

2000-10-12

þÿ™ Ã Ä ç Á¹⁰ ñ - æ - Å Ç ç Â 5 2

þÿ • » μ Å , μ Á ç Ä Å À ±

<http://hdl.handle.net/11728/7739>

Downloaded from HEPHAESTUS Repository, Neapolis University institutional repository

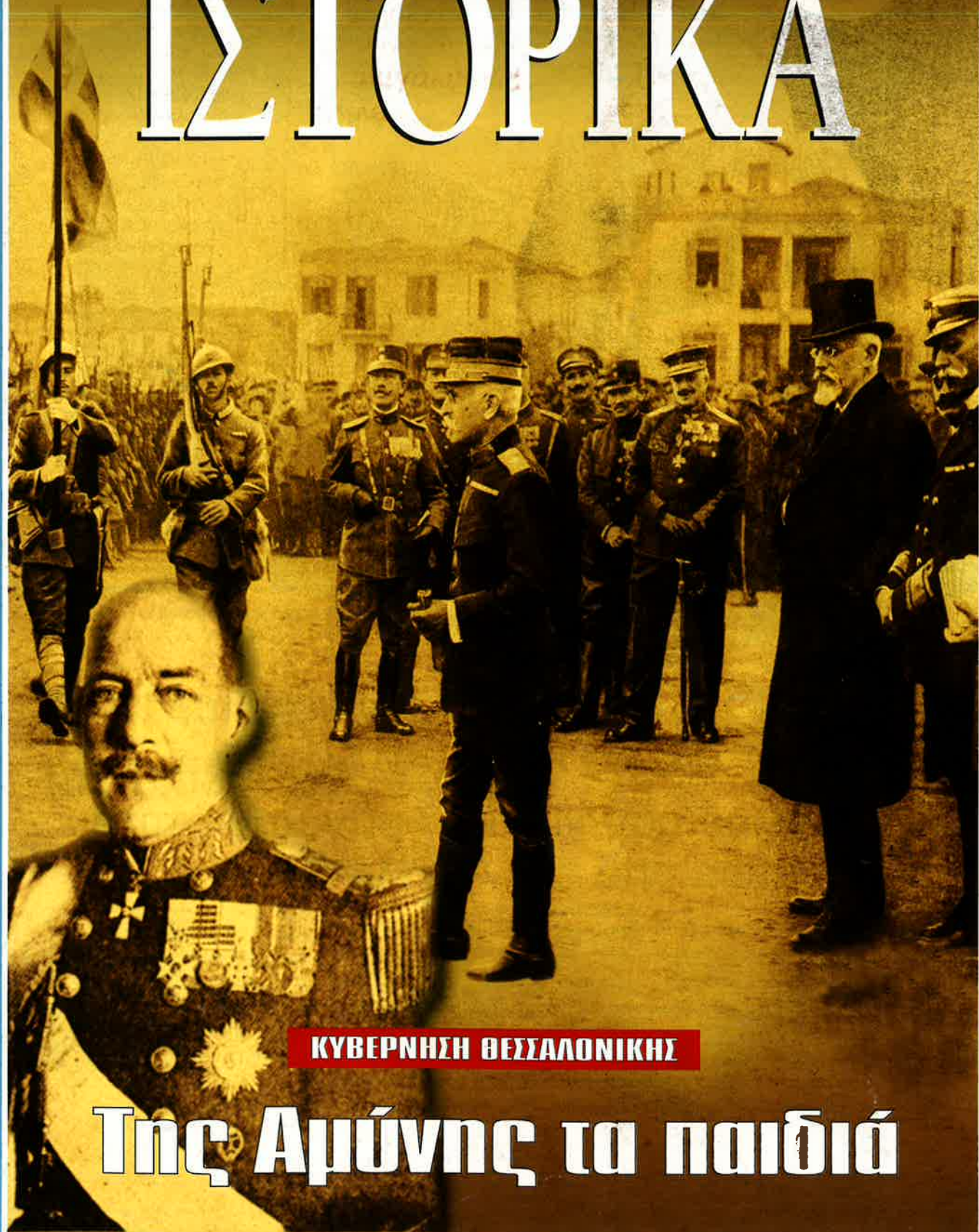
E

ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ

12 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2000

ΙΣΤΟΡΙΚΑ ⁵²

ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Της Αρύνης τα παιδιά

ΜΕ ΤΗΝ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ ΤΗΣ ALPHA BANK

ΙΣΤΟΡΙΚΑ

Το 7ο φύλλο της Εφημερίδος της Προσωρινής Κυβερνήσεως που τυπώθηκε στις 29 Σεπτεμβρίου 1916 στη Θεσσαλονίκη

Η σωτήρια κίνηση της τελευταίας στιγμής

ΙΔΟΥ ΛΟΙΠΟΝ ΕΝΑ ΑΠΟ

παράδειγμα ελληνικής ξενοφιλίας. Οχι, δεν είναι το Αγγλικό ή το Γερμανικό κόμμα που διαδραματίζουν ενεργό ρόλο στα πολιτικά πράγματα της Ελλάδας. Αυτό είναι παρωνυχίδα. Είναι το κόψιμο της χώρας σε δύο κράτη.

Το φιλογερμανικό κράτος των Αθηνών και το φιλοσυμμαχικό (Αντάντ) κράτος της Θεσσαλονίκης. Ο Κωνσταντίνος και ο Βενιζέλος. Το κίνημα της Εθνικής Αμύνης στις 17 Αυγούστου του 1916 είναι ο αντιπερισπασμός του Βενιζέλου στην επιλογή του Κωνσταντίνου να κρατήσει ουδέτερη στάση στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Στάση όμως που ευνοούσε τη Γερμανία και την Αυστροουγγαρία στα επεκτατικά σχέδιά τους. Κάτι που έμελλε να επαναληφθεί, ευτυχώς όχι τόσο ακραία, στις παραμονές του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Ευτυχώς στις μέρες μας δεν σπανίζουν και οι ελληνοφίλοι Έλληνες.

ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ

Το χρονικό

Η ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ
Από το κίνημα της Εθνικής Αμυνας στην Τριανδρία

6

ΟΙ ΑΓΝΩΣΤΟΙ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΕΣ
Οι κινηματίες της Θεσσαλονίκης και η δράση τους

24

ΤΟ ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΟ ΖΗΤΗΜΑ
Οι χειρισμοί του Βενιζέλου. Μετριοπάθεια και ρήξη

34

Υπεύθυνος έκδοσης ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ

Σύνταξη όλης ΝΑΣΟΣ ΓΚΟΛΕΜΗΣ
Σύμβουλος έκδοσης ΣΤΕΡΙΟΣ ΦΑΣΟΥΛΑΚΗΣ
Συντονισμός - επιμέλεια ΝΙΚΟΣ ΒΑΡΔΙΑΜΠΑΣΗΣ
Μόνιμοι συνεργάτες ΦΑΙΔΩΝ ΜΑΛΙΓΚΟΥΔΗΣ
ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΑΡΔΑΣΗΣ - ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΔΙΑΜΑΝΤΗΣ

Ε' αυτό το τεύχος συνεργάστηκαν
ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΗΣ
ΒΑΣΙΛΗΣ ΓΟΥΝΑΡΗΣ
ΠΑΥΛΟΣ Β. ΠΕΤΡΙΔΗΣ
ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΧΕΚΙΜΟΓΛΟΥ

Δημιουργικό
ΠΑΝΝΗΣ ΚΟΡΩΝΑΙΟΣ
ΝΙΚΟΣ ΚΕΧΑΓΙΑΣ
ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΤΖΑΝΕΤΟΠΟΥΛΟΥ
Παραγωγή
ΦΩΤΟΕΚΔΟΤΙΚΗ Α.Ε.
Ηλεκτρονική διεύθυνση
istorika@enet.gr

Η πολιτική ως η τέχνη του εφικτού

Οταν, μετά την οριστική λήξη του πολιτειακού επεισοδίου της Προσωρινής Κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης, αναλάμβανε (στις 21 Ιουνίου 1917) την εξουσία ο Ελευθέριος Βενιζέλος σε ολόκληρη πλέον την επικράτεια, απευθυνόταν σε μian αποστροφή της επίσημης ομιλίας του προς το Γάλλο ύπατο αρμοστή λέγοντας: «...αποκαθιστώσαι το συνταγματικόν καθεστώς μας και την αξιοπρέπειάν μας ως ελευθέρου έθνους, αι μεγάλοι Δυνάμεις... έκαμαν την ευγενεστέραν χρήσιν της αι' αιώνος ιδιότητός των ως εγγυητριών και προστατιδων των ελευθεριών και των υψίστων συμφερόντων της Ελλάδος. Ανάεωσαν, τοιοιτοτρόπως, τα δικαιώματά των επί της αιωνίας ευγνωμοσύνης μας...»

«Το να αποκρύπτει κανείς με τις λέξεις ένα δεδομένο» (*nascondere con le parole una cosa*) ανήκει, κατά τον Φλωρεντινό πολιτικό στοχαστή Ν. Μακιαβέλι, στις ιδιαίτερες αρετές του πολιτικού ανθρώπου. Μια αρετή, την οποία, και στην περίπτωση αυτήν, απέδειξε ότι κατέχει ο επαναστάτης του Θέρσου. Διότι, αν στη θέση του Βενιζέλου - με το ιδιαίτερα υψηλό κριτήριο για τη *raison d' Etat* που χαρακτηρίζει το λόγο και την πολιτική του πράξη- ήταν κάποιος άλλος πολιτικός «της σειράς» που εκφωνούσε τα παραπάνω λόγια απέναντι στον εκπρόσωπο των Μεγάλων Δυνάμεων, τότε το ίδιο αυτό κείμενο, όπως μας έχει διασωθεί, θα αποτελούσε για το μεταγενέστερο ιστορικό ερευνητή ένα τεκμήριο, μια πανηγυρική ομολογία εθνικής υποτέλειας...

Το κεφάλαιο από τη νεότερη πολιτική μας ιστορία, που επιγράφεται «Εθνική Αμυνα-Κυβέρνηση Θεσσαλονίκης (1916-17)» εκτίθεται με κάθε λεπτομέρεια από τους ειδικότερους ερευνητές στο σημερινό τεύχος των «Ιστορικών». Εμείς εδώ, περνώντας στον πυρήνα της υπόθεσης, θα θέσουμε το πανάρχαιο ερώτημα από τους «Φιλιππηκούς» του Κικέρωνα: «*cui bono?*» ή: «ποιος τελικά ωφελήθηκε από την έκβαση των γεγονότων»;». Ερώτημα, στο οποίο αβίαστα μπορεί να απαντήσει κανείς ότι δεν ήταν οι ντόπιες δυνάμεις που στήριξαν το κίνημα, προσβλέποντας σε μια ριζική αλλαγή του πολιτειακού καθεστώτος, εκείνες οι οποίες βγήκαν κερδισμένες, αφού σε τελική ανάλυση, με μian εναλλαγή προσώπων στο θρόνο, διατηρήθηκε η μοναρχία.

Η έκβαση των γεγονότων απέβη τελικά υπέρ των «εγγυητριών και προστατιδων των ελευθεριών και

των υψίστων συμφερόντων της Ελλάδος» Μεγάλων Δυνάμεων και ιδιαίτερα της Αγγλίας. Με την έκφραση της ευγνωμοσύνης της από τα πλέον επίσημα χείλη (μια ένδειξη αβροφροσύνης που αφυπνίζει συνειρμούς με γεγονότα πρόσφατα) εξήλθε τελικά η Ελλάδα στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ. Στιγμή από τη νεότερη ιστορία μας, που θα βρει την αναλογία της το '44/ '45, όταν η «Ελλάς ευγνωμονούσα», και παρά τη βούληση μιας όχι ασήμαντης μερίδας των τέκνων της, θα προσδεθεί κι εκείνη στο Υπερατλαντικό άρμα, αλλά και το '74, όταν η ρητορεία των συνθημάτων («η Ελλάδα ανήκει στους Έλληνες») θα αναδειχθεί τελικά ως ένα άκρως αποτελεσματικό όργανο στην υπηρεσία της «θεωρίας του ντόμινο»: κραδαίνοντας την παντιέρα του αντιαμερικανισμού, θα παραμείνει τελικά η Ελλάδα στο Δυτικό στρατόπεδο, εκπληρώνοντας το διατεταγμένο ρόλο της...

Η ιστορική εμπειρία είναι πανάρχαια και, από όσα τουλάχιστον εμείς γνωρίζουμε, δεν υπάρχει παράδειγμα από το παρελθόν, το οποίο να ανατρέπει το αξίωμα ότι η πλήρης, η απόλυτη κυριαρχία αποτελεί το αποκλειστικό προνόμιο μιας «μεγάλης» Δύναμης και ότι η «περιορισμένη κυριαρχία» (*angl. limited sovereignty*, ένας όρος που σήμερα έχει γίνει και πάλι του συρμού) αποτελεί την παραλλαγή εκείνη της κρατικής υπόστασης που χαρακτηρίζει τις «μικρές» χώρες: στη ρωμαϊκή αρχαιότητα αλλά και κατά τους πρώιμους βυζαντινούς χρόνους ήταν τα «ομόσπονδα» κρατικά μορφώματα (οι *foederati*, βυζ. φοιδαράτοι) που ήταν υποχρεωμένα να συντρέκουν στρατιωτικά την αυτοκρατορία, κάθε φορά που οι συνθήκες το απαιτούσαν. Μια ανάλογη σχέση υποτέλειας χαρακτηρίζει κατά το Μεσαίωνα τα φόρου υποτελή (*vassali*) κράτη στη Δύση, ενώ τα αντίστοιχα τους είναι τα «συμβεβλημένα» κράτη (τα «υπό πάκτων όντα») στην καθ' ημάς βυζαντινή Ανατολή. Σχέση εξάρτησης, που η συναντούμε και κατά τη νεότερη περίοδο με το παράδειγμα των «υπό προστασίαν» κρατών (των «προτεκτοράτων») αλλά και των κρατών-δορυφόρων ή των «φινλανδοποιημένων» κατά τη διάρκεια του σοβιετικού *imperium*.

Για να επιστρέψουμε, κλείνοντας, στο σημερινό μας αφιέρωμα: «Πολιτική είναι η τέχνη της επιτυχίας του εφικτού». Η βαθιά επίγνωση του ρεαλιστικού αυτού κανόνα είναι εκείνη που υπαγόρευσε, και κατά τη διάρκεια της πολιτειακής περιπέτειας του 1916/ 17, την πολιτική πράξη του Ε. Βενιζέλου.

Μ

ετά τους νικηφόρους Βαλκανικούς Πολέμους του '12-'13 (βλ. Ιστορικά, τ. 24) η ελληνική επικράτεια διπλασιάστηκε! Το ελληνικό έδαφος αυξήθηκε σχεδόν κατά 90% και ο πληθυσμός από 2,6 σε 4,7 εκατομμύρια. Το εξαιρετικά δύσκολο εγχείρημα πλέον ήταν η διατήρηση των κεκτημένων νέων εδαφών ανάμεσα στους νηπιμένους Τούρκους και Βούλγαρους.

Η μεταπολεμική Ελλάδα είχε φτάσει στα οικονομικά και στρατιωτικά όρια ανισχύς της και η διατήρηση των κεκτημένων εξαρτιόταν από τις λεπτές ισορροπίες των Βαλκάνιων και Ευρωπαϊών φίλων και εχθρών, όπου η διπλωματία έδινε τη δική της μάχη...

Ο κόσμος ήταν χωρισμένος σε δυο στρατόπεδα, που είχαν επιδοθεί σε φρενιπώδεις εξοπλισμούς, προετοιμάζοντας τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Τελικά θα ξεσπάσει τέλη Ιουλίου - αρχές Αυγούστου του 1914. Από τη μια μεριά υπήρχε η Αντάντ: η συμμαχία Γάλλων, Βρετανών, Ρώσων, από την άλλη η συμμαχία των Κεντρικών Δυνάμεων: Γερμανία, Αυστροουγγαρία.

Η Σερβία τάσσεται με την Αντάντ. Βουλγαρία και Οθωμανική Αυτοκρατορία με τις Κεντρικές Δυνάμεις. Η Ελλάδα είχε επιλέξει την ουδετερότητα που ωφελούσε τη Γερμανία.

Ο Βενιζέλος, θερμός υποστηρικτής της Αντάντ, επεδίωκε να βγάλει την Ελλάδα στον πόλεμο. Αντιδρούσε ο Κωνσταντίνος, επιλέγοντας την ουδετερότητα. Ο ανταγωνισμός Βενιζέλου - Κωνσταντίνου ήταν διαρκής σ' όλη αυτή την περίοδο, που σημαδεύτηκε από πολιτική αστάθεια και συνεχείς εναλλαγές στην πρωθυπουργία, ίσαμε τη δημιουργία του κράτους της Θεσσαλονίκης. Ο δικασμός είχε ξεκινήσει.

Το Φεβρουάριο του 1915 η Αντάντ ξεκινά τις επιχειρήσεις στη Χερσόνησο της Καλλιπόλης για τον έλεγχο των Σιενών. Ο Κωνσταντίνος δεν πείθεται από τα επιχειρήματα του Βενιζέλου για την «...τελική νίκη της Αντάντ» και ανυπάσσει στη συμμετοχή της Ελλάδας στις επιχειρήσεις. Ο Βενιζέλος παραιτείται.

Πέντε μέρες αργότερα ορκίζεται πρωθυπουργός ο Δημήτριος Γούναρης. Στις εκλογές του Μαΐου το κόμμα των Φιλελευθέρων κερδίζει και σχηματίζει ξανά κυβέρνηση. Το Σεπτέμβριο ο Βενιζέλος, με αφορμή τη σχεδιαζόμενη επίθεση της Βουλγαρίας κατά της Σερβίας, επιδιώκει ξανά να βάλει την Ελλάδα στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ. Ο Κωνσταντίνος οδηγεί τον Βενιζέλο σε νέα παραίτηση. Στις αρχές Οκτωβρίου 1915 γαλλικά και αγγλικά στρατεύματα αποβιβάζονται στη Θεσσαλονίκη υπό το στρατηγό Σαράιγ.

Προκηρύσσονται εκλογές για το Δεκέμβριο του '15 απ' τις οποίες οι Φιλελεύθεροι απέχουν. Το Σεπτέμβριο σχηματίζεται κυβέρνηση υπό τον Αλέξ. Ζαΐμη. Τον αντικαθιστά ένα μήνα αργότερα στην πρωθυπουργία ο Στέφανος Σκουλούδης.

Στα Βαλκάνια η Σερβία καταρρέει. Οι Γάλλοι καταλαμβάνουν τον Ιανουάριο του '16 την Κέρκυρα. Οι Γερμανοί και οι Βούλγαροι καταλαμβάνουν το οχυρό Ρούπελ χωρίς ελληνική αντίσταση. Τον Αύγουστο οι Βούλγαροι καταλαμβάνουν την ανατολική και μέρος της δυτικής Μακεδονίας. Οι Ιταλοί καταλαμβάνουν τη βόρεια Ηπειρο.

Στις 13 Αυγούστου 1916 ξεσπά το κίνημα της Εθνικής Αμύνης. Στις 13 Σεπτεμβρίου ο Ε. Βενιζέλος τίθεται επικεφαλής και αναχωρεί για τη Θεσσαλονίκη. Η χώρα τότε χωρίζεται στα δυο. Υπάρχουν το φιλογερμανικό κράτος των Αθηνών και το κράτος της Θεσσαλονίκης με την Αντάντ.

ΑΠΟ ΤΗΝ

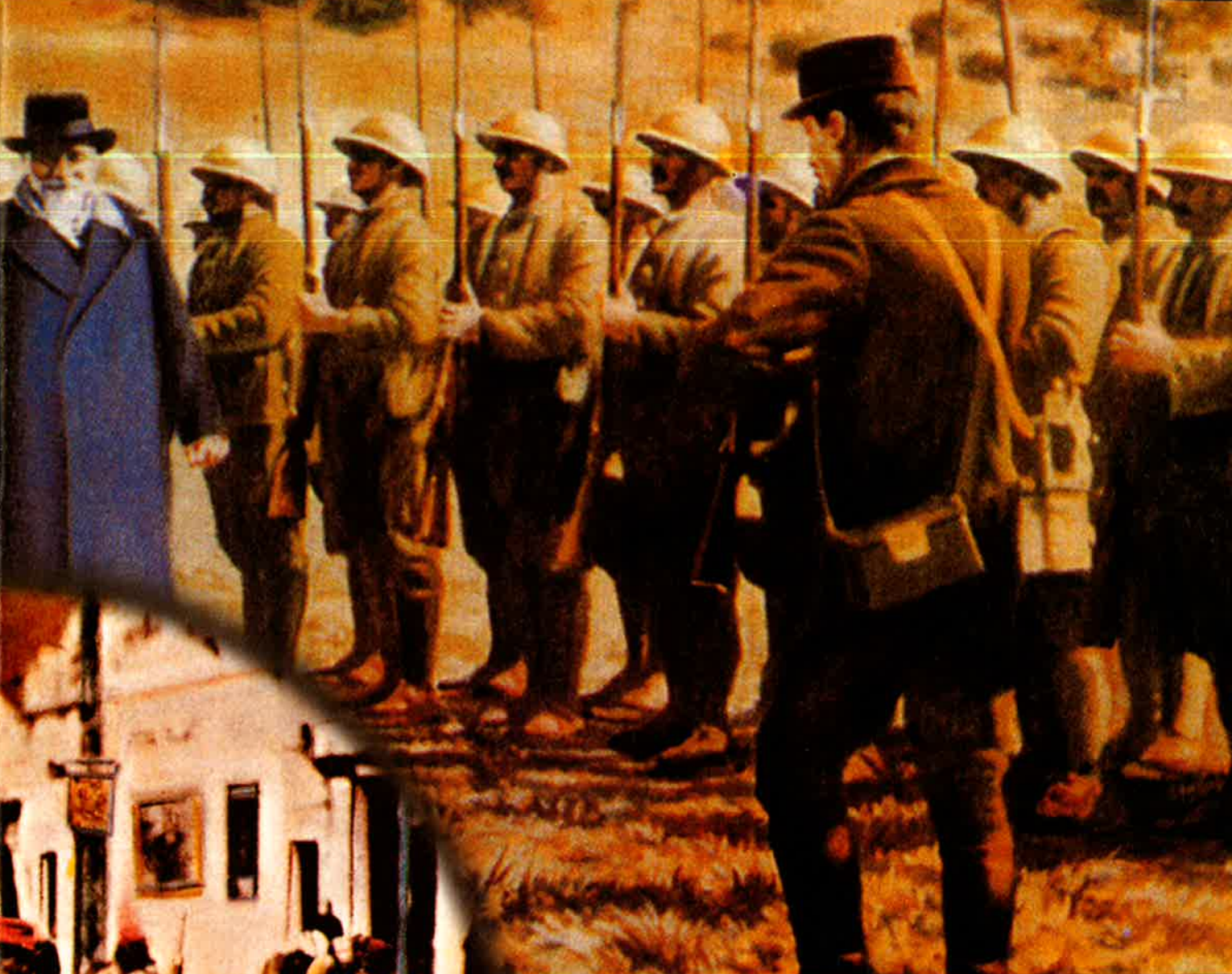
«ΕΘΝΙΚΗ ΑΜΥΝΑ»

ΣΤΗΝ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ

ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

«...Η Θεσσαλονίκη από το 1916 έγινε η έδρα της Εθνικής Αμυνας. Ανέβηκε και εγκαταστάθηκε εδώ ο Βενιζέλος με τα στελέχη του και τους οπαδούς του. Η Θεσσαλονίκη σ' αυτό το διάστημα έγινε ουσιαστικά η πρωτεύουσα του κράτους. Είναι μια περίοδος που δεν την ξέρουμε καλά, γιατί θαρρείς αόρατοι αντίπαλοι ακόμα την καλύπτουν. Και όμως έχει μεγάλη σημασία για την εξέλιξη και τη μοίρα του τόπου μας ...»

Γ. Ιωάννου: Η πρωτεύουσα των προσφύγων (1984).

Βενιζέλος και Κουντουριώτης σε επιθεώρηση στο μακεδονικό μέτωπο. Ανάμεσα τους Γάλλος αξιωματικός, πιθανότατα ο στρατηγός Σαράιγ ή ο Ρενιάν. Λιθογραφία βασισμένη σε φωτογραφία. Αριστερά, γαβριάδες υποδέχονται στρατεύματα της Αντάντ στη Θεσσαλονίκη (επιχρωματισμένη καρτ ποστάλ της περιόδου 1915-17)

Η

Του ΓΙΩΡΓΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΗ
καθηγητή της Πολιτικής Ιστορίας στο Τμήμα
Νομικής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

περίοδος από τον Αύγουστο του 1916 ως τον Ιούνιο του 1917, που σηματοδοτείται από το κίνημα της Εθνικής Αμυνας και το βίο και τα έργα της Προσωρινής Κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης, παραμένει πράγματι η μεγάλη λησμονημένη της συστηματικής ιστορικής έρευνας.

Το ιστορικό πλαίσιο τον Αύγουστο του 1916 έχει διαμορφωθεί από τις εξελίξεις του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και από τη διαμάχη ανάμεσα στο λαοπρόβλητο πρωθυπουργό της χώρας **Ελ. Βενιζέλο** και το βασιλιά **Κωνσταντίνο**.

Πίσω απ' αυτή την αντιπαράθεση στην «κορυφή» και στην «προθήκη» της πολιτείας υπολανθάνει η ουσιαστική και πολύπλευρη σύγκρουση δύο «πολιτικών κόσμων». Σύγκρουση ανάμεσα στις νέες μεταρρυθμιστικές φιλελεύθερες πολιτικές δυνάμεις, όχι απαραίτητα αντιμοναρχικές, και στις συσπειρωμένες γύρω από το θρόνο συντηρητικές έως άκρως αντιδραστικές δυνάμεις των παλαιοκομματικών και ολιγαρχικών στοιχείων.

Την αντιπαράθεση αυτή διαπερνά και η διαμάχη ανάμεσα σε στρατιωτικές και πολιτικές ελίτ, ενώ παρεμβάλλεται και το αγεφύρωτο τότε «χάσμα» ανάμεσα σε παλαιοελλαδίτες και σε κατοίκους των Νέων Χωρών.

Στους συγκεκριμένους τρόπους με τους οποίους

Στον τρόπο με τον οποίο ενσωματώθηκαν οι Νέες Χώρες Βρίσκεται μία από τις αιτίες του Εθνικού Διχασμού

Ο Γάλλος
στρατηγός Μορίς
Σαράιν

ενσωματώθηκαν και περιφερειοποιήθηκαν διοικητικά οι Νέες Χώρες, χωρίς να υπάρξει και η απαραίτητη ψυχική-συναισθηματική αφομοίωση, βρίσκεται ένας από τους σκληρούς πυρήνες του Εθνικού Διχασμού και είναι χρήσιμο να γνωρίζουμε αυτή την παράμετρο για να κατανοήσουμε το ιστορικό υπόβαθρο, το σχηματισμό και τη δράση της κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης.

Το κίνημα της Εθνικής Αμυνας (που θα ξεσπάσει ένα χρόνο σχεδόν μετά την αποβίβαση και την εγκατάσταση των συμμαχικών δυνάμεων της Αντάντ στη Θεσσαλονίκη) εκδηλώνεται την ύστατη ώρα: οι κίνδυνοι που απειλούν σοβαρά την ακεραιότητα της Μακεδονίας είναι όχι απλώς προ των πυλών,

αλλά ήδη εντός των τειχών.

Προηγήθηκαν βέβαια αλληπάλληλες επεμβάσεις των Συμμάχων στα κυριαρχικά δικαιώματα της χώρας: το Νοέμβριο του 1915 η Αντάντ ζήτησε επίσημες διαβεβαιώσεις ότι τα στρατεύματά της θα μπορούσαν ανεμπόδιστα να κινηθούν μέσα στην Ελλάδα και παράλληλα απαίτησε συγκοινωνιακές διευκολύνσεις, αποχώρηση των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων από τη Θεσσαλονίκη, ενώ επέβαλε αποκλεισμό των ελληνικών παραλιών και άλλους παρεμφερείς ταπεινωτικούς για την Ελλάδα περιορισμούς της εθνικής της κυριαρχίας.

Πάντως τον Ιούνιο του 1916 και ενώ από την 21η Μαΐου ο Γάλλος στρατηγός **Σαράιν** είχε κηρύξει την πόλη σε «κατάσταση πολιορκίας», η κρίση θα φτάσει στο αποκορύφωμά της, όταν οι πρεσβευτές των «προσιατιδών» δυνάμεων θα επιδώσουν στην ελληνική κυβέρνηση τελεσίγραφο με το οποίο, επικαλούμενες τις παραβιάσεις του Ελληνικού Συντάγματος από τον ανώτατο άρχοντα και τις κυβερνήσεις του, καθώς και το «δικαίωμά» τους να λει-

τουργούν ως... «θεματοφύλακες» των «ελευθεριών του ελληνικού λαού», απαιτήσαν καθολική αποστράτευση, σχηματισμό νέας «υπηρεσιακής» κυβέρνησης και διεξαγωγή εκλογών (από τις τελευταίες εκλογές το Δεκέμβριο του 1915 είχε απόσχει η παράταξη των Φιλελευθέρων).

Όπως έχει επισημάνει ο καθηγητής **Γ. Δασκαλάκης**:

«...Επρόκειτο αναμφίβολα για μια εκδήλωση αποικιακής νοοτροπίας από μεριάς των συμμάχων, ενώ η επίκληση των διεθνών πρωτοκόλλων του 1830 δεν έπειθε ούτε ως νομικοφανές πρόσχημα που μπορεί να δικαιολογήσει αυτές τις απροκάλυπτες επεμβάσεις...».

Για να φωτιστεί πιο πολύ η πίεση των γεγονότων που οδήγησαν στην Εθνική Αμυνα και στην Τριανδρία, πρέπει να σημειωθεί ότι ήδη είχαν αρχίσει και συνεχίζονταν οι ακρωτηριασμοί του εθνικού μας εδάφους.

Οι Αγγλογάλλοι είχαν καταλάβει τη Μήλο, το Καστελόριζο, την Κέρκυρα, τη Σύρο και τη Νάξο.

Το Νοέμβριο 1915, η Αντάντ επέβαλε ταπεινωτικούς για την Ελλάδα περιορισμούς της εθνικής κυριαρχίας της

Οι Ιταλοί τα Γιάννενα και τέλος οι Βούλγαροι το Ρούπελ, τις Σέρρες, τη Δράμα και τα φρούρια της Καβάλας. Αυτή η εξαιρετικά απειλητική για την ακεραιότητα της Μακεδονίας εισβολή των Βουλγάρων στο ελληνικό έδαφος, χωρίς να υπάρξει αντίσταση από τις ελληνικές ένοπλες δυνάμεις, τις οποίες το καθεστώς των Αθηνών έκρινε σκόπιμο να «παροπλίσει», θα είναι και η σταγόνα που θα κάνει το ποτήρι να ξεχειλίσει... Παράλληλα ένας επιπλέον κίνδυνος φαίνεται να αιωρείται πάνω από τη Θεσσαλονίκη: οι Σέρβοι, που είχαν μεταφερθεί μετά την ήττα τους στη Θεσσαλονίκη, θεωρούν ότι η Θεσσαλονίκη αποτελεί de facto «έδρα της κυβέρνησής» τους.

Δαγκλής, Βενιζέλος και Κουντουριώτης (δεξιά) επιθεωρούν στη Θεσσαλονίκη, το Δεκέμβριο του 1916, ελληνικές μονάδες που σχηματίστηκαν για να αντισταθούν στους Βούλγαρους και να πολεμήσουν στο πλευρό της Αντάντ

Γερμανικό αεροπλάνο που καταρρίφθηκε από τους Συμμάχους, εκτίθεται στην προκυμιά της Θεσσαλονίκης το 1916

(Εχει υποστηριχθεί μάλιστα η εκδοχή ότι η αποφασιστική ώθηση για να εκδηλωθεί το κίνημα της Εθνικής Αμυνας δόθηκε από το Γάλλο υπασπιστή του Σαράιγ, **Ματιέ**, που «εκμυστηρεύτηκε» στον **Αλ. Ζάννα** ότι οι Σέρβοι επρόκειτο να κληθούν από τον Σαράιγ να αναλάβουν τη «διοίκηση» των πόλεων της Μακεδονίας... Θα πρέπει να σημειωθεί πάντως ότι ο Ελ. Βενιζέλος, εκ των υστέρων, δεν θεωρούσε τον «κίνδυνο» αυτό σοβαρό και εκτιμούσε

Η άνευ αντίστασης εισβολή των Βουλγάρων στο ελληνικό έδαφος είναι η σταγόνα που θα ξεχειλίσει το ποτήρι

ότι επρόκειτο για μια «μπακαρραφία» του Γάλλου διοικητή, ουσιαστικού δικτάτορα της πόλης, που απέβλεπε έτσι στην αφύπνιση και ενεργοποίηση των «φιλοανταρτικών» Ελλήνων της Θεσσαλονίκης).

Πάντως η συγκρότηση της Επαναστατικής Επιτροπής της Εθνικής Αμυνας αποφασίστηκε σε συνωμοτικές συσκέψεις των ηγετικών στελεχών των Φιλελευθέρων το Δεκέμβριο του 1915.

Οι **Π. Αργυρόπουλος**, **Α. Ζάννας**, **Δ. Δίγκας**, **Κ. Αγγελάκης**, **Ν. Δούμας** και **Ν. Μάνος** υπέγραψαν ένα κείμενο που κατέληγε ως εξής:

«...Εχοντας υπ' όψιν ότι η επίσημος Ελλάς κατόπιν της εκ Θεσσαλονίκης αποχωρήσεως ολοκλήρου σχεδόν του Ελληνικού Στρατού εγκατέλειψε τον ελληνισμόν άνευ προστασίας (...) ότι ένεκα του διε-

LE MIROIR

PUBLICATION HEBDOMADAIRE

LE MIROIR paie n'importe quel prix les...
présentant un...

θνούς χαρακτήρος της Θεσσαλονίκης κινδυνεύει η υπόσταση του ελληνικού στοιχείου, κατόπιν της λυπηράς στάσεως του Ελληνικού Κράτους (...) αποφασίσαμεν την συγκρότησιν επιτροπής της οποίας η δράση θα είναι και μυστική και φανερά...».

Υπάρχουν τουλάχιστον τρεις ιστορικές στιγμές, που επιβεβαιώνουν την ύπαρξη αυτού του οργανωμένου «επαναστατικού» πυρήνα και προαναγγέλλουν το στρατιωτικό-πολιτικό κίνημα της Θεσσαλονίκης που επικράτησε στις 17 Αυγούστου 1916, με την ουσιαστική και αποκάλυπτη συνδρομή του στρατηγού Σαράιγ.

Το πρώτο προανάκρουσμα θα σημειωθεί στις 15 Μαΐου 1916, όταν η αστυνομία δεν επέτρεψε την πραγματοποίηση συλλαλητηρίου στον «...περίξ της

ROIR

18, Rue d'Enghien, PARIS

Documents photographiques relatifs à la guerre, intérêt particulier.

ζική συνάθροιση του λαού της Θεσσαλονίκης μια εβδομάδα μετά, στις 15 Αυγούστου, στο χώρο γύρω από το Λευκό Πύργο, για να διαδηλωθεί η συμπαράσταση στον Ελ. Βενιζέλο και να διακηρυχθεί ότι ο μακεδονικός λαός είναι έτοιμος, «... δι' οωνδήποτε μέσων να επιδιώξη την επίτευξιν των εθνικών σκοπών, επιβάλλον ούτως την κυρίαρχον θέλησιν του και την αναστήλωσιν του Συντάγματος».

Η εφημερίδα «Το Φως» (18.8.16) περιγράφει την ημέρα που εκδηλώθηκε το κίνημα της Εθνικής Αμυνας:

«...Η Θεσσαλονικη χθες δεν ήτο η συνήθης πόλις των εμπορικών ποικίλων ασχολιών (...) Οι κάτοικοι βεβαίως δεν ήταν πάντες μνημένοι αλλά τα αισθήματα όλων των Θεσσαλονικέων δεν επεζητούν παρά την εκδήλωσιν αυτήν (...) Αι δύο προκηρύξεις της Επιτροπής Αμύνης εύρον προπαρασκευασμένην την λαϊκήν συνείδησιν (...) Ούτω χιλιάδες λαού συγκεντρώθηκαν εις την πλατείαν του Διοικητηρίου, την γεμάτην από ένοπλους χωροφύλακας και πολίτας και όλο το σώμα, μ' επικεφαλής τους συμμετέχοντες οι οποίοι έφερον εις τον βραχίονα ταινία γαλανόλευκον και την σημαίαν του κινήματος (: τη “Μακεδονική σημαία” η οποία διέφερε από την ελληνικήν “μόνον κατά την προσθήκην μικράς ερυθράς λωρίδος”) ξεκίνησε και μετά από πορεία διά της οδού Βενιζέλου έφθασε στο Γαλλικό Στρατηγείο (στις τελωνειακές εγκαταστάσεις του λιμανιού)».

Από την ανάγνωση των κειμένων των δύο προκηρύξεων, που η Επιτροπή της Αμύνης απύθυνε

Εθνική Αμυνα: «Απεφασίσαμεν τη συγκρότησιν επιτροπής, της οποίας η δράσις θα είναι και μυστική και φανερά»

Αγ. Σοφίας χώρο...» και ωστόσο οι διαδηλωτές, υπό τη διακριτική προστασία του γαλλικού ιππικού, με συνθήματα «Ζήτω η Μακεδονία», «Ζήτω η Ανιάντι και ο Βενιζέλος», εκδίδουν «ψηφίσμα» διαμαρτυρίας του μακεδονικού λαού για την απαράδεκτη ανοχή της κυβέρνησης απέναντι στις βουλγαρικές καταλήψεις.

Η δεύτερη προαναγγελία θα καταγραφεί με το μεγάλο συλλαλητήριο, που γίνεται στις 8 Αυγούστου 1916 στην πλατεία του Λευκού Πύργου. Πρόκειται για συγκέντρωση οργανωμένη από το «Σύλλογο των Φιλελευθέρων», όπου τα συνθήματα που κυριαρχούν είναι «Ζήτω ο Βενιζέλος», «Ζήτω ο πόλεμος» και «Κάτω οι παλαιοκομματικοί».

Και θα υπάρξει και ένα τρίτο προμήνυμα: μια μα-

προς τον ελληνικό λαό και προς τον ελληνικό στρατό, προκύπτουν αρκετά ενδιαφέροντα στοιχεία για το κίνημα της Εθνικής Αμυνας και τον πολιτικό του λόγο.

Κατ' αρχάς από τους 8 «αμυνίτες» που υπογράφουν τα κείμενα (**Ζυμβρακάκης, Μазαράκης, Κούτουλας, Αργυρόπουλος, Ζάννας, Ζερβός, Πάσης, Γραϊκος**), οι τρεις πρώτοι προέρχονται από το χώρο των Ενόπλων Δυνάμεων, οι τρεις τελευταίοι εκπροσωπούν τις πόλεις της Δράμας, των Σερρών και της Φλώρινας, ο Αργυρόπουλος και ο Ζάννας είναι ηγετικά στελέχη των Φιλελευθέρων της πόλης, ενώ απουσιάζει ο ίδνων νους του κινήματος: ο **Δ. Δίγκας**.

Διαπιστώνεται επίσης εύστοχη επίκληση-ιδεολο-

Ο Βενιζέλος ομιλητής σε συγκέντρωση στην Αθήνα, το φθινόπωρο του 1916. Από εξώφυλλο του περιοδικού «Le Miroir»

Ο «αμυνίτης» Κωνσταντίνος Μазαράκης

γική χρήση του «ευκλεούς ιστορικού παρελθόντος», π.χ. με τις αναφορές στα «υψηλά διδάγματα» του **Ρήγα Φεραίου**, στην «επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου 1843», στους «αγώνες της ηρωικής Κρήτης» κ.λπ.

Οι δύο στόχοι του κινήματος, όπως διατυπώνονται στις προκηρύξεις, είναι «αφ' ενός η εκδίωξη, παρά τω πλευρώ των συμμάχων, του εξωτερικού εκθροού από την μακεδονική γη και αφ' ετέρου η αποκατάσταση της ισχύος της Λαϊκής Κυριαρχίας»... Και οι δύο στόχοι θα πρέπει να επιτευχθούν «χωρίς να καταλυθούν οι καθεστικυίες ελληνικές αρχές».

Και είναι χαρακτηριστικό ότι το πρώτο «διάταγμα» που εκδόθηκε από την Επιτροπή Εθνικής Αμυνας για τη στρατολογία των κληρωτών έφερε την ακόλουθη επισήμανση:

«Βασιλειον της Ελλάδος. Η Επιτροπή Εθνικής Αμύνης. Εν ονόματι του Έθνους».

Το κίνημα της Θεσσαλονίκης δεν προετοιμάζει μό-

Οι στόχοι του κινήματος είναι η εκδίωξη του εξωτερικού εκθροού και η αποκατάσταση της λαϊκής κυριαρχίας

νο το έδαφος για την έλευση του Ελ. Βενιζέλου. Προπαρασκευάζει και αξιόλογες στρατιωτικές δυνάμεις.

Διαβάζουμε π.χ. στο «Φως» (9.9.16) ότι αναχωρεί για το μέτωπο το πρώτο «τάγμα» της Εθνικής Αμυνας. Δεν είναι βέβαια μια θεαματική αρχή. Είναι όμως ένα ενθαρρυντικό ξεκίνημα. Είναι προφανές ότι το «κλίμα» και η ισορροπία δυνάμεων μέσα στην πόλη έχουν αλλάξει: έχει σηράνει η «ώρα» του Ελ. Βενιζέλου.

Ο αρχηγός των Φιλελευθέρων, που συνέδεσε ως πρωθυπουργός το όνομά του με τα χρόνια της «ανόρθωσης» και των νικηφόρων Βαλκανικών Πολέμων, έβλεπε αρχικά μόνο ως έσχατο μέσο ένα στρατιωτικό κίνημα που θα επέβαλλε τη συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο, στο πλευρό της Αντάντ. Θα ξεπεράσει τις αμφιταλαντεύσεις και τον εύλογο σκεπτικισμό του όταν θα καταληφθεί η Καβάλα και θα παραδοθεί το Δ' Σ.Σ. στις γερμανικές και βουλγαρικές ένοπλες δυνάμεις. Θα προειδοποιήσει τότε δημόσια ο γένης των Φιλελευθέρων τον ανώτατο άρχοντα ότι είναι αποφασισμένος να προβεί στο «δικασμό του κράτους» και να ζητήσει να τον ακολουθήσει το μέρος εκείνο του λαού, που είναι διατεθειμένο να «αποτρέψει τους κινδύνους που δημιουργήσει η γερμανόφιλη πολιτική του αντιβενιζελικού στρατοπέδου».

Ο **Ελ. Βενιζέλος** και ο ναύαρχος **Κουντουριώτης** καταφεύγουν κάτω από μυσδιοσηματικές συνθήκες

στην Κρήτη. Στις 13 Σεπτεμβρίου 1916, ύστερα από ένοπλο συλλαλητήριο του κρηλικού λαού, εκδίδεται ειδικό «ψήφισμα» βάσει του οποίου συγκροτείται «Προσωρινή Κυβέρνηση» από τον Ελ. Βενιζέλο, τον Π. Κουντουριώτη και (λίγο αργότερα) το στρατηγό **Π. Δαγκλή**. Έτσι θα προκύψει η περίφημη Τριανδρία.

Ο σχηματισμός της Προσωρινής Κυβέρνησης είχε θετική απήχηση στον κόσμο των Φιλελευθέρων εντός αλλά και εκτός Ελλάδας: ενδεικτικά είναι τα τηλεγράφημα συμπαράστασης από Γάλλους διανοούμενους, ενώ, όπως μας πληροφορεί το περιοδικό «Εσπερία», που εκδιδόταν στο Λονδίνο, οι Έλληνες της Μ. Βρετανίας έστειλαν στις 10.9.16 τηλεγράφημα προς τον Ελ. Βενιζέλο, για να τον διαβεβαιώσουν ότι «όλος ο Ελληνισμός αποβλέπει προς αυτόν για να σωθεί η εθνική τιμή δι' αμέσου δράσεως».

Δύο είναι τα σημεία που θα πρέπει να προσέξουμε στα σχετικά με το σχηματισμό της Προσωρινής Κυβέρνησης κείμενα:

(α) Η επισήμανση του Ελ. Βενιζέλου ότι είναι ανάγκη «...να αποκατασταθεί η Εθνική Ενότητα της Χώρας», και

(β) Ο διαχωρισμός, που συνάγεται από το κείμενο της προκήρυξης (δημοσιευμένο στο υπ' αρ. 1 φύλ-

Ο Ανδρέας Μιχαλακόπουλος ανέλαβε τον Οκτώβριο του 1916 στη Θεσσαλονίκη το υπουργείο Δημοσίων Κτημάτων και Εσωτερικού Αποικισμού

οποία μόνο οι γαλλικές στρατιωτικές δυνάμεις είχαν δικαίωμα να κυκλοφορούν.

Υπάρχει λοιπόν «αυτοτελής» εξουσία, υπάρχει συγκεκριμένη «χώρα», υπάρχει «λαός», δηλαδή τα τρία «κλασικά» οργανικά στοιχεία της έννοιας του κράτους, αλλά αυτό το σχετικά αυτόνομο από την πρωτεύουσα «διοικητικό μάρφωμα» δεν ήταν ένα ξεχωριστό κράτος. Η «κυβέρνησή» του άλλωστε ήταν προσωρινή και στην επίσημη εφημερίδα της υπάρχει η ένδειξη «Βασιλείον της Ελλάδος», που δηλώνει σαφέστατα ότι η πολιτική εξουσία του αποσπάστηκε προσκαιρώς από τον κορμό του ελληνικού κράτους και δεν έχει αποκόψει τον «ομφάλιο λώρο» που τη συνδέει με την ελληνική πολιτεία που το πολίτευμά της είναι η «βασιλευόμενη δημοκρατία».

Η απόσχιση και η αντιπαράθεση θα διαρκέσει μέχρι τον Ιούνιο του 1917, όταν μετά την αποχώρηση του βασιλιά Κωνσταντίνου και την εγκατάσταση της

Επίσκεψη του Βενιζέλου στο μέτωπο το 1917. Αριστερά, ο στρατηγός Π. Δαγκλής

Τη «χώρα» του καθεστώτος της Τριανδρίας αποτελούσαν: Δ. και Κ. Μακεδονία, Κρήτη, Ιόνια, Κυκλάδες, Β. Σποράδες, νησιά Αν. Αιγαίου

λο της «Εφημερίδος της Προσωρινής Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος»), ανάμεσα στο «Κράτος» και στο «Εθνος» (που υποτίθεται ότι εκπροσωπείται πλέον από την Τριανδρία).

Στις 26 Σεπτεμβρίου 1916 η Προσωρινή Κυβέρνηση αποβιβάζεται στη Θεσσαλονίκη για ν' αρχίσει με έδρα της την πόλη το δυσχερέστατο και πολυοχιθές έργο της. Η Ελλάδα μόνο τυπικά πλέον παρέμενε ενιαίο σώμα. Ουσιαστικά είχε διαιρεθεί στο «κράτος» των Αθηνών και στο «κράτος» της Θεσσαλονίκης.

Υποστηρίχθηκε η άποψη ότι το «καθεστώς» της Προσωρινής Κυβερνήσεως, ως πλέγμα πολιτικής-διοικητικής εξουσίας, ήταν ένα νέο «ξεχωριστό κράτος» στο μέτρο που είχε κάτω από τον έλεγχό του και επέβαλλε στο λαό της «χώρας» του την εξουσιαστική του βούληση.

Τη «χώρα» του καθεστώτος της Τριανδρίας αποτελούσαν οι περιοχές της Δυτικής και της Κεντρικής Μακεδονίας, τα νησιά του Αν. Αιγαίου, η Κρήτη, τα Ιόνια, οι Κυκλάδες, οι Βόρειες Σποράδες και η Περία.

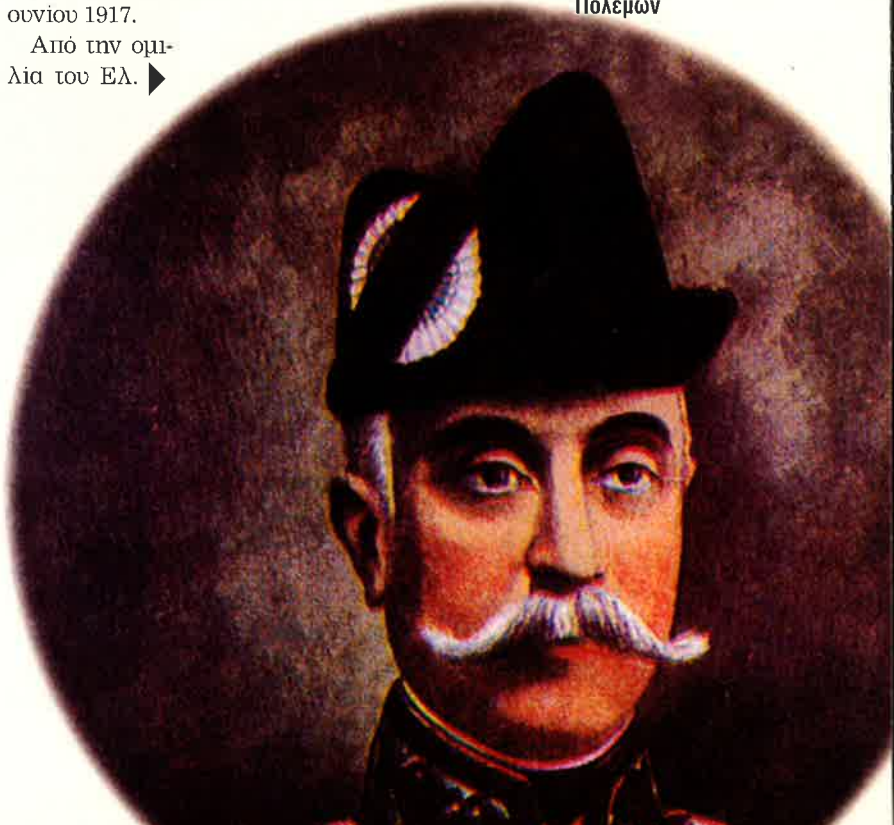
Για να αποφευχθούν μάλιστα αιματηρές συγκρούσεις μεταξύ των ελληνικών ενόπλων σωμάτων που βρέθηκαν σ' αντίθετα «στρατόπεδα», οριοθετήθηκε το Νοέμβριο του 1916 από τους συμμάχους μια «ουδέτερη ζώνη» (ένα είδος αποστρατιωτικοποιημένης περιοχής) πλάτους 5-10 χλμ., στην

κυβέρνησης Ελ. Βενιζέλου στην Αθήνα η διαταραχθείσα ενότητα του κράτους θα «αποκατασταθεί».

Η Προσωρινή Κυβέρνηση της Τριανδρίας έδρασε στη Θεσσαλονίκη από τις 26 Σεπτεμβρίου 1916 ως τις 14 Ιουνίου 1917.

Από την ομιλία του Ελ. ▶

Ο ναύαρχος Κουντουριώτης με τη στολή και το κύρος του νικητή των Βαλκανικών Πολέμων

Βενιζέλου προς τους Θεσσαλονικείς, την ημέρα της άφιξής του στην πόλη όπου του επιφύλαξαν ενθουσιώδη υποδοχή, εύγλωττο είναι το παρακάτω απόσπασμα:

«...Μακεδόνες, εγερθήτε ως εις άνθρωπος. Ο αιωνόβιος Ελληνισμός της Μακεδονίας, το έργον του Μακεδονικού αγώνος, τα αποκτήματα των δύο νικηφόρων πολέμων μας κανείς Έλληνα και προπάντων Μακεδόνας δεν θα επιτρέψει να καταβιβασθώσιν εις τον εθνικόν τάφον όπου τα ωθεί η πολιτική των Αθηνών (...) Τον αναληφθέντα αγώ-

Στη Θεσσαλονίκη υπήρχε πρόσφορο έδαφος υπέρ της αβασίλευτης δημοκρατίας, αλλή ο Βενιζέλος δεν έθεσε «πολιτειακό ζήτημα»

να θα διεξαγάγωμεν και άνευ των Αθηνών - εν ανάγκη δε και εναντίον αυτών».

Ανιχνεύοντας το κείμενο της ομιλίας του Ελ. Βενιζέλου στο επίσημο γεύμα που παρέθεσε στις 29 Σεπτεμβρίου 1916 η Εθνική Αμυνα στην αίθουσα του Λευκού Πύργου, αξίζει να σταθούμε στο σημείο εκείνο όπου ο Βενιζέλος τονίζει την ανάγκη να συγκληθεί, μετά το πέρας του πολέμου, Εθνική Συνέλευσις για να κατοχυρώσει με μείζονες εγγυήσεις τη λαϊκή κυριαρχία από τις «υπερβάσεις της κληρονομικής αρχής».

Τότε ακριβώς -όπως διαβάζουμε στο σχετικό ρεπορτάζ της εφ. «Το Φως»- ακούστηκε μία φωνή:

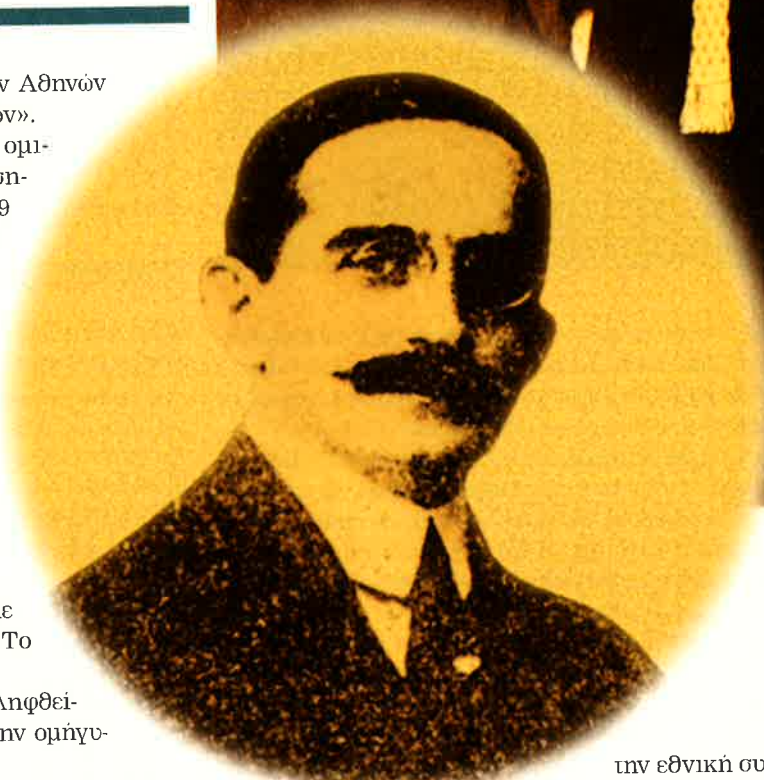
-«Ζήτω η Δημοκρατία», επαναληφθείσα «παταγωδώς» από σύμπασα την ομήγυριν.

Ο Βενιζέλος μειδιών παρατήρησε, αρκετά μεγαλοφώνως ώστε να ακουσθεί:

-«Πολύ βιάζεσθε...».

Και εξακολούθησε την ομιλία του, επισημαίνοντας ότι όλη η προσοχή έπρεπε να είναι τώρα στραμμένη στην ταχύτερη και πληρέστερη στρατιωτική οργάνωση για να απαλλαγεί το μακεδονικό έδαφος από την εχθρική επιβολή.

Το περιστατικό παρέχει μία επιπλέον ένδειξη ότι στη Θεσσαλονίκη υπήρχε ήδη ένα ιδεολογικό κλίμα, ένα πρόσφορο έδαφος υπέρ της αβασίλευτης δημοκρατίας, αλλά ο Ελ. Βενιζέλος εκτιμούσε ότι ήταν όχι μόνο πρόωρο, αλλά και επικίνδυνο για

την εθνική συνοχή να τεθεί στη συγκεκριμένη συγκυρία «πο-

λιτειακό ζήτημα».

Η πολιτική εξουσία του «κράτους» της Θεσσαλονίκης («συνιακτική», «νομοθετική», «εκτελεστική») ήταν συγκεντρωμένη στην Τριανδρία, δηλαδή ουσιαστικά στην «ενός ανδρός αρχή» του Ελ. Βενιζέλου.

Εκτός από το «υπουργείο Εξωτερικών» (Ν. Πολίτης) και το «υπουργείο Στρατιωτικών» (Εμμ. Ζυμβρακάκης) θεσμοθετήθηκαν οι «Ανώτατες Διευθύνσεις», που ασκούσαν στην πραγματικότητα αρμοδιότητες «υπουργείου».

Ο στενός συνεργάτης του Βενιζέλου, Νικόλαος Πολίτης ανέλαβε το υπουργείο Εξωτερικών

Εκπαιδεύσεως: **Γ. Αβέρωφ**.
 Εθνικής Οικονομίας: **Θ. Κουτούπης**.
 Συγκοινωνίας: **Α. Κασαβέτης**.
 Προμήθειας και κατανομής τροφίμων: **Α. Εμπειρίκος**.

Περιθάλψεως των οικογενειών των επίστρατων και προσφύγων: **Σ. Σίμος**.

Δημοσίων Κτημάτων και Εσωτερικού Αποικισμού: **Α. Μιχαλακόπουλος**.

(Στις 6.12.16 μετά την παραίτηση του Ε. Ζυμβρακάκη ορκίστηκε υπουργός Στρατιωτικών ο **Κ. Μπ-**

Ο Ελ. Βενιζέλος με πολιτικούς του φίλους την περίοδο του κινήματος στη Θεσσαλονίκη

Προβλήματα υπήρξαν στη Δικαιοσύνη, διότι πολλοί δικαστικοί λειτουργοί αρνήθηκαν να αποδεχθούν την Προσωρινή Κυβέρνηση

Λιώτης-Κομνηνός. Τέλος, στις 24.4.17 συστάθηκε αυτοτελές «υπουργείο Ναυτικών» στο οποίο διορίστηκε ο αντιναύαρχος **Π. Γκίνης**) Σύμφωνα με το διάταγμα «περί της συστάσεως των Ανωτάτων Διευθύνσεων και περί της δικαιοδοσίας Εκάστου Διευθυντού»: «...Οι υπουργοί και οι σύμβουλοι εκτελούν τα καθήκοντά των επί τη βάσει των διατάξεων του Συντάγματος και των κειμένων νόμων, εφ' όσον δεν ετροποποιήθησαν διά διαταγμάτων της Προσωρινής Κυβερνήσεως ή δεν είναι ασυμβίβαστοι προς το κρατούν καθεστώς...»

Η εφημερίδα της Προσωρινής Κυβερνήσεως μάς παρέχει την ακόλουθη εικόνα για τις Ενοπλες Δυνάμεις της Τριανδρίας:

Το πεζικό μετά τις 28.10.16 αποτελούνταν από 4 μεραρχίες: των Σερρών (με έδρα τη Θεσσαλονίκη), της Θεσσαλονίκης, του Αρχιπελάγους (με έδρα τη Μυτιλήνη) και της Κρήτης.

Στις 3.10.16 συγκροτήθηκε η πρώτη ναυική μοίρα με αρχηγό τον πλοίαρχο **Ι. Βρατσάνο**.

Αργότερα σχηματίστηκαν λόχοι Τηλεγραφικών και τάγμα Μηχανικού με διοικητή το Γάλλο λοχαγό **Ριμπάντ (Ribad)**, που είχε και τη γενική ευθύνη για την οργάνωση του στρατού της Προσωρινής Κυβερνήσεως.

Σοβαρά προβλήματα υπήρξαν στον τομέα της Δικαιοσύνης, διότι πολλοί δικαστικοί λειτουργοί αρνήθηκαν, ρητά ή σιωπηρά, να αποδεχθούν τη νομιμότητα της Προσωρινής Κυβερνήσεως και η πα-

Ο Εμμανουήλ Ζυμβρακάκης, υπουργός Στρατιωτικών της Προσωρινής Κυβερνήσεως

Τα εννέα «υπουργεία» είχαν εγκατασταθεί στα λεγόμενα «σουλτανικά κτίρια», δηλαδή στα παλιά δικαστήρια που κατεδαφίστηκαν μετά το σεισμό του 1878, επί της οδού... Βασιλέως Κωνσταντίνου, που μετονομάστηκε τότε σε Εθνικής Αμύνης (έγινε αργότερα Βασιλίσσης Σοφίας και σήμερα έχει επανακτήσει την «ιστορική» της ονομασία: Εθνικής Αμύνης).

Οι εννέα «υπουργοί - σύμβουλοι» που ορκίστηκαν στις 6 Οκτωβρίου 1916 ήταν:

Δικαιοσύνης: **Δ. Δίγκας**.
 Οικονομικών: **Μ. Νεγρεπόντης**.
 Εσωτερικών: **Θ. Σοφούλης**.

Ο Βενιζέλος αποβιβάζεται στη Θεσσαλονίκη. Τον υποδέχεται ο Σαρσίγ. Κάτω, ο Εμμ. Ρέπουλης: Η καρδιά της Ελλάδας βρίσκεται στη Θεσσαλονίκη

ραιτήθηκαν ή επέδειξαν δικασική απραξία, με αποτέλεσμα να υπάρξει αρνησιδικία. Στην Παιδεία και στον Πολιτισμό υπήρξαν αρκετές καινοτομίες: ίδρυση Μακεδονικού Μουσείου, συγκρότηση της Διευθύνσεως της Ανωτάτης Παιδείας, καθιέρωση του θεσμού των υποτροφιών, μέριμνα για τα σχολεία (ελληνικά, ισραηλιτικά και μουσουλμανικά).

Τα «Νοεμβριανά», δηλαδή τα θλιβερά γεγονότα που διαδραματίστηκαν στην Αθήνα το Νοέμβριο του 1916 με αποκορύφωμα το διαβόητο «ανάθεμα» κατά του Ελ. Βενιζέλου, θα είναι ο καταλύτης των εξελίξεων: η Τριανθρία θα απαντήσει αποφασιστικά στις 24 Νοεμβρίου 1916 με ανακοίνωσή της θα κηρύξει έκπρωτο του θρόνου τον Κωνσταντίνο διότι «...τα τραγικά γεγονότα των Αθηνών δημιουργήσαν μεταξύ του βασιλέως και του έθνους χάσμα του λοιπού αγεφύρωτον».

Ήδη στις 11 Νοεμβρίου 1916 η Προσωρινή Κυβέρνηση κηρύσσει τον πόλεμο κατά της Βουλγαρίας και της Γερμανίας με διακοίνωσή της που απηύθη-

Στις 11 Νοεμβρίου 1916, η Προσωρινή Κυβέρνηση κηρύσσει τον πόλεμο κατά της Βουλγαρίας και της Γερμανίας

νε προς τους αντιπροσώπους της Αντιάντι και των ουδέτερων κρατών.

Αξίζει να προσέξουμε στο κείμενο αυτό πώς αυτοπροσδιορίζεται το «επαναστατικό καθεστώς»:

«...Αδυνατούντες να θραύσωσι τον κλοιόν της τρομοκρατίας και της διαφθοράς όστις παρεμπόδιζε την εθνικήν ενέργειαν διά της υφισταμένης κρατικής οργανώσεως, οι πιο θαρραλέοι των πατριωτών απεχώρησαν και ενωθέντες μετά των πληθυσμών (...) ανέλαβαν να οργανώσωσι τας ζωτικές δυνάμεις του Ελληνισμού προς σχηματισμόν στρατού προωρισμένου διά της απελευθερώσεως του καταληφθέντος εδάφους και της αποκαταστάσεως της εθνικής τιμής να καταδείξει ότι ο Ελληνισμός δεν έπαυσε να ζη έχων συναίσθησιν των καθηκόντων του ως και του προορισμού του. Ο πολιτισμένος κόσμος υπεδέχθη μετά συμπαθείας την εξέγερσιν ταύτην της ελληνικής ψυχής. Η προσωρινή κυβέρνησις εγκατασταθείσα εν Θεσσαλονίκη και αναγνωρισθείσα ως πραγματική εξουσία, επεδόθη αποφασιστικός εις το έργον της και την ηθική και υλική συνδρομή των Προστατιδών της Ελλάδος Δυνάμεων, ήρχισε την εκτέλεσιν του στρατιωτικού της προγράμματος...».

Ο Εμ. Ρέπουλης, στην ομιλία του που έγινε στη Θεσσαλονίκη στις 14 Δεκεμβρίου 1916 και είχε τίτλο «Περί της εν Αθήναις τυραννίας και του αγώνος της Εθνικής Αμύνης», υποστήριξε ότι:

«...Δεν ευρίσκεται πλέον η καρδιά της Ελλάδος εις τας Αθήνας. Εις την Θεσσαλονικην ευρίσκεται (...) εντεύθεν θα αφορμηθεί η Ελληνική ελευθερία...».

Η παρέμβαση της Εθνικής Αμυνας και οι αποτελεσματικοί πολιτικοί και διπλωματικοί χειρισμοί του Ελ. Βενιζέλου συνέβαλαν σημαντικά στην ανατροπή του σκηνικού, που είχε δημιουργηθεί το καλοκαίρι του 1916: η Ελλάδα στο τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου βρέθηκε στο πλευρό των νικητών και απέκτησε το δικαίωμα να διαφυλάξει και να διεκδικήσει ό,τι αναμφίβολα της ανήκε.

Το συγκεκριμένο ιστορικό υπόβαθρο της Θεσσαλονίκης και τα αντανακλαστικά των κατοίκων της, που λειτούργησαν έστω και την ύστατη ώρα, δημιούργησαν πρόσφορες περιστάσεις για το έργο που επέλεξε η Τριανθρία και παράλληλα προσέδωσαν στην πόλη μια ιδιαίτερη ιστορική δυναμική που δεν είχε όμως την ανάλογη προοπτική.

Όλη αυτή η πολιτική και θεσμική κινητικότητα, όλες οι προσδοκίες που είχαν δημιουργηθεί θα μείνουν χωρίς συνέχεια, ως «φωτεινό διάλειμμα» σε μια φθίνουσα πορεία περιφερειοποιημένης και παραμελημένης δευτεραγωνίστριας πόλης στο πλαίσιο του «υδροκέφαλου» νεοελληνικού κράτους. ■

1915

Διαφωνία Βενιζέλου-Κωνσταντίνου στην εξωτερική πολιτική, η οποία εστιάζεται στη συμμετοχή ή όχι της Ελλάδας στις συμμαχικές επιχειρήσεις στα Βαλκάνια-παραίτηση του πρωθυπουργού (6.3)· κυβέρνηση Δημ. Γούναρη (10.3)· πλειοψηφία του Βενιζέλου στις εκλογές (31.5)· ο Κωνσταντίνος, κάτω από πίεση, υπογράφει διάταγμα για γενική επιστράτευση (23.9)· ο Βενιζέλος ζητεί από τον Κωνσταντίνο να βοηθήσει με στρατό τη σύμμαχο Σερβία -η σύγκρουση οδηγεί σε νέα παραίτηση τον πρωθυπουργό (5.10)· ορκίζεται οικογενειακή κυβέρνηση υπό τον Αλέξανδρο Ζαΐμη· αγγλογαλλικά στρατεύματα υπό τη διοίκηση του Γάλλου στρατηγού Μορίς Σαράιγ αποβιβάζονται στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης (5.10)· νέα κυβέρνηση με επικεφαλής τον Στέφανο Σκουλούδη (25.10)· νέες εκλογές με αποχή των βενιζελικών (6.12)· ο Σαράιγ διώχνει τους προξένους των Κεντρικών Δυνάμεων από τη Θεσσαλονίκη, επειδή μεταδίδουν πληροφορίες στη γερμανική αεροπορία (30.12).

1916

Η γερμανική αεροπορία βομβαρδίζει στόχους στην πόλη της Θεσσαλονίκης και στη γειτονική ύπαιθρο (αρχές του χρόνου)· γερμανικό υποβρύχιο τορπιλίζει γαλλικό πλοίο μέσα στο Θερμαϊκό (26.1)· η αδράνεια των φρουρών στα πυροβο-

λεία του Καραμπουργού εξαναγκάζει τον Σαράιγ να εκδιώξει την ελληνική φρουρά· ο Βενιζέλος εκλέγεται βουλευτής σε επαναληπτική εκλογή της Μυτιλήνης (24.4)· ενώνεται το σιδηροδρομικό δίκτυο της Νότιας και της Βόρειας Ελλάδας· η Αθήνα μέσω της Θεσσαλονίκης συνδέεται με τη Λυτική Ευρώπη (9.5)· ο Σαράιγ κηρύσσει το στρατιωτικό νόμο στη Θεσσαλονίκη (16.5)· φτάνουν ρωσικά στρατεύματα στη Θεσσαλονίκη για να ταχθούν στο πλευρό της Αντάντ (30.6)· τμήματα του βουλγαρικού στρατού καταλαμβάνουν τη Φλώρινα, χωρίς αντίδραση από τα ελληνικά στρατεύματα (αρχές Αυγούστου)· έξαλλος ο Σαράιγ, σκέπτεται να αναθέσει τη στρατιωτική και πολιτική διοίκηση της Μακεδονίας στους Σέρβους· παλλαϊκό συλλαλητήριο στην Αθήνα από υποστηρικτές της πολιτικής του Βενιζέλου εναντίον της βουλγαρικής εισβολής στη Μακεδονία (14.8)· συγκροτείται η Εθνική Άμυνα στη Θεσσαλονίκη, με πρωτοβουλία των Α. Ζάννα, Κ. Μазαράκη, Ε. Ζυμβρακάκη, Δ. Πάζν, Θ. Κουτούπη, Δ. Λίγκα, Π. Γραικού και Π. Αργυρόπουλου (17.8)· αποστολή Αργυρόπουλου στην Αθήνα με σκοπό

να πείσει τον Βενιζέλο να ηγηθεί μιας δεύτερης κυβέρνησης, που θα συμμετείχε στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ -άρνηση του Βενιζέλου· συλλαλητήριο στη Θεσσαλονίκη υπέρ της Εθνικής Άμυνας· ο Σαράιγ επικροτεί την ίδρυση της Εθνικής Άμυνας· στρατιωτικό πραξικόπημα αμυνικών αξιωματικών του ελληνικού στρατού υπό τις ευλογίες του Σαράιγ -διαλύεται το Γ Σώμα Στρατού και φυλακίζονται φιλοβασιλικοί αξιωματικοί· ο Βενιζέλος περιοδεύει με το ναύαρχο Κουντουριώτη στην Κρήτη, όπου μαζί ο τοπικός πληθυσμός τάσσεται υπέρ της προοπτικής της συμμετοχής στον πόλεμο μαζί με τις δυνάμεις της Αντάντ (14-15.9)· ο Βενιζέλος φτάνει στη Θεσσαλονίκη και εγκαθιδρύει την Προσωρινή Κυβέρνηση της Τριανδρίας (27.9)· φιλοβασιλική διαδήλωση με τη συμμετοχή του Κωνσταντίνου, στο Πεδίον του Αρεως, στην Αθήνα (3.10)· συμμαχικά στρατεύματα αποβιβάζονται στον Πειραιά και εγκαθίστανται στην Αθήνα (4.10)· επεισόδια βενιζελικών και αντιπάλων τους στην Αθήνα (5.11)· νεκροί και τραυματίες σε συγκρούσεις μεταξύ Ελλήνων και Γάλλων (18.11)· βιαιότητες εναντίον βενιζελικών στην Αθήνα (19.11)· γενικός αποκλεισμός της Ελλάδας από τους Συμμάχους (25.11)· ανάθεμα του Βενιζέλου στο Πεδίον του Αρεως (12.12).

Ο αγγλογαλλικός στόλος στη Σαλαμίνα

Ελευθέριος Βενιζέλος
(1864-1936)

Το κίνημα της Θεσσαλονίκης και η κυβέρνηση της Τριανδρίας κλίνουν την πλάστιγγα υπέρ της εξόδου της Ελλάδας στον πόλεμο στο πλευρό των δυνάμεων της Αντάντ και ταυτοχρόνως οριστικοποιούν τον Εθνικό Διχασμό. Ο Βενιζέλος διαβλέποντας τη νίκη των συμμάχων τόλμησε να σχεδιάσει το σχηματισμό δικής του κυβέρνησης στη Θεσσαλονίκη, όντας σίγουρος σχεδόν για την υποστήριξη της συμμαχικής διπλωματίας. Ήταν μια ακόμη τολμηρή πολιτική κίνηση του μεγάλου πολιτικού, ανάλογη με εκείνη του Θέρισου στην αρχή της πολιτικής του σταδιοδρομίας. Η αφορμή υπήρχε, κυρίως εξαιτίας της αναγκαιότητας ανακαταίσεως του βουλγαρικού επεκτατισμού στη Μακεδονία, τον οποίο υπέθαλπε η πολιτική της ουδετερότητας. Στις 9 Οκτωβρίου 1916 (νέο ημερολόγιο) η τριανδρία των Βενιζέλου, Κουντουριώτη και Δαγκλή αποβιβάσθηκε στη Θεσσαλονίκη, όπου τους υποδέχθηκε ο αρχηγός των συμμαχικών δυνάμεων Σαράνι, ο οποίος χαιρέτισε «...μετά τιμής την Προσωρινήν Κυβέρνησιν, της οποίας οι εθελονταί μάχονται ήδη μετά των στρατιωτών μου...». Ήταν η απαρχή για τις μεγάλες ελληνικές στρατιωτικές και διπλωματικές νίκες κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, αλλά και η απαρχή του Εθνικού Διχασμού.

Κωνσταντίνος
(1868-1923)

Βασιλιάς της Ελλάδας, γιος του βασιλιά Γεωργίου Α΄. Η εμμονή του στο ζήτημα της ουδετερότητας της Ελλάδας κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, αλλά και η έλλειψη ευελιξίας και πολιτικής διορατικότητας, τον οδήγησαν στη σύγκρουσή του με τον Βενιζέλο, μια σύγκρουση η οποία είχε ήδη προετοιμαστεί από τη μόνιμη εχθρότητα μεταξύ Αυλής και Βενιζέλου, που χρονολογείται ήδη από την εποχή της Κρητικής Πολιτείας. Ο Κωνσταντίνος, ακόμη και μετά την κίνηση του Βενιζέλου να προχωρήσει σε σχηματισμό δικής του κυβέρνησης στη Θεσσαλονίκη, είχε την ευκαιρία ενός συμβιβασμού, εκμεταλλευόμενος τη διακηρυγμένη πρόθεση των κινηματιών να αντιμετωπίσουν το βουλγαρικό κίνδυνο στη Μακεδονία. Ο Βενιζέλος στις πρώτες του ανακοινώσεις μετά το κίνημα δεν καταφέρθηκε εναντίον του Κωνσταντίνου, αφήνοντας ανοικτό το ζήτημα του συμβιβασμού. Ωστόσο ο Κωνσταντίνος, παρά την αρχική του διαλλακτική στάση και τη συμφωνία του με το Γάλλο μεσολαβητή Μπεναζέ, εν τούτοις υπαναχώρησε και αρνήθηκε εν τέλει τη συμφωνία. Η επικράτηση της Τριανδρίας οδήγησε σε παραίτηση τον Κωνσταντίνο, ο οποίος έφυγε από την Ελλάδα τον Ιούνιο του 1917. Στις 6 Δεκεμβρίου 1920 ανέλαβε εκ νέου τα βασιλικά του καθήκοντα, αλλά μετά τη μικρασιατική καταστροφή και το κίνημα του Πλαστήρα, απομακρύνθηκε οριστικά από το θρόνο και πέθανε στο Παλέρμιο στις 11 Ιανουαρίου 1923.

Παύλος Κουντουριώτης
(1855-1935)

Ναύαρχος, εγγονός του Γεωργίου Κουντουριώτη, γεννημένος στην Υδρα. Το 1897 πήρε μέρος σε επιχειρήσεις του ελληνικού στόλου προς ενίσχυση της επανάστασης στην Κρήτη. Κατά το Β΄ Βαλκανικό Πόλεμο διηύθυνε τις επιχειρήσεις στα θρακικά παράλια και λίγο πριν τη λήξη του προήχθη σε αντιναύαρχο «δι' εξαιρετικής εν πολέμω υπηρεσίας». Τον Αύγουστο του 1914 παρέδωσε την αρχηγία του στόλου και από το Σεπτέμβριο του 1915 ως τον Ιούνιο του 1916 διετέλεσε υπουργός των Ναυτικών στις κυβερνήσεις Ζαΐμη και Σκουλούδη και γενικός υπασπιστής του βασιλιά Κωνσταντίνου. Καθώς, όμως, διαφώνησε με την πολιτική ουδετερότητας που υπερασπιζόταν ο τελευταίος, συντάχθηκε με τον Βενιζέλο στο κίνημα της Εθνικής Αμυνας και τον ακολούθησε στη Θεσσαλονίκη, όπου υπήρξε μέλος της τριμελούς Προσωρινής Επαναστατικής Κυβέρνησης. Διετέλεσε υπουργός Ναυτικών στην κυβέρνηση Βενιζέλου από τον Ιούνιο του 1917 ως το Δεκέμβριο του 1919 και, με ειδικό νόμο που εκδόθηκε στις 29 Φεβρουαρίου 1920, του απονεμήθηκε ο βαθμός του ναυάρχου « διά τας υψίστας προς το έθνος υπηρεσίας του». Με ψήφισμά τους η Βουλή και η Γερουσία τού απένειμαν, ως ένδειξη «εθνικής ευγνωμοσύνης», μηνιαία τιμητική σύνταξη 40.000 δραχμών. Πέθανε στο Π. Φάληρο στις 22 Αυγούστου 1935 και η σορός του μεταφέρθηκε στην Υδρα, όπου τάφηκε στον οικογενειακό τάφο της οικογένειας Κουντουριώτη.

Παναγιώτης Δαγκλής
(1853-1924)

Έλληνας στρατηγός των Βαλκανικών Πολέμων και στενός συνεργάτης του Ελ. Βενιζέλου, γεννημένος στο Αγρίνιο, γόνος γνωστής οικογένειας από το Σούλι, η οποία κατέφυγε στα Επτάνησα το 1803. Σπούδασε στη Σχολή Ευελπίδων, τη Γαλλία και το Βέλγιο. Επινόησε το λυόμενο ορειβατικό πυροβόλο των 7,5 εκ. (Σνάιντερ-Δαγκλή). Μέλος της Εθνικής Εταιρείας, συμμετείχε στον πόλεμο του 1897, ενώ διετέλεσε διευθυντής της Σχολής Ευελπίδων το 1910 και αρχηγός του Γενικού Επιτελείου στους Βαλκανικούς Πολέμους. Αποστρατεύθηκε το 1915 με το βαθμό του αντιστρατήγου, εκλέχτηκε βουλευτής Ιωαννίνων και ανέλαβε το υπουργείο Στρατιωτικών. Ήταν μέλος της «Εθνικής Τριανδρίας» στην Επανάσταση της Θεσσαλονίκης του 1916 και ηγήθηκε στην προσπάθεια οργάνωσης του στρατού της Εθνικής Αμυνας. Μετά την εκθρόνιση του Κωνσταντίνου διορίστηκε αρχιστράτηγος, εξελέγη βουλευτής το 1920 και μετά την αποχώρηση του Βενιζέλου έγινε αρχηγός των Φιλελευθέρων. Μετά τις εκλογές του 1923 και την παραίτηση της κυβέρνησης Γονατά το 1924 ανέλαβε την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης, αλλά κατέθεσε την εντολή αδυνατώντας να εξασφαλίσει υποστήριξη. Πέθανε το ίδιο έτος σε ηλικία 71 ετών.

Νικόλαος Πολίτης
(1872-1942)

Διπλωμάτης και διεθνολόγος, καθηγητής των πολιτικών επιστημών στο Παρίσι, απ' όπου και εκλήθη στην Ελλάδα, αναλαμβάνοντας τη γενική διεύθυνση του υπουργείου των Εξωτερικών το 1914. Το Σεπτέμβριο του 1916 ο Πολίτης ζήτησε ακρόαση από τον Κωνσταντίνο, για να του εκθέσει τις απόψεις του υπέρ της συμμετοχής στον πόλεμο στο πλευρό των Συμμάχων, αλλά δεν έγινε δεκτός και παραιτήθηκε. Ακολούθως μετέβη στη Θεσσαλονίκη και στην κυβέρνηση της Τριανδρίας ανέλαβε το υπουργείο Εξωτερικών, το οποίο διατήρησε και στη μετέπειτα κυβέρνηση Βενιζέλου στην Αθήνα (1917-20 και 1922). Από τη θέση αυτή ο Πολίτης, έχοντας άριστες σχέσεις με τη γαλλική και την αγγλική διπλωματία, βοήθησε σημαντικά στην αναγνώριση της Τριανδρίας από τους Συμμάχους, παρ' ό,τι, όπως είπε ο ίδιος, «...είχαμε από την αρχήν υπ' όψιν τας αντιρρήσεις τινών εκ των Δυνάμεων της Αντάντ και την εκθρόνιση μιας εναντίον του Κινήματος». Υπήρξε πρώτος αντιπρόσωπος της Ελλάδας στην Κοινωνία των Εθνών και πρεσβευτής στο Παρίσι. Εγράψε τα έργα «Les emprunts d' Etat en droit international» (1894) και «La Justice internationale» (1924).

Εμμ. Ζυμβρακάκης
(1861-1928)

Στρατιωτικός, γεννημένος στο Ναύπλιο, γόνος της γνωστής για την προσφορά της στους εθνικούς αγώνες οικογένειας Ζυμβρακάκη από την Κρήτη. Το 1881 αποφοίτησε από τη Σχολή Ευελπίδων ως ανθυπολοχαγός του πυροβολικού και μετεκπαιδεύτηκε στη σχολή της Ορλεάνης. Μετείχε στην κρητική επανάσταση του 1897 ως αρχηγός φοιτητικής φάλαγγας. Διετέλεσε υπασπιστής του βασιλιά Γεωργίου Α' και διοικητής της 11ης Μεραρχίας στη Θεσσαλονίκη. Το Δεκέμβριο του 1914 πήρε το βαθμό του υποστράτηγου και συνδεδεμένος με προσωπική φιλία με τον Βενιζέλο πρωταγωνίασε μαζί με το στρατηγό Α. Παρασκευόπουλο στην οργάνωση της Εθνικής Αμυνας. Συμμετείχε στο κίνημα της Θεσσαλονίκης το 1916, συντασσόμενος με τις δυνάμεις του αδελφού του Παρίκου Ζυμβρακάκη, ο οποίος είχε ήδη οργανώσει αντίσταση κατά των Βουλγάρων. Ανέλαβε από τον Βενιζέλο το υπουργείο των Στρατιωτικών τον Οκτώβριο του 1916. Στις πολεμικές επιχειρήσεις του 1917-20 ήταν αρχηγός του στρατού της Εθνικής Αμυνας, ο οποίος διέπρεψε στη μάχη του Σκρα το Μάιο του 1918 και στην κατάληψη της Δυτικής Θράκης το Μάιο του 1920. Πέθανε στην Αθήνα σε ηλικία 67 ετών.

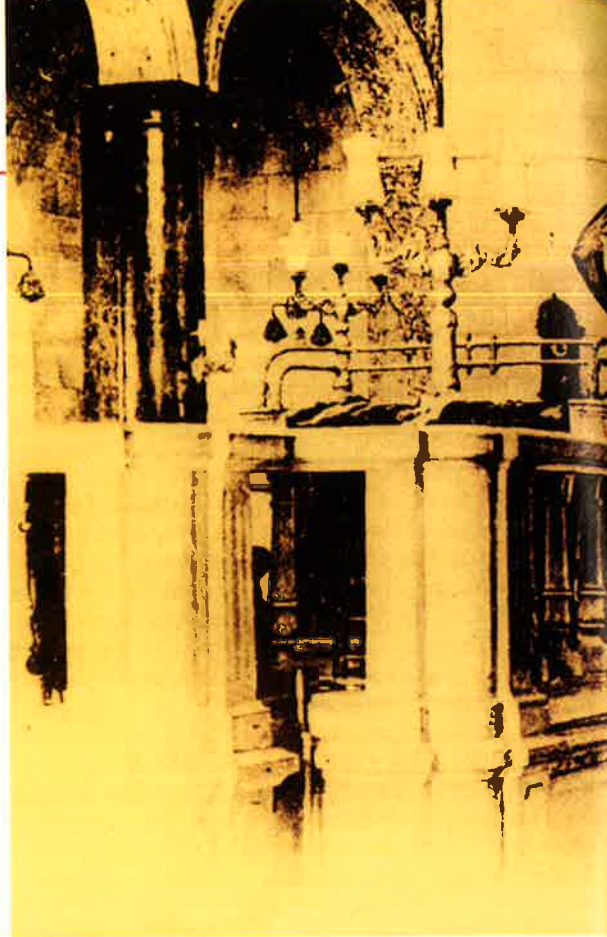
Σε ποια Θεσσαλονίκη ήρθε ο Βενιζέλος

Στου ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΧΕΚΙΜΟΓΛΟΥ
δρος Οικονομικού Τμήματος του Παν/μίου Θεσσαλονίκης,
συγγραφέα

συνήθως το ενδιαφέρον μας σταματά στο σπινθηροβόλο βλέμμα του Ελευθέριου Βενιζέλου, στις φιγούρες των στρατιωτών του, στις γραφικότητες της πόλης και του πληθυσμού της, στις χιλιάδες απεικονίσεις των συμμαχικών στρατευμάτων. Όμως, όταν ο μεγάλος Κρητικός αποβιβάστηκε στη Θεσσαλονίκη, είδε γύρω του πρόσφυγες, αρρώσπιες και φτώχεια. Πράγματα που συνήθως αποσιωπούνται ή στην καλύτερη περίπτωση δεν καταγράφονται... Μέχρι τώρα, η ιστοριογραφία αναδεικνύει τους ισχυρούς, τις μάχες, τις ωραίες εικόνες. Στο κείμενο αυτό θα μιλήσουμε για διαφορετικά θέματα.

Ο πληθυσμός

Το Μάρτιο του 1916, ο πληθυσμός της Θεσσαλονίκης υπολογίστηκε σε 165.704 άτομα. Διαπιστώθηκε, δηλαδή, μία αύξηση 5% περίπου έναντι της απογραφής του 1913. Αν η ποσοπική αυτή διαφοροποίηση υπήρξε αμελητέα, η θρησκευτική σύνθεση του πληθυσμού παρουσίασε σημαντική μεταβολή. Μέσα σε τρία χρόνια, ο ελληνικός πληθυσμός αυξήθηκε κατά 70%. Ο λόγος ήταν η μετανάστευση από περιοχές της Παλαιάς Ελλάδας, αλλά και η εγκατάσταση προσφύγων από την Τουρκία και τη Βουλγαρία. Ο εβραϊκός πληθυσμός παρέμεινε σταθερός. Αντίθετα, ο μουσουλμανικός πληθυσμός μειώθηκε αισθητά: το ένα τρίτο των μουσουλμάνων που είχαν απογραφεί στη Θεσσαλονίκη το 1913 αποχώρησε. Η μείωση, πάντως, του πραγματικού μουσουλμανικού πληθυσμού της Θεσσαλονίκης πρέπει να ήταν μικρότερη απ' ό,τι δείχνουν οι αριθμοί, διότι το 1913 χιλιάδες μουσουλμάνοι πρό-

σφυγες είχαν καταφύγει από τα μακεδονικά χωριά στη Θεσσαλονίκη. Τέλος, το ολιγάριθμο βουλγαρικό στοιχείο συρρικνώθηκε, ως αποτέλεσμα του Δεύτερου Βαλκανικού Πολέμου.

Υστερα από αυτές τις μεταβολές, στα 1916 οι Έλληνες αποτελούσαν το 41% του πληθυσμού της Θεσσαλονίκης, έναντι 37% των Εβραίων και 18% των μουσουλμάνων. Με άλλα λόγια, με σταθερό τον αριθμό των Εβραίων κατοίκων και με μια μείωση του μουσουλμανικού πληθυσμού μικρότερη από όσο θα περίμενε κανείς, τρία χρόνια μετά την ενσωμάτωση της Θεσσαλονίκης στο ελληνικό βασίλειο, είχε πλέον διαμορφωθεί σχετική υπεροχή των Ελλήνων στο σύνολο του πληθυσμού. Πρόσφατες έρευνες έδειξαν ότι υπήρχε και ηλικιακή διαφοροποίηση: στο μουσουλμανικό πληθυσμό, το σχετικό βάρος των νεαρών ηλικιών ήταν μειωμένο. Ανάμεσα στους μουσουλμάνους, οι ηλικιωμένοι άντρες ήταν αναλογικά περισσότεροι. Ήταν αυτοί που προτίμησαν να μείνουν στα σπίτια τους, σε αντίθεση με τους νεότερους που έφυγαν στην Τουρκία. Αντίθετα, στους Έλληνες οι νεαρές ηλικίες ήταν αναλογικά πιο πολυάριθμες, λόγω της εσωτερικής μετανάστευσης. Τέλος, οι Εβραίοι παρουσίαζαν πιο κανονική την κατανομή ανάμεσα στις ηλικίες.

Οι πρόσφυγες

Μιλήσαμε ήδη για Έλληνες πρόσφυγες από τη Βουλγαρία και την Τουρκία: πρόκειται για μία προσφυγιά που έχει λησμονηθεί, επειδή ακολούθησε η μεγάλη καταστροφή του 1922. Πάνω από 30.000 πρόσωπα βρήκαν προσωρινό ή μόνιμο καταφύγιο στη Θεσσαλονίκη ανάμεσα στα 1914 και στα 1916 και πε-

Οι πληθυσμιακές ανακατατάξεις δεν επηρέασαν το μέγεθος της εβραϊκής κοινότητας. Στη φωτογραφία η «ιταλική» Συναγωγή της Θεσσαλονίκης

στούν πρόχειρα παραπήγματα, κοντά στο στρατόπεδο Παύλου Μελά. Συγκεντρώθηκαν εκεί οι πιο αδύναμοι και πενόμενοι πρόσφυγες, για τη συντήρηση των οποίων φρόντισαν οι τοπικές φιλανθρωπικές οργανώσεις.

Η έλλειψη στέγης στην πόλη ήταν τέτοια, ώστε το Μάιο του 1917 απαγορεύθηκε η μετακίνηση στη Θεσσαλονίκη προσφύγων από τη Θράκη και τη Μικρά Ασία «καθόσον αποβαινει απολύτως αδύνατος η στέγασις αυτών ως εκ της εντελούς ανεπαρκείας της πόλεως προς παροχήν οιοσδήποτε οικήματος». Ήδη, στην περίοδο αυτή σχηματίστηκε ο προσφυγικός συνοικισμός «παρά την Τούμπαν», όπως και εκείνος της «Τριανδρίας», που τον θεμελίωσε ο ίδιος ο Βενιζέλος. Σήμερα, στις περιοχές αυτές α-

Στα 1916, οι Έλληνες αποτελούσαν το 41% του πληθυσμού, οι Εβραίοι το 37% και οι μουσουλμάνοι το 18%

ρί τους 120.000 στην υπόλοιπη Μακεδονία. Στην αρχή οι κρατικές υπηρεσίες τους έδωσαν ψωμί και αργότερα μικρά χρηματικά βοηθήματα, μέχρι να αποκατασταθούν επαγγελματικά. Η επαγγελματική απορρόφησή τους ήταν δύσκολη, διότι η μεν βιομηχανία απαιτούσε πεπειραμένους εργάτες, ενώ οι ιδιοκτήτες των τσιφλικιών κολίγους με αροτριώντα ζώα. Οι κρατικές υπηρεσίες έθεσαν στόχο για την «επαγγελματική αποκατάσταση» των αγροτών προσφύγων να τους παραδοθούν χωράφια με προσωρινή παραχώρηση, ζώα για τα άροτρα και γεωργικά εργαλεία. Μέσα στο ομιχλώδες πολιτικό τοπίο της εποχής, οι εποικιστικές υπηρεσίες κατέβαλαν προσπάθειες να επιδιορθώσουν αγροτικές κατοικίες που βρίσκονταν σε δημόσια κτήματα ή σε χωριά εγκαταλειμμένα από τους μουσουλμάνους κατοίκους τους. Όμως τα μέτρα αυτά κάλυψαν ένα μικρό ποσοστό των προσφύγων. Η συντριπτική πλειοψηφία τους δεν αποκαταστάθηκε, πρώτον διότι δεν υπήρχαν «αροτριώντα κτήνη» και η εισαγωγή τους από τη Σερβία είχε διακοπεί, δεύτερον λόγω της μεγάλης έλλειψης ξυλείας. Η μόνη ρεαλιστική απασχόληση για τους πρόσφυγες, που μη βρίσκοντας άλλη εργασία συσσωρεύθηκαν στις πόλεις, ήταν να εργαστούν ως εργάτες στα οχυρωματικά έργα των συμμαχών.

Με δεδομένη τη μεγάλη έλλειψη στέγης που υπήρχε στη Θεσσαλονίκη από το 1912 και η οποία κορυφώθηκε ύστερα από την απόβαση των συμμαχικών στρατευμάτων, η εγκατάσταση των προσφύγων στη Θεσσαλονίκη ήταν δυσχερέσιμη. Οι δημόσιες υπηρεσίες μερίμνησαν για να κατασκευα-

πλώνονται πυκνοκατοικημένες συνοικίες. Οι δάλαμοι του Α' Παγκοσμίου Πολέμου έχουν από χρόνια ξεχαστεί. Πολλοί από τους πρόσφυγες αυτούς ξαναγύρισαν στα σπίτια τους το 1918, για να διωχθούν ριζικά και τελεσίδικα λίγα χρόνια μετά.

Η υγεία

Ο κυριότερος νοσογόνος παράγοντας που ταλαιπωρούσε τους Θεσσαλονικείς ήταν η ελονοσία. Εκτός από τα κοινά έλη, επιβαρυντικός παράγοντας ήταν η λειψυδρία και η κακή ποιότητα του πηγαδίου νερού. Οι συμμαχικές αρχές έλαβαν αποτελεσματικά υγειονομικά μέτρα για την καταπολέμηση της ελονοσίας και αντιμετώπισαν το πρόβλημα της ύδρευσης, μεταφέροντας νερό από τα υψώματα.

Ήδη από το 1915 σχηματίστηκε στη Θεσσαλονίκη μία «Επιτροπή Περιθάλψεως Προσφύγων», με μέλη ανώτερους δημόσιους υπαλλήλους. Πρώτη προτεραιότητα αυτής της επιτροπής υπήρξε η διατροφή των προσφύγων και αμέσως μετά η ίδρυση ενός προσφυγικού νοσοκομείου στη Θεσσαλονίκη. Μετά τις ταλαιπωρίες του εκδιωγμού τους από την Τουρκία και τη Βουλγαρία και τις κακές συνθήκες ζωής τους στην Ελλάδα, η γενική κατάσταση της υγείας των προσφύγων ήταν προβληματική. Δημιουργήθηκαν έτσι δύο εφήμερα νοσηλευτήρια: ένα νοσοκομείο και μία «αστυκλινική» (μικρή νοσηλευτική μονάδα) προσφύγων.

Εκτός από το Δημοτικό Νοσοκομείο (νυν «Αγιος Δημήτριος»), το παλιό στρατιωτικό νοσοκομείο (πρώην Δημοτικό, δίπλα στο Λευκό Πύργο) και το νεότερο στρατιωτικό νοσοκομείο (νυν 424 ΓΣΝΕ), ο-

Προσφυγική οικογένεια στη Θεσσαλονίκη την περίοδο που συμπίπτει με το «Διχασμό»

Λα κίρια που κληροδοτήθηκαν στην ελληνική από την οθωμανική διοίκηση, είχαν κατασκευαστεί τα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας μερικά νοσοκομεία από τις τοπικές κοινότητες, όπως το εβραϊκό νοσοκομείο Χίρς και το ελληνορθόδοξο Θεαγένειο νοσοκομείο. Ενδιαφερόμενες χώρες βοήθησαν επίσης στην κατασκευή νοσοκομείων, όπως π.χ. το ρωσικό νοσοκομείο (νυν Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας) και το παλικό νοσοκομείο (νυν Λοιμωδών). Υπήρχε επίσης και το καθολικό νοσοκομείο των Αδελφών του Ελέους. Ο Ερυθρός Σταυρός λειτούργησε δικό του νοσοκομείο, από το Φεβρουάριο του 1917, αφού προηγουμένως πείστηκε να ιδρύσει ένα νοσοκομείο αποκλειστικά για τους πρόσφυγες.

Ερανοι...

Ενας μεθοδικός τραπεζίτης της Θεσσαλονίκης είχε την υπομονή να καταγράψει όλους τους φορείς που πραγματοποίησαν εράνους μέσα στο 1916: κατ' αρχάς, το Ελληνικό Γηροκομείο, που είχε συσταθεί τα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας και στεγαζόταν σε οίκημα που είχε χτιστεί με δωρεά και σε οικόπεδο ιδιοκτησίας Χαρίση, κοντά στη Μητρόπολη. Επειτα, το Ελληνικό Βρεφοκομείο, που είχε συσταθεί αμέσως μετά την απελευθέρωση και βρισκόταν αντιμέτωπο με μεγάλο αριθμό έκθετων βρε-

Πάνω από 30.000 πρόσφυγες από την Τουρκία και τη Βουλγαρία εγκαταστάθηκαν στη Θεσσαλονίκη την περίοδο 1914-16

φών. Επειτα, η Ελεήμων Αδελφότης Κυριών, που ήταν διαφορετική από την παλαιά Φιλόπρωχο Αδελφότητα ΕΛΛΗΝΙΔΩΝ Κυριών, με εργαστήρια για άπορες κοπέλες πίσω από την Αγία Σοφία. Υπήρχε και μία επιτροπή εράνων υπέρ των πτωχών τα Χριστούγεννα και το Πάσχα. Πιο γνωστό ήταν το Ισραηλινό Νοσοκομείο, που έκανε κι αυτό τον έρανό του. Η προαναφερθείσα Επιτροπή Περιθάλψεως Προσφύγων, το εβραϊκό ίδρυμα υγείας Μπγκούρ Χολίμ, ο Σύνδεσμος Συντεχνιών για τους άπορους τεχνίτες, η Alliance Israelite για τους άπορους μαθητές, το Ιταλικό Νοσοκομείο, μεταξύ των πολλών Εβραίων παλικής υπηκοότητας, το Ορφανοτροφείο Καρόλου Αλλατίνι, για τα ορφανά του, ο Σύλλογος «Αγαθοεργία», για τον οποίον δεν γνωρίζουμε τίποτε, ο Σύλλογος «Ηρακλής», που προσπαθούσε εκείνη την εποχή να οργανώσει το γήπεδό του (σήμερα είναι πλατεία του Χημείου και ο Ηρακλής εξακολουθεί να αναζητεί γήπεδο), το Συσσίτιο Προσφύγων, για να εξασφαλίσει στοιχειώδη τροφή στους άπορους πρόσφυγες, η Mission Laïque

Fransaise, για τους άπορους μαθητές της, η Μουσική Εταιρεία Θεσσαλονίκης, υπέρ των σκοπών της, το Διδασκαλείο Θηλέων, για να συμπληρώσει το έλλειμμα του σχολείου, ο Θρακικός Σύλλογος και Πρόσφυγες Θράκης, τα Ορφανά Πολέμου, το Λύκειο Κυριών, η Φιλόπρωχο Αδελφότης Καθολικών Κυριών και οι Αποροι Αρμένιοι. Όλοι αυτοί έκαναν έρανο μέσα στο 1916.

«Κέρδη αρκετά...»

Για να επιτύχουν την τροφοδοσία της πόλης, οι συμμαχικές υπηρεσίες διευκόλυναν και έλεγχαν την εισαγωγή τροφίμων από τη θάλασσα, ιδιαίτερα για το σιτάρι, το ρύζι και το κάρβουνο. Από το Φεβρουάριο του 1917 τα τρόφιμα έγιναν σπάνια και άρχισε η διανομή του ψωμιού με δελτίο. Οι τιμές των τροφίμων καθορίζονταν από την αγορανομία και υπήρχαν καταδικές για αισχροκέρδεια, οι οποίες προκάλεσαν τις διαμαρτυρίες του εμπορικού συλλόγου. Αίτημα του τελευταίου ήταν να λαμβάνεται υπόψη η τιμή ανικατάστασης των προϊόντων και όχι η τιμή στην οποία αγοράστηκαν. Ο πληθωρισμός

Το εβραϊκό νοσοκομείο Χιρς της Θεσσαλονίκης

«προσεπώρισαν εις μίαν αρκετά σημαντικήν μερίδα εμπόρων κέρδη αρκετά ώστε να καταστήσουν αυτούς αυτάρκεις και υλικώς ανεξαρτήτους (...) Πλείστοι έμποροι εισπράττουσι το αντίτιμον των χορηγουμένων εμπορευμάτων εις γαλλικόν χαρτονόμισμα όπερ ευρίσκουν συμφέρον να εμβάζουν εις Γαλλίαν ή αλλαχού διά του Γαλλικού Ταμείου...», σημειώνει πηγή της εποχής.

Η μόνη απασχόληση που έβρισκαν οι πρόσφυγες ήταν να εργαστούν στα οχυρωματικά έργα των συμμάχων

ήταν έντονος. Οι έμποροι ισχυρίζονταν ότι τα εργατικά αυξάνονταν συνεχώς.

Από 2,50 δραχμές τον Οκτώβριο του 1915, το Φεβρουάριο του 1917 το ημερομίσθιο του ανειδίκευτου εργάτη έφτασε τις 4,20 δραχμές και το Μάιο της ίδιας χρονιάς στις 5 δραχμές. Ηδη, από τον Οκτώβριο του 1915 η Εθνική Τράπεζα και πιθανόν και οι άλλες χορηγούσαν στο προσωπικό της Θεσσαλονίκης έκτακτο επιμίσθιο «λόγω υπερβολικών δαπανών ζωής», το οποίο σταδιακά αυξήθηκε, μέχρι του διπλασιασμού του το καλοκαίρι του 1917.

Οι τιμές όμως παρέμεναν υψηλές σε σχέση με τις αμοιβές. Ένα ζευγάρι παπούτσια αναλογούσε σε δέκα ημερομίσθια. Ένας εργάτης μπορούσε να αγοράσει είτε δύο οκάδες πετρέλαιο είτε πέντε οκάδες ψωμί είτε τέσσερις οκάδες πατάτες. Ακόμη και ο αρακάς και τα κολοκύθια ήταν δυσπρόσιτα.

Οι εμπορικές συναλλαγές, παρά τους εισαγωγικούς περιορισμούς που επέβαλαν οι Σύμμαχοι,

Η Θεσσαλονίκη που υποδέχθηκε τον Ελευθέριο Βενιζέλο δεν ήταν και τόσο χαρούμενη πόλη. Αργότερα, τα πράγματα χειροτέρεψαν. Το 1918 χρειαζόταν συνταγή γιατρού για να πάρει κανείς μία μερίδα μακαρόνια. Η κίνηση του λιμανιού νεκρόθηκε. Κι όταν ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος τελείωσε, χιλιάδες πρόσφυγες από τον Καύκασο γέμισαν την περιοχή που λέμε σήμερα Καλαμαριά. Ηδη στα 1920, ένας στους τέσσερις κατοίκους της πόλης ήταν πρόσφυγας. Οι εφημερίδες ικέτευαν τους εύπορους Θεσσαλονικείς να πάρουν στο σπίτι τους παιδάκια Καυκασίων, που διαφορετικά θα πέθαιναν από την πείνα. «Πάρτε μία Καυκάσια υπηρέτρια» ικέτευε ο Τύπος τους αναγνώστες. «Χίλια παιδιά θα πεθάνουν εντός του χειμónος».

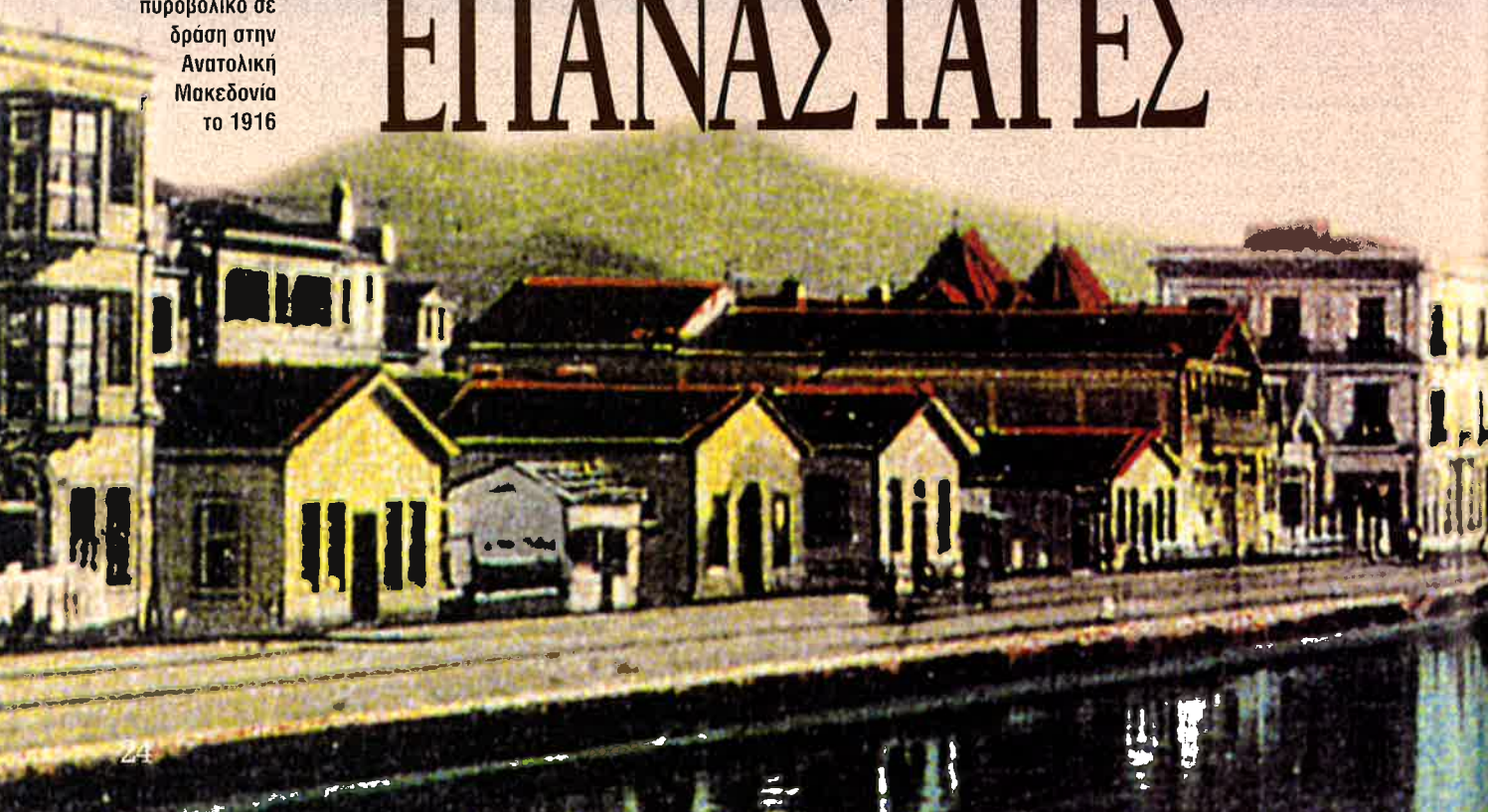
Κανείς δεν μέτρησε τους τάφους που άφησαν πίσω τους τα πρώτα προσφυγικά ρεύματα στη Θεσσαλονίκη. Τέτοια θέματα συνήθως αποσιωπούνται ή στην καλύτερη περίπτωση δεν καταγράφονται... Η ιστοριογραφία εξακολουθεί να αναδεικνύει τους ισχυρούς, τις μάχες, τις ωραίες εικόνες...

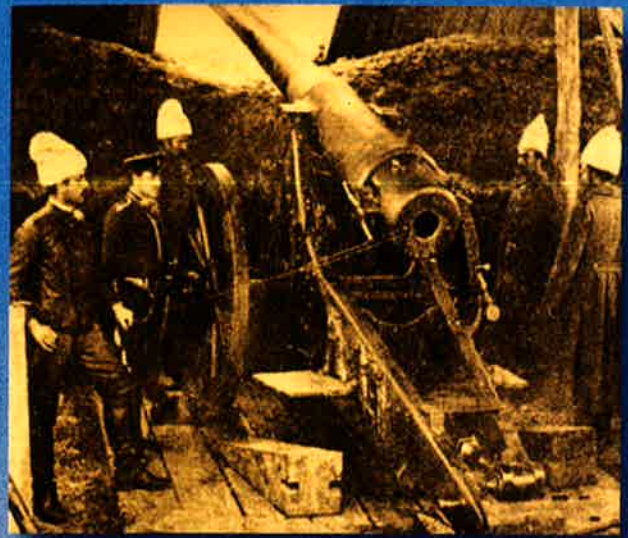

«Μουλαράδες»
του Γ' Σώματος
Στρατού στη
Θεσσαλονίκη του
1915. Δίπλα,
Βρετανοί
στρατιώτες στο
βαλκανικό
μέτωπο βάλουν
φορώντας μάσκες
αερίων. Στην
απέναντι σελίδα,
Σέρβοι
στρατιώτες στο
μακεδονικό
μέτωπο. Δίπλα,
βουλγαρικό
πυροβολικό σε
δράση στην
Ανατολική
Μακεδονία
το 1916

ΟΙ ΑΓΝΩΣΤΟΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΙΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΕΣ

Η

των **ΓΙΩΡΓΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΗ** καθηγητή της Πολιτικής Ιστορίας στο Τμήμα Νομικής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και **ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΧΕΚΙΜΟΓΛΟΥ** δρος Οικονομικού Τμήματος του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, συγγραφέα

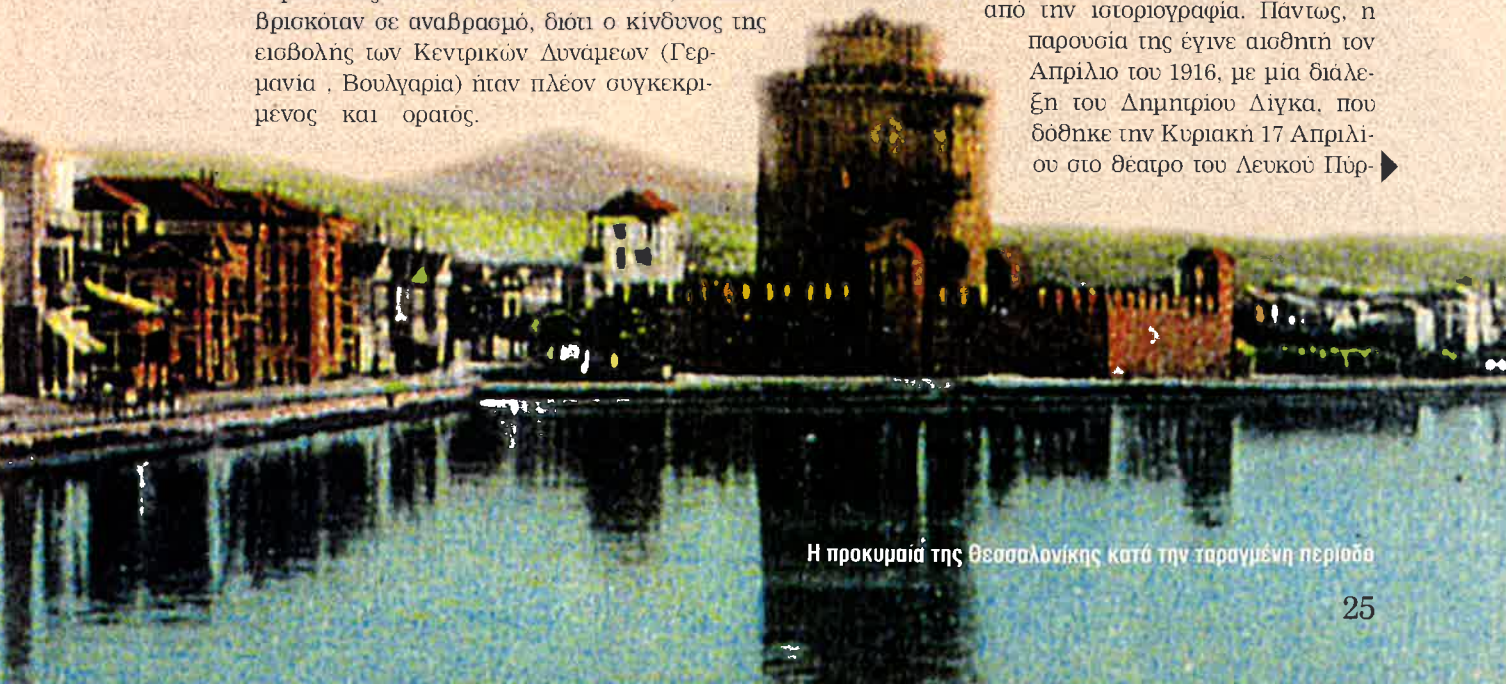
έρευνα στον Τύπο της Θεσσαλονίκης, της περιόδου 1915-1916, δείχνει ότι το κίνημα της Εθνικής Αμυνας αποτέλεσε πρωτοβουλία Μακεδόνων, πολιτών και στρατιωτικών, την οποία ακολούθησε ο **Ελευθέριος Βενιζέλος**. Οι περισσότεροι από τους πραγματικούς κινηματίες της Θεσσαλονίκης διακρίθηκαν για τη συμμετοχή τους στην πολιτική ζωή της χώρας στα χρόνια του μεσοπολέμου. Καταχωρίστηκαν όμως στα «ψιλά» της Ιστορίας και δεν έχει αναγνωριστεί ακόμη η συμβολή τους στη σύγχρονη πολιτική ιστορία.

Το φθινόπωρο του 1915, μετά την παραίτηση της κυβέρνησης Βενιζέλου και την απόβαση των δυνάμεων της Αντάνι στη Θεσσαλονίκη, η πόλη βρισκόταν σε αναβρασμό, διότι ο κίνδυνος της εισβολής των Κεντρικών Δυνάμεων (Γερμανία, Βουλγαρία) ήταν πλέον συγκεκριμένος και ορατός.

Ακολούθησαν οι εκλογές του Δεκεμβρίου 1915, από τις οποίες απείχαν οι Φιλελεύθεροι. Τις μέρες των εκλογών, ο **Δημήτριος Λίγκας**, ο **Περικλής Αργυρόπουλος**, ο **Αλέξανδρος Ζάννας**, ο **Κωνσταντίνος Αγγελάκης**, ο **Νικόλαος Δούμας** και ο **Νικόλαος Μάνος**, όλοι τους στελέχη του Κόμματος των Φιλελευθέρων, πραγματοποίησαν διαδοχικές συναντήσεις και συγκρότησαν μία μυστική ομάδα, για να συντονίσουν την αντίδραση των Θεσσαλονικέων. Το σκεπτικό τους ήταν ότι η επίσημη Ελλάδα, μετά την αποχώρηση ολόκληρου σχεδόν του ελληνικού στρατού από τη Θεσσαλονίκη, «εγκατέλειψε τον Ελληνισμό άνευ προστασίας» και ότι η «εις Μακεδονίαν εισβολή των προαιωνίων εχθρών του Έθνους απειλεί τα ύψιστα εθνικά συμφέροντα», διότι «ένεκα του διεθνούς χαρακτήρος της Θεσσαλονίκης κινδυνεύει η υπόστασις του ελληνικού στοιχείου».

Η μόνη οδός η άγουσα προς σωτηρίαν...

Η δραστηριότητα της ομάδας Λίγκα-Ζάννα-Αργυρόπουλου-Μάνου δεν έχει διερευνηθεί από την ιστοριογραφία. Πάντως, η παρουσία της έγινε αισθητή τον Απρίλιο του 1916, με μια διάλεξη του Δημητρίου Λίγκα, που δόθηκε την Κυριακή 17 Απριλίου στο θέατρο του Λευκού Πύρ-

γου. Η αστυνομία είχε πάρει εμφανή μέτρα «για την τήρηση της τάξης»: από τις 2 το μεσημέρι είχαν παραταχθεί μπροστά στη Διεύθυνση της Αστυνομίας, στη σημερινή οδό Εθνικής Αμύνης, ισχυρά τμήματα χωροφυλακής. Στις εισόδους, χωροφύλακες έκαναν ατομική έρευνα σε όσους εισέρχονταν «φοβούμενοι μήπως εισχωρήσουν μεταξύ αυτών και κακοποιά στοιχεία». Το μικρό θέατρο γέμισε γρήγορα. «Εις τινα θεωρεία εσειόντο τα πτερά των καπέλλων πέντε ή έξι κυριών, αι οποίαι παρουσιάσθησαν ως χαριτωμένη ποικιλία εις την ξηραν ανδρικήν μάζαν». Παρόντες ήταν ο εισαγγελέας και ο διευθυντής της αστυνομίας. Ο ομιλητής ανέλυσε το σκεπτικό των Φιλελευθέρων, για την αναγκαιότητα της εισόδου της Ελλάδας στον πόλεμο, στο πλευρό της Αντάντ:

«...εγεννήθησαν δύο απορίες: Ποίος συνδυασμός θα νικήση και εάν πρέπει να εξέλθη της ουδετε-

Δ. Δίγκας: «Εάν η Ελλάδα κλίνη προς την Γερμανίαν ζωογονούνται τα αυστριακά κατακτητικά όνειρα και ενισχύεται η Τουρκία»

Ο Βενιζέλος και μερικοί από τους στενότερους συνεργάτες του στη Θεσσαλονίκη τον Οκτώβριο του 1916

ρότιος η Ελλάς. (...) Εκκαλείτο να κλίνη και η Ελλάς προς τον έτερον των ευρωπαϊκών συνδυασμών. Εάν κλίνη προς την Γερμανίαν, ζωογονούνται τα αυστριακά κατακτητικά όνειρα, ενισχύεται δε η Τουρκία και εκριζούται ο εκεί Ελληνισμός, διότι μόνον το δαιμόνιον του Έλληνοσ θα δύναται να ανιπαρταχθή κατά της γερμανικής μεθοδικό-

τιος. Ενώ αν ταχθώμεν με το μέρος της Αντάντ, ουδέν έχομεν να φοβώμεθα εκ της Ρωσσίας, αφού είναι γνωστόν ότι η Αγγλία ουδέποτε θα επιτρέψη την επέκτασιν του Σλαυισμού προς νότον. Εκ τούτου καταφαίνεται ότι η μόνη οδός η άγουσα προς σωτηρίαν είναι της Αντάντ...».

Λίγες μέρες μετά, στις 8 Μαΐου, πραγματοποιήθηκαν τα εγκαίνια της Λέσχης του «Συλλόγου Φιλελευθέρων», που στεγάστηκε σε ένα κτίριο της παλαιάς. Εκτός από τον πρόεδρό της Δ. Δίγκα, η διοικούσα επιτροπή περιελάμβανε και τους **Γρηγοριάδη, Βολουδάκη, Ρώμπαπα, Αγγελάκη, Μάνο και Ζαλοκώστα**. Στις εγκαίνια πραγματοποιήθηκε αγιασμός από το μητροπολιτη Γεννάδιο και ακούστηκαν συνθήματα υπέρ της Αντάντ, ενώ το κοινό έψαλλε τον Εθνικό Ύμνο και τη Μασσαλιώτιδα.

Στις 26 Απριλίου 1916 (9 Μαΐου με το νέο ημερολόγιο), η Γερμανία ανακοίνωσε στην κυβέρνηση **Σκουλούδη** την πρόθεσή της να καταλάβει το οχυρό Ρούπελ. Στις τρεις εβδομάδες που ακολούθησαν, η κυβέρνηση της Αθήνας αντάλλαξε 18 έγγραφα με τη γερμανική, προσπαθώντας να τη μεταπεισει. Στις 10/23 Μαΐου, η γερμανική και η βουλγαρική κυβέρνηση, με ταυτόχρονη διακοίνωσή τους, πληροφόρησαν τον Σ. Σκουλούδη ότι προετιθέντο να καταλάβουν το Ρούπελ, υποσχόμενες ότι εν καιρώ θα το επιστρέψουν και ότι δεν θα διγεί η ελληνική κυριαρχία. Ο Σ. Σκουλούδης σημείωσε, απλώς,

Ο Βενιζέλος και ο Γάλλος στρατηγός Regnaud στη Θεσσαλονίκη το 1917

Θεσσαλονίκη, παρά τις συστάσεις του Ε. Βενιζέλου στον πρεσβευτή της Γαλλίας στην Αθήνα, Γκιγιεμάν, και παρά τις παρακλήσεις του Α. Ζάννα και του Π. Αργυρόπουλου προς τον Σαράιγ. Ο αρχιστρατήγος όμως είχε λάβει ήδη την έγκριση από τον πρωθυπουργό του.

Πάντως, στις 1/14 Ιουλίου, το προεδρείο του Συλλόγου Φιλελευθέρων επισκέφθηκε το στρατηγό Σαράιγ και ευχήθηκε για την εθνική εορτή της Γαλλίας και για τη νίκη της Αντάντ, ως νίκη του δικαίου και του πολιτισμού.

Στις 12/25 Ιουλίου, ο Σύλλογος των Φιλελευθέρων με επιστολή του προς τον Τύπο διέψευσε κατηγορηματικά τις «κακόβουλες διαδόσεις» αθηναϊκών αντιβενιζελικών εφημερίδων, ότι ο Σύλλογος είχε ζητήσει την εκτόπιση μεγάλου αριθμού αντιφρονούντων εμπόρων και βιομηχάνων της πόλης. Οι Φιλελεύθεροι, κατέληγε η επιστολή, σέβονται

Η ελληνική φρουρά στο Ρούπελ αντέταξε άμυνα στους Βούλγαρους, αλλά έλαβε εντολή να παραδώσει το οχυρό

στο έγγραφο της διακοίνωσης τη φράση «έλαβα γνώση» και δεν ενημέρωσε ούτε τους υπουργούς του ούτε το γενικό επιτελείο. Τρεις μέρες μετά, το οχυρό παραδόθηκε από την ελληνική κυβέρνηση στους Βούλγαρους. Η φρουρά αντέταξε άμυνα, αλλά έλαβε τηλεγραφική εντολή να παραδώσει το φρούριο.

Τη μεθεπομένη διαδραματίστηκε στη Θεσσαλονίκη ένα επεισόδιο, που μπορεί να θεωρηθεί ως προανάκρουσμα για το επερχόμενο κίνημα της Εθνικής Άμυνας, της 16ης Αυγούστου 1916: την ημέρα εκείνη οργανώθηκε από τις συντεχνίες της Θεσσαλονίκης συλλαλητήριο στον «πέριξ της Αγίας Σοφίας κώρον», με σκοπό να ζητηθεί η προστασία του βασιλιά **Κωνσταντίνου** κατά των Βουλγάρων. Η αστυνομία δεν επέτρεψε την πραγματοποίηση του συλλαλητηρίου και απαγόρευσε ακόμη και την αποστολή «ικετευτικού τηλεγραφήματος» προς το βασιλιά. Αλλά οι διαδηλωτές, με την προστασία του γαλλικού ιππικού και με συνθήματα «Ζήτω η Μακεδονία», «Ζήτω η Αντάντ» και «Ζήτω ο Βενιζέλος», εξέδωσαν ψηφίσματα διαμαρτυρίας για τη στάση της κυβέρνησης Σκουλούδη απέναντι στις βουλγαρικές βλέψεις στην Ανατολική Μακεδονία.

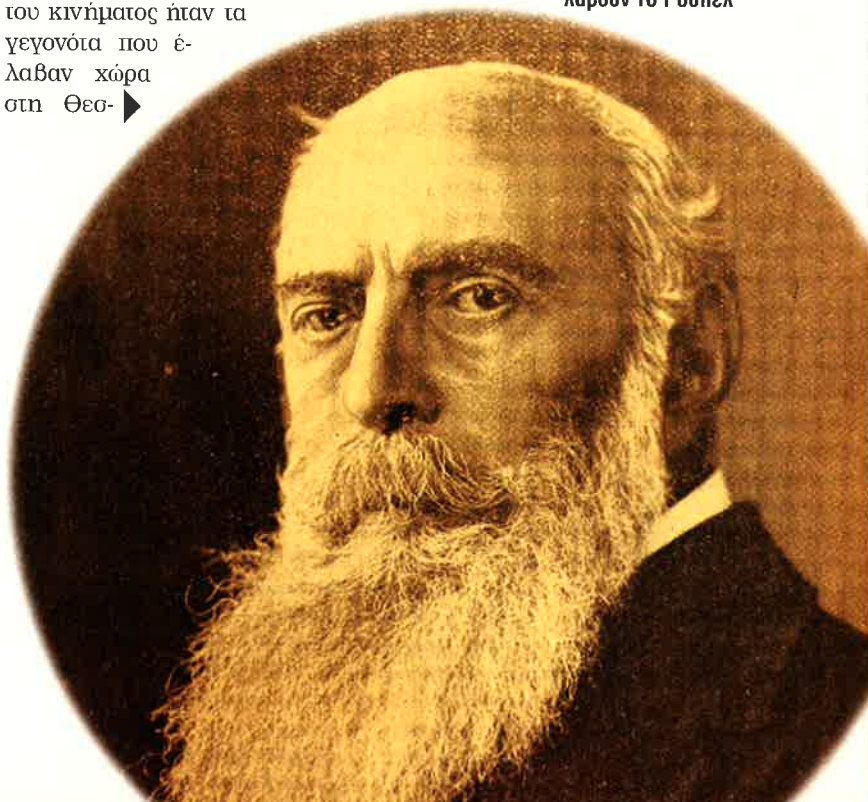
Μετά την παράδοση του Ρούπελ, στις 21 Μαΐου, ο στρατηγός **Σαράιγ** κήρυξε στρατιωτικό νόμο στη

τις λαϊκές ελευθερίες και «δεν καταφεύγουν σε τέτοια ταπεινά μέσα για να επικρατήσουν οι πολιτικές τους ιδέες και να ανακτήσει η Ελλάδα την εθνική της αίγλη με ηγέτη τον Ελ. Βενιζέλο».

Το συλλαλητήριο της 8ης Αυγούστου 1916

Ένα ακόμη προανάκρουσμα του κινήματος ήταν τα γεγονότα που έλαβαν χώρα στη Θεσ-▶

Ο πρωθυπουργός Στ. Σκουλούδης προειδοποιήθηκε από Γερμανούς και Βούλγαρους ότι επρόκειτο να καταλάβουν το Ρούπελ

**Ξένοι φαντάροι
στο κέντρο της
Θεσσαλονίκης
(από επιχρω-
ματισμένη
φωτογραφία της
εποχής)**

σαλονίκη στις 8 Αυγούστου 1916, μετά την εισβολή των Βουλγάρων στην Ανατολική Μακεδονία.

Στις 7 το απόγευμα της προηγούμενης συγκεντρώθηκαν στα γραφεία του Συλλόγου των Φιλελευθέρων οι πρόεδροι των σωματείων και συντεχνιών και αρκετοί πολίτες, για να προετοιμάσουν συλλαλητήριο διαμαρτυρίας. Γνώριζαν ότι ο ελληνικός στρατός της Ανατολικής Μακεδονίας είχε διαταγές να υποχωρήσει. Πράγματι, στις 10 Αυγούστου το Γενικό Επιτελείο Στρατού γνωστοποίησε στο στρατηγό του Δ' Σώματος Στρατού, Χατζόπουλο, ότι απαγόρευε κάθε αντίσταση κατά των Βουλγάρων, εφόσον οι εισβολείς δεν ζητούσαν αφοπλισμό των ελληνικών στρατευμάτων! Φυσικά, ο αφοπλισμός ζητήθηκε αφού οι Βούλγαροι πραγματοποιούσαν πλήρη κατοχή της περιοχής.

Για το συλλαλητήριο επιλέχθηκε η πλατεία του Λευκού Πύργου, με σκοπό να διαμαρτυρηθεί εντόνως «ο Μακεδονικός Λαός και να υποδείξει ότι δεν δύναται πλέον να ανέχειται την άσπλαχνον και αντιπατριωικὴν εγκατάλειψιν της ατυχούς και αιματοβρέκτου Μακεδονίας εις την διάκρισιν της βουλγαρικής θηριωδίας».

**Στις 16 Αυγούστου 1916, οι συντεχνίες
διαδηλώνουν, παρά την απαγόρευση, έχοντας
την προστασία του γαλλικού ιππικού**

**Ο διοικητής του
Δ' Σώματος
Στρατού
Ιω. Χατζόπουλος.
Διετάχθη από
το Επιτελείο να
μην προβάλει
αντίσταση
κατά των
Βουλγάρων!...**

Η οργανωτική επιτροπή εξέδωσε τέσσερις ανακοινώσεις: μία προς το λαό της Θεσσαλονίκης για να συμμετάσχει στο συλλαλητήριο, το οποίο ορίστηκε για τις 6 το απόγευμα στην πλατεία του Λευκού Πύργου. Μία άλλη προς τους καταστηματάρχες, με την παρότρυνση να κλείσουν τα καταστήματά τους στις 4 το απόγευμα, ώστε να μπορέσουν να πάνε κι αυτοί και το προσωπικό τους στο συλλαλητήριο. Μία τρίτη ανακοίνωση εκδόθηκε προς τους επιστράτους, να προσέλθουν στις πεντέμισι στα γραφεία του Συνδέσμου Επιστράτων, στην οδό Βενιζέλου 11, ώστε να πάνε όλοι μαζί στο συλλαλητήριο. Μία τέταρτη, προς τα διοικητικά συμβούλια όλων των σωματείων, να συγκεντρώσουν τα μέλη τους και να μεταβούν εν σώματι στο χώρο του συλλαλητηρίου.

Πράγματι, στις 8 Αυγούστου τα καταστήματα έκλεισαν στις 4 το απόγευμα και τα διάφορα σωματεία άρχισαν να πραγματοποιούν προσυγκεντρώσεις και στη συνέχεια να πηγαίνουν, με τα λάβαρα και τις σημαίες τους, στον τόπο της συγκέντρωσης. Παρά τη ζέση και το δυνατό αυγουσιτιάικο ήλιο, ο κόσμος συγκεντρώθηκε στο χώρο του πάρκου του Λευκού Πύργου. «Τα τραμ είχαν σταματήσει. Δεν έ-

βλεπε τις παρά μίαν ανθρωπίνην πλημμύραν ή τις κατέκλυσεν όλνη την ευρείαν διασταύρωσιν των οδών Νίκης και Βασιλέως Κωνσταντίνου (μετέπειτα Εθνικής Αμύνης) και επεκτείνεται εις το πάρκον, εις τον κήπον του Λευκού Πύργου και μέχρι των γραφείων της Αστυνομίας», σημειώνει ο Τύπος. Επικρατούσαν τα συνθήματα «Κάτω οι παλαιοκομματικοί», «Ζήτω ο Βενιζέλος», «Ζήτω ο ήρωας Χριστοδούλου». Οι ομιλητές Δίγκας και Δάλλας ανέβηκαν στη στέγη ενός περιπτερού της ηλεκτρικής εταιρείας, μπροστά στο Λευκό Πύργο.

Λεν επρόκειτο περί τυπικής διαμαρτυρίας. «Θα ήταν γελοίο», είπε ο Δημήτριος Δίγκας, «όταν σφαγιάζονται τα τιμαλφέστερα του έθνους μας συμφέροντα, να θεωρείται αρκετόν η υποβολή τυπικής διαμαρτυρίας. Βεβαίως το σημερινόν συλλαλητήριον θέλει έχει τελικήν κατάληξιν μόνην την σύνταξιν και επίδοσιν ψηφίσματος προς τον Ελληνικόν λαόν και τον Αρχηγόν της Κυβερνήσεως. Αλλά ο μακεδονικός λαός ποιεΐται το ύστατον την έκκλησιν ταύτην προς τους ιδύνοντας τας τύχας της χώρας. Αν μη ακουσθή το διάβημα τούτον θα είναι το τελευ-

ταίον. *Εχομεν το καθήκον και το δικαίωμα περαιτέρω να μεριμνήσωμεν μόνοι περί της τύχης μας και να αμυνθώμεν προ της επαπειλούσης η-μάς καταστροφής.*

Το πλήθος ξέσπασε σε ζητωκραυγές. Επειτα δια-

βάστηκε το ψήφισμα, το οποίο διεκήρυσσε «ότι αν μη αμέσως η πολιτική της χώρας μεταβληθή συμφώνως προς την εθνικήν συνείδησιν, εν τη απελπισία του και προς απόκρουσιν της απειλουμένης υποδουλώσεώς του εις την βουλγαρικήν τυραννίαν (ο μακεδονικός λαός) θα αμυνθῆ μόνος του ενό-πλως».

Μόλις τελείωσε η ανάγνωση του ψηφίσματος, η επιτροπή ξεκίνησε να το επιδώσει στο τηλεγραφείο.

«Όλοι θα έλθωμεν», ακούσθηκαν φωνές από το πλήθος.

Κι όλη η ανθρώπινη μάζα, με τα λάβαρα επικεφαλής, ξεκίνησε παραλιακώς για το τηλεγραφείο, φωνάζοντας συνθήματα «Ζήτω ο πόλεμος», «Ζήτω ο Βενιζέλος». Οι διαδηλωτές ζητωκραύγαζαν τους αξιωματικούς των συμμάχων, που είχαν βγει στα μπαλκόνια των παραλιακών ξενοδοχείων, ενώ καταχειροκροτήθηκε ένας Ρώσος στρατηγός, που παρακολουθούσε από το μπαλκόνι του ξενοδοχείου «Σπλέντιτ». Όταν η κεφαλή της διαδήλωσης έφτασε στην πλατεία Ελευθερίας, το τέλος της βρισκόταν στο Λευκό Πύργο. Η πορεία κατέληξε στο γαλλικό στρατηγείο, στην οδό Σαλαμίνας. Εκεί οι διαδηλωτές σταμάτησαν και άρχισαν να ζητωκραυγά-

Αγγλογαλλικά στρατεύματα αποβιβάζονται στη Θεσσαλονίκη για να αποκρούσουν τη βουλγαρική προέλαση στη Μακεδονία

Δ. Δίγκας: «Έχομεν το καθήκον και το δικαίωμα περαιτέρω να αμυνθώμεν προ της εσαπειδούσης ημάς καταστροφής»

ζουν τη Γαλλία, την Αντιάντ και το στρατηγό Σαράνι. Από τα παράθυρα, οι Γάλλοι αξιωματικοί χειροκροτούσαν.

Το κείμενο του ψηφίσματος ήταν σαφές: ο «μακεδονικός λαός» δεν θα ανεχόταν την πολιτική επιλογή της κυβέρνησης. Θα αυτενεργούσε. Ως προς το περιεχόμενο της αυτενέργειας, υπήρχαν δύο κατευθύνσεις. Μία στο ψήφισμα, όπου εδηλώνετο ότι ο λαός «θα αμυνθή μόνος του ενόπλιως». Η κατεύθυνση αυτή ήταν η «μίνιμουμ» και, όπως θα δούμε, υλοποιήθηκε αμέσως. Η δεύτερη κατεύθυνση διατυπώθηκε στο λόγο του Δίγκα: «Τι έχομεν

Ο Παν. Δαγκλής,
νεαρός εύελπς

να ωφεληθώμεν από τις μετά δύο μήνας διεγερθησομένης εκλογάς, όταν εν τω μεταξύ θα σφαδάζη η μακεδονική χώρα υπό την πτέρναν του Βουλγάρου και κληθή ως Κυβερνήτης ο μόνος υπό της λαϊκής θελήσεως ενδεδειγμένος αρχηγός του Κόμματος των Φιλελευθέρων όπως περισυλλέξει τα ερείπια και ναυάγια; Σήμερον η λαϊκή θέλησις και η γνώμη της μεγίστης πλειοψηφίας του ελληνικού λαού είναι γνωστή και δεδηλωμένη».

Με τα λόγια αυτά προαναγγέλληκε το κίνημα, που επρόκειτο να ξεσπάσει σε λίγες ημέρες.

Η εθελοντική επισιράτευση

Η μέχρι τώρα εξιστόρηση των γεγονότων δείχνει ότι το κίνημα της Εθνικής Αμυνας δεν ήταν ένα, υπό στενή έννοια, στρατιωτικό κίνημα, αλλά οργανωμένη πολιτική παρέμβαση του ελληνικού πληθυσμού της Θεσσαλονίκης και των συλλογικών εκφράσεών του, δηλαδή των πάσης φύσεως επαγγελματικών σωματείων του.

Το άμεσο μέτρο της οργανωτικής επιτροπής του συλλαλητηρίου ήταν να συστήσει μία ξεχωριστή επιτροπή, η οποία ανέλαβε να στρατολογήσει «Ελληνες εθελοντές επισιράτους, στρατιώτες και αξιωματικούς. Αυτοί, αφού εφοδιάζονταν με τα αναγκαία θα αποστέλλονταν αμέσως στα σύνορα, υπό τις διαταγές του Μεράρχου Χριστοδούλου». Υπήρχε, δηλαδή, μία άτυπη αρχή, που στρατολογούσε στρατιωτικούς, παρά και ενάντια με την πολιτική που είχε η ελληνική κυβέρνηση. Στην πραγματικότητα, πρόκειται για την πρώτη φάση του κινήματος.

Στην επιτροπή συμμετείχαν τρία πρόσωπα, ένας κτηματίας και δύο δημοσιογράφοι: ο κτηματίας ήταν ο **Φιλώτας Χατζηλάζαρος**, ανθυπίαρχος, πρόεδρος του Κεντρικού Συνδέσμου Επισιράτων. Οι δημοσιογράφοι ήταν ο **Γιάννης Πετσόπουλος**, διευθυντής του «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗ», που τότε εκδιδόταν στη Θεσσαλονίκη (αργότερα μεταφέρθηκε στην Αθήνα και έγινε όργανο του ΚΚΕ) και ο **Πέτρος Λούβαρης**, πρόεδρος του «Μικρασιατικού Συλλόγου» και αργότερα εκδότης των «Μακεδονικών Νέων».

Το κίνημα της 16ης Αυγούστου

Στις 11 Αυγούστου, εννέα αξιωματικοί του Δ' Σώματος Στρατού έφυγαν από την Καβάλα όπου βρισκόταν το επιτελείο και τμήμα του σώματος και δραπέτευσαν με αγγλικό πλοίο στη Θάσο, προκειμένου να ενταχθούν στις δυνάμεις της Αντιάντ. Οι Αγγλοι τους μετέφεραν ατμοπλοϊκώς στη Θεσσαλονίκη. Πάνω στο πλοίο τους επισκέφθηκαν αμέσως ο **Περ. Αργυρόπουλος** και ο αρχηγός της έφιππης χωροφυλακής **Επαμ. Ζυμβρακάκης**, με τους οποίους οι αξιωματικοί διατηρούσαν από παλαιότερα επαφές. Από αυτούς ενημερώθηκαν ότι, κατά πληροφορία του Γάλλου λοχαγού **Ματιφού** (Mathifu), ο οποίος

Ο Βενιζέλος παραδίδει τη σημαία στον ηρωικό συνταγματάρχη Χριστοδούλου που αντιστάθηκε στην κατάληψη της Α. Μακεδονίας από τους Βούλγαρους.

Ο Επαμεινώνδας (Παμίκος) Ζυμβρακάκης, αρχηγός της έφιππης χωροφυλακής

ανήκε στο επιτελείο του στρατηγού Σαράιγ, η διοίκηση της Θεσσαλονίκης επρόκειτο να ανατεθεί στη σερβική κυβέρνηση. Ακολούθησε σύσκεψη στο σπίτι του Αλ. Ζάννα το βράδυ της 15ης Αυγούστου, κατά τη διάρκεια της οποίας αποφασίστηκε να πραγματοποιηθεί το κίνημα στο στρατό το βράδυ της 16ης προς 17η Αυγούστου.

Στη Θεσσαλονίκη, την εποχή εκείνη, υπήρχε μόνο η XI μεραρχία, η οποία στρατοπέδευε στο Πεδίο του Αρεως. Τα μεσάνυχτα της 16ης άρχισαν να συγκεντρώνονται στο χώρο αυτό όσοι προσχώρησαν στο κίνημα, με επικεφαλής τον αντισυνταγματάρχη **Κωνσταντίνο Μαζαράκη**, διοικητή της 11ης μοίρας ορεινού πυροβολικού. Ακολούθησαν μικρές αψιμαχίες μεταξύ των κινηματιών και των αντιφρονούντων, οι οποίες σταμάτησαν μετά την επέμβαση των Αγγλογάλλων. Η XI μεραρχία ζήτησε να μεταφερθεί στην Παλαιά Ελλάδα, πράγμα που έγινε αμέσως δεκτό. Στο κίνημα προσχώρησαν

Η πρώτη φάση του κινήματος είναι η στρατολόγηση στρατιωτικών ενάντια στην πολιτική της ελληνικής κυβέρνησης

ακέραια τα τρία τάγματα κρητικής χωροφυλακής που έδρευαν στη Θεσσαλονίκη.

Το απόγευμα της 17ης Αυγούστου τοιχοκολλήθηκε διακήρυξη της Επιτροπής Εθνικής Αμυνας, με την οποία εκκαλείτο το έθνος και οι Ενοπλες Δυνάμεις να συστρατευθούν με τις δυνάμεις της Αντάνι, για την εκδίωξη των Βουλγάρων από το ελληνικό έδαφος και να παύσουν να λαμβάνουν διαταγές από την Αθήνα. Τη διακήρυξη υπέγραψαν ο αντισυνταγματάρχης Επ. Ζυμβρακάκης, ο Δημήτριος Λίγκας, ο Περικλής Αργυρόπουλος, ο Κωνσταντίνος Μαζαράκης, ο Π. Κοκκάλης, ο Αλ. Ζάν-

Αγγλική γελοιογραφία για τις επικίνδυνες ακροβασίες του βασιλιά «Τίνο» της Ελλάδος

Ο φιλικός προς τους Φιλελεύθερους αθηναϊκός Τύπος δεν αντιμετώπισε το κίνημα της Εθνικής Αμυνας με ιδιαίτερο ενθουσιασμό

νας, ο Γ. Ζερβός, ο Δ. Πάζης και ο Π. Γραϊκός.

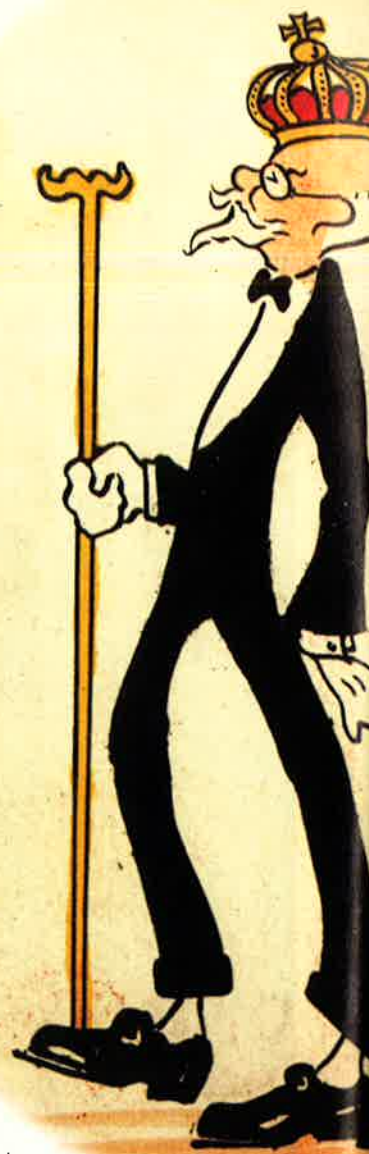
Οι κινηματίες έκαναν παρέλαση στους δρόμους της πόλης και κατέληξαν μπροστά στο αρχηγείο του Σαράιγ, όπου ο Ζυμβρακάκης έβγαλε λόγο και έθεσε τις δυνάμεις στη διάθεση της Αντάνι. Ο Σαράιγ αποδέχθηκε την προσφορά, με τον όρο της αποκατάστασης της τάξης στη Θεσσαλονίκη. Εκτός από μερικές αφιμαχίες, που συνέβησαν την πρώτη ημέρα του κινήματος, η τάξη πράγματι αποκαταστάθηκε.

Στις 23 Αυγούστου πραγματοποιήθηκε επαφή με το συνταγματάρχη Χριστοδούλου, ο οποίος είχε παρακούσει τις εντολές του επιτελείου της Αθήνας και συγκρούστηκε με τα βουλγαρικά σώματα. Ο Χριστοδούλου, μέσω της Επιτροπής της Εθνικής Αμυνας, ζήτησε ενισχύσεις από τον Σαράιγ για να κρατήσει τη Καβάλα, η οποία περιμενε αγωνιωδώς την είσοδο των Βουλγάρων. Ο Σαράιγ όμως δήλωσε στους εκπροσώπους της Εθνικής Αμυνας ότι δεν διέθετε αρκετές δυνάμεις για να ανοίξει μέτωπο στην Καβάλα.

Στις 24 Αυγούστου πραγματοποιήθηκε στο Σύλλογο Φιλελευθέρων μεγάλη σύσκεψη, στην οποία

παραβρέθηκαν στελέχη του κόμματος από όλη τη Μακεδονία, τα μέλη των διαφόρων επιτροπών του κινήματος της Εθνικής Αμυνας και οι πρόεδροι των σωμάτων και συντεχνιών της Θεσσαλονίκης, προκειμένου να συντονίσουν την ενίσχυση του κινήματος. Για το λόγο αυτόν, καταρτίστηκε μία ευρεία επιτροπή, με στόχο να ενθαρρύνει την προσέλευση επισιράτων και να διαφωτίσει το λαό για το σκοπό του αγώνα, ο οποίος απέβλεπε «απλώς εις την στρατιωτικήν παρασκευήν προς άμυναν της χώρας και απόκρουσιν του εχθρού και δεν θέλει ποσών να μεταβάλη το πολιτειακόν καθεστώς και την πολιτικήν ενόπτιαν του Κράτους, ούτινος αι ενταύθα αρχαι θέλουσι παραμείναι υπό την άμεσον της πολιτείας εξάρτησιν και με απαραμείωτον την κατά τους κειμένους νόμους πολιτικήν εξουσίαν των». Οι πολιτικοί ηγέτες του κινήματος δήλωσαν ότι «η επανάστασις της Θεσσαλονίκης δεν είναι κίνημα προς αποχωρισμόν εκ της μητρός Ελλάδος, αλλά τουναντίον αποβλέπει εις την στρατιωτικήν ενίσχυσιν της χώρας προς εκδίωξιν των βαρβάρων επιδρομέων...». Επειτα από αυτό, καταρτίστηκαν επιτροπές για την υλική ενίσχυση του κινήματος και των οικογενειών των επισιράτων.

Υπό την επωνυμία «Βασιλείον της Ελλάδος, Επιτροπή Εθνικής Αμόνης» και «εν ονόματι του

Εθνους»,
οι ηγέτες του
κινήματος εξέ-
δωσαν διατάγματα
προσκλήσεως στα όπλα
εφέδρων μέχρι και την κλά-
ση του 1909 (γεννηθέντες το 1889).

Μέχρι την ίδρυση της Προσωρινής Κυβέρνησης οι κινηματίες ήταν εντελώς μόνοι, χωρίς πολιτική κάλυψη και αναγνώριση

Οι μουστάρηδες (υπεύθυνοι μπρώων) των συνοικιών, χριστιανοί και Εβραίοι, κλήθηκαν υποχρεωτικά να συνεργαστούν, με την απειλή της βίαιης προσαγωγής.

Την ίδια μέρα που εκδόθηκαν οι στρατολογικές διαταγές (5 Σεπτεμβρίου) η μεραρχία του Χριστοδούλου αποβιβάζεται στη Θεσσαλονίκη, όπου γίνεται δεκτή με ενθουσιασμό από τους κατοίκους, αλλά και τους αξιωματικούς της Αντάνι.

Πρέπει να σημειωθεί ότι ο φιλικός προς τους Φιλελευθέρους αθηναϊκός Τύπος δεν αντιμετώπισε το κίνημα της Εθνικής Αμυνας με ιδιαίτερο ενθουσιασμό. Οι δυσκολίες που αντιμετώπισε η Επιτροπή της Εθνικής Αμυνας ήταν πάρα πολλές. Πέρασε ένας ολόκληρος μήνας, μέχρι τις 14 Σεπτεμβρίου, μέχρι που ο Βενιζέλος να εξαγγείλει στα Χανιά την ίδρυση της «Προσωρινής Κυβέρνησης». Ως τότε, οι επαναστάτες της Θεσσαλονίκης ήταν εντελώς μόνοι, χωρίς πολιτική κάλυψη, χωρίς χρήματα και χωρίς αναγνώριση. Δεν έκαναν όμως πίσω και κατάφεραν να σχηματίσουν ένα πλήρες

τάγμα, που τέθηκε υπό τις διαταγές των Γάλλων.

Πόσο επηρέασε το κίνημα της Θεσσαλονίκης τον Ελευθέριο Βενιζέλο; Το 1934 απάντησε ο ίδιος στο ερώτημα αυτό: «Και αν υπελείπετο ακόμη και ο ελάχιστος ενδοιασμός μου, τούτον διεσκέδασε η έκρηξις του Κινήματος της Θεσσαλονίκης. Απουχία αυτού θα απεδράσυνεν έτι μάλλον τους ασκούντας την αντι-ανταϊκήν πολιτικήν και θα επροκάλει τα αποτελέσματα διά την πρόληψιν των οποίων είχε επισπευσθή το Κίνημα. Δεν μοι έμεινε πλέον καμία αμφιβολία, ότι οι ενδοιασμοί, αν έπρεπε να εξεγερθώ, παραινεύομενοι και εις το μέλλον, θα ήταν αποτέλεσμα απλώς ανθρωπίνης αδυναμίας και εγωισμού».

Στις 26 Σεπτεμβρίου (9 Οκτωβρίου με το νέο ημερολόγιο) του 1916, ο Ελευθέριος Βενιζέλος, μαζί με τα άλλα δύο μέλη της Τριανδρίας και τους στενούς συνεργάτες του **Ρέπουλη, Μιχαλακόπουλο, Καφαντάρη, Αλεξανδρή, Μιαούλη, Διομήδη, Σοφούλη**, τον ιδιαίτερο γραμματέα του **Μαρκαντωνάκη** και αρκετούς αξιωματικούς του στρατού και του ναυτικού που υποστήριξαν το κίνημα, αποβιβάστηκαν στη Θεσσαλονίκη.

Έτσι ειρ-
νεύονταν οι
μοναρχικοί
αντίπαλοι του
Βενιζέλου την
προσπάθειά του
να συμμαχήσει με
την Αντάντ. Στο
κέντρο,
αντιβενιζελική
γελοιογραφία που
παρουσιάζει τον
ηγέτη σαν βασιλιά
και τους
Κουντουριώτη,
Δαγκλή σαν
νάυους

Ο ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ, Η ΤΡΙΑΝΔΡΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

A

Του ΠΑΥΛΟΥ Β. ΠΕΤΡΙΑΗ
καθηγητή Πολιτικών Επιστημών
του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

ρχομένου του 1916, η πολιτειακή κρίση, μετά τις αλληπάλληλες παύσεις του νομίμου πρωθυπουργού Βενιζέλου από το γερμανόφιλο βασιλέα Κωνσταντίνο ΙΒ', είχε φτάσει στο αποκορύφωμά της. Ο ηγέτης των Φιλελευθέρων δίσταζε, ωστόσο, να αναμετρηθεί με το στέμμα δυναμικά, απηυχώντας για τις διεθνείς αντιδράσεις. Παρά τις δημόσιες εκκλήσεις του αποπεμφθέντος πρωθυπουργού προς τον ανώτατο άρχοντα να σεβαστεί, την ύστατη στιγμή έσω, τους δεσμούς του πολιτεύματος, ο τελευταίος εξακολούθησε τις προκλήσεις. Μη διαθέτοντας πλέον περιθώρια άλλων υποχωρήσεων ο Βενιζέλος και εν όψει των κλιμακούμενων εξελίξεων προσανατολίστηκε να προσχωρήσει στο κίνημα της Εθνικής Αμυνας, που είχε εκδηλωθεί στη Θεσσαλονίκη, με στόχο τη σύμπραξη με το συνασπισμό της Αντιάντι.

Ο Ελληνικός Στρατός παρελαύνει στο Παρίσι με τους νικητές του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Αριστερά, ο ναύαρχος Κουντουριώτης, μέλος της Τριανδρίας. Στη μέση, πορτρέτο του στρατηγού Δαγκλή. Δεξιά, ο Κωνσταντίνος, η άκαμπτη στάση του οποίου, οδήγησε σε άνοιγμα του πολιτειακού ζητήματος

Προς το σκοπό αυτό απευθύνθηκε προς το στρατηγό Δαγκλή και το ναύαρχο Κουντουριώτη προς τον οποίο διαμήνυσε τα εξής: «... Εάν επιβήτε του στόλου θα σας ακολουθήση ούτως, αν όχι ολόκληρος, το πλείσιον τουλάχισιν μέρος αυτού. Αμα είμεθα κύριοι της θαλάσσης θα μπορέσωμεν να κινηθώμεν ελευθέρως διά να συγκροτήσωμεν και' αρχάς εν και ίσως αργότερον και δεύτερον Σώμα στρατού με τα οποία να συμπολεμήσωμεν εις το πλευρόν των συμμάχων». Υπό τις συνθήκες αυτές συγκροτήθηκε η επαναστατική κυβέρνηση της παραξουσίας των Αθηνών.

Με προκήρυξή του από τα Χανιά, «καθ' οδόν» προς τη Θεσσαλονίκη, ο επαναστατήρας πρωθυπουργός ενημέρωνε τον ελληνικό λαό για την πραγματικότητα των περιστάσεων: «Το ποτήριον των πικριών, των εξευτελισμών και των ταπεινώσεων υπερηπληρώθη. Μία πολιτική, της οποίας δεν θέλωμεν να εξειάσωμεν τα ελατήρια απειργάσθη εις διάστημα ενός και ημίσεος έτους τοιαύτας εθνικής συμφοράς, ώστε ο συγκρίνων την Ελλάδα της σημερινής προς την προ ενός και ημίσεος έτους Ελλάδα, να ημφιβαλλη αν πρόκειται περί ενός και του αυτού κράτους. Το στέμμα εισακούσαν εις εισηγήσεις κακών συμβουλών επεδίωξε την εφαρμογήν προσωπικής πολιτικής διά της οποίας η Ελλάς, απομακρυνθείσα των κατά παράδοσιν φίλων της, επεζήτησε να προσεγγίση τους κληρονομικούς εχθρούς της... Εσωτερικώς διατελούμεν εν συνταγματικώ εκτροχιασμίω και αποσυνδέσει, εξωτερικώς δε εν μονώσει και καταφρονησει. Κυκλω ημών ανυποληπία και χλευασμός, εν μέσω ημών ακυβερνησία και αναρχία».

«...Θα είμεθα ευτυχείς αν ο Βασιλεύς αποφασίση, και κατά την υστάτην αυτήν στιγμήν, να τεθή επικεφαλής των εθνικών δυνάμεων... ΑΛΛ' εφόσον τούτο δεν επιτυχάνεται, άλλη οδός προς επιδιώξιν της σωτηρίας δεν υπελείφθη παρά ο διά μονομερούς ενεργείας εκείνου του μέρους του Έθνους, το οποίον πιστεύει ότι, αν δεν συμπράξωμεν μετά των φυσικών συμμάχων εις το έργον της αναπλάσεως της Ανατολής το οποίον θα προέλθη εκ του μεγάλου Ευρωπαϊκού πολέμου, το κράτος το Ελληνικόν και το Έθνος το Ελληνικόν βαίνουν εις τον όλεθρον... Ορμώμεν εις τον αγώνα τούτον με την πλήρη πεποίθησιν ότι το Έθνος καλούμενον εν απουσία του κράτους εις εθνικόν συναγερμόν, θα επιπέσση και πάλιν το δαύμα εκείνο, το οποίον είναι αναγκαίον, όπως επαναφερθή το Έθνος εις την τροχιάν από της οποίας εξέκλινεν από ενός και ημίσεος έτους».

Η αμετανόητη στάση του βασιλέως Κωνσταντίνου, ακόμη και μετά την κορύφωση του Εθνικού Διχασμού και τη διάσπαση της κρατικής ενότητας, ήταν επόμενο να θέσει, στο μεταξύ, επί τάπητος το πολιτειακό ζήτημα. Ο Βενιζέλος, αν και μεζόταν από κορυφαίους συνεργάτες του στο πλαίσιο της Τριαν-

Ο Γάλλος ναύαρχος Νταρτζί ντι Φουρνέ

δρίας να το αντιμετωπίσει ριζοσπαστικά, δίσταζε συνεκτιμώντας τις διεθνείς ανυδράσεις. Γι' αυτό προσπάθησε να χειριστεί με πολιτικότητα το λεπτό αυτό ζήτημα, λειτουργώντας με μετριότητα που αποδείχτηκε, ωστόσο, εθνικά επιζήμια. Αποκαλυπτικές, εν προκειμένω, οι εκμυστηρεύσεις του προς τον **Κ. Ρακιβάν**: «...Κατέβαλα πάσαν προσπάθειαν όπως εις το Κίνημα ημών μη δοθῆ χαρακτήρ ούτε αμέσου εμφυλίου πολέμου ούτε προ πάντων ανιδυναστικού κινήματος. Εφρόνιυσα εν Κρήτη ακόμη να διακηρύξω ότι είμεθα έτοιμοι, και κατά την υστάτην αυτήν στιγμήν, εάν το Στέμμα θέλη να ακολουθήσῃ την υπό του Εθνους χαραχθείσαν πολιτικήν, να γίνωμεν ουραγοί του Στέμματος».

Ηταν σαφές ότι τον Βενιζέλο απασχολούσε κατά προτεραιότητα το καινό θέμα της εξέδου της Ελλάδας στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ. Για την πολιτική του το καθιστωτικό ζήτημα περνούσε σε δεύτερη μοίρα, παρά τις έντονες αντιρρήσεις του διευθυντή του Πολιτικού του Γραφείου Γ. Φιλάρετου. Σύμφωνα με μαρτυρίες του τελευταίου στη Θεσσαλονίκη, κατά τη διάρκεια γυμνασίου που του παρετέθη από την Επιτροπή Εθνικής Άμυνας, ο Βενιζέλος δήλωσε τα ακόλουθα: «Αφ' ου απειολμήθη καταπάτησις του πολιεύματος εις τόσον κρίσιμον περιόδον της εθνικής μας ιστορίας, καθίσταται αναγκαίον όπως, μετά το πέρας του πολέμου, κληθῆ Εθνική Συνέλευσις ίνα κατοχυρώσῃ διά μειζόνων εγγυήσεων

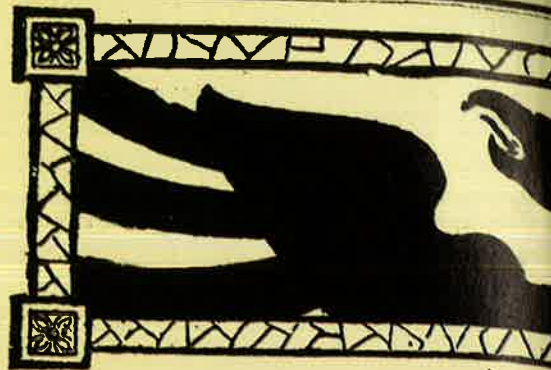
Βενιζέλος προς Κουντουριώτη: «Αμα είμεθα κύριοι της θαλάσσης (...) θα μπορέσωμεν να συμπολημήσωμεν εις το πλευρόν των συμμάχων»

την λαϊκήν κυριαρχίαν κατά μεταγενεστέρων υπερβασιών της κληρονομικής αρχής (Φωναι εξ' όλης της αιθούσης -Ζήτω η Δημοκρατία-) και ο Βενιζέλος εποίησε διά χειρός σημείον να πονάσουν, λέγων μετά μειδιάματος -Μη βιάζεσθε-».

Στην Αθήνα η εγκαθέρχου κυβέρνηση του **Ν. Καλογερόπουλου** παρέβαιε κάτω από τις πιέσεις της Αντάντ για κήρυξη του πολέμου εναντίον της Βουλγαρίας. Ομως ο **Κωνσταντίνος ΙΒ'** παρέμενε αδιάλλακτος, απορρίπτοντας τις κλιμακούμενες κρούσεις που του γίνονταν μέσω του Γάλλου ναύαρχου **Φουρνέ**. Στα τέλη Σεπτεμβρίου 1916 ο Καλογερόπουλος αντικαταστάθηκε από τον ανακτορικό **Σπ. Λάμπρο**. Ως αντιπερισπασμό η Αντάντ αναγνώρισε την Προσωρινή Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης, η οποία και κήρυξε τον πόλεμο εναντίον της Γερμανίας και της Βουλγαρίας στις 10 Νοεμβρίου. Οι εξελίξεις δια-

Η βασίλισσα της Ελλάδας Σοφία, αδελφή του Κάιζερ

ΝΕΑ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΑΝΤΙ

Ο Κ. ΣΑΡΑΪΓ

‘Ο έλληνας λαός χειριστά μετ' ένθους σκεπτικού τόν σήμεραν άφικόμενον στρατηγόν Σαραΐγ, τόν ένδοξον νικητήν του Μάρνη και του Βερντέν, ύν ή κραταιά γαλλική Δημοκρατία έταξεν άρχηγόν του έν τη Βαλκανική άγώνος κατά των Αύστρογερμανών, των Τούρκων, των Βουλγάρων. Και προσδοκά μετ' άπεσθησας ή έλληνας λαός, ότι ή άφιξις του γενναίου στρατηγού άφ' ένός μεν θα άρη πάλιν άφορμήν νέων δυσχερών γαλλοελληνικών προσπειρών, ή άποτελέση δε την άπαρχήν μιας γενικωτέρας συνεννόησας, επί τη βάσει της οποίας ή άνασθησά στυνώντα πλέον και πλήρης ή πατροπαράδοτος γαλλο-έλληνας σύνδεσμος. Και εύχεται έπίσης ή έλληνας λαός, όπως στεφθή μετ' νίκην θριαμβευτικήν ή επί άσφαλεύτων ήδον έρεισμάτων θεμελιωμένους Βαλκανικούς συμμαχικούς άγών - άγών άποθλέπων εις την κατασύντριψιν των προαιωνίων έχθρών του Έλληνισμού - άγών όπως ούδούλω άφήνει άπαθή και άσυγκίνητον την μεγάλην έλληνικήν ψυχήν, άείποτε προσηλωμένη προς τους συμάχους.

γράφονταν καταστροφικές όσο το στέμμα αρνούσαν να συναινέσει στην κήρυξη του πολέμου κατά των κεντρικών αυτοκρατοριών, με επακόλουθο τη σφαγή στον Πειραιά (ανάμεσα στα στρατεύματα της Αντάντ και τους φιλοβασιλικούς επιστρατούς) που αποκλήθηκε «Νοεμβριανά».

Στο διάστημα των αιματηρών αναμετρήσεων στην Αθήνα ο φιλοβασιλικός Τύπος έφτασε στον εκτραχηλισμό, ενώ ο μπροπολιτης Θεόκλητος προχώρησε στο «ανάθεμα» του Βενιζέλου στο Πεδίον του Αρεως. Τα Νοεμβριανά επιτάχυναν αυτονόητα τις διεργασίες για την αποπομπή του Κωνσταντίνου από το θρόνο έπειτα από κοινή συνεννόηση του Βενιζέλου με αξιωματούχους της Αντάντ. Στις 7 Δεκεμβρίου 1916, η Τριανδρία επισημοποιούσε τις θέσεις της στο πολιτειακό ζήτημα μέσα από την ακόλουθη διακήρυξη: «...Τα τραγικά γεγονότα των

ΕΘΝΟΣ

ΕΑΡΤΗΤΟΣ ΕΦΗΜΕΡΙΣ

φροντίς δὲν θὰ ἦτο ἡ ἀποσιώπησις Λοιπὸν καταρρίπτονται, ὡς χάρτιναι πύργοι, ὅλα καὶ εἰδεχθεῖς συναφνύται, αἵτινες ἐξετοξεύθησαν κατὰ πύλιτευτῶν, παλλεύκων καὶ ἀσπίλων, δύντων δὲ εἰς ὕλας τὰς μορφὰς τῆς διαχειρίσεως τῶν τῶ ἀνώτατον μέτρον τῆς ὑπὲρ τῶν Ἀγμοσίων φειδῶς.

Ἄλλ' ἀπομένει ἤδη νὰ ἐλεγχθῇ τὸ ζήτημα τῆς πωλήσεως τῶν ἀλευρῶν. Διότι πολλὰ ὑπάρχουσι τὰ κενὰ ἐν τῷ ζήτηματι τούτῳ, ὡς σαφῶς καταγγέλλει σήμερον ὁ κ. Ρέπουλης. Ἐὰν καὶ ἐφ' ὕσον ὑπάρχη ζημία ἐκ τῆς διαθέσεως τῶν ἀλευρῶν, αὕτη θαρῶναι ἐξ ἀκεραίου τὴν Κυβέρνησιν Γούναρη. Περὶ τὸν νόμον 528 ὑπετίμησαν κατὰ δέκα λεπτὰ τὴν τιμὴν τῶν ἀλευρῶν! Ἡδύναντο νὰ πωλήσουν ἀμέσως αὐτὰ, ἐὰν ἐδέχοντο, ὡς εἶχε προκατανοσθῇ, ἀπλῶς τὴν ὑποτίμησιν τοῦ δασιμοῦ κατὰ 3 1)2 λεπτὰ μόνον. Ἐπὶ μῆνας ὅλοκληροὺς ἀψῆκαν ἐπιθεσιμένα τὰ ἄλευρα εἰς τὸ ὑπαίθριον, ὑποκείμενα δ' εἰς τσαύτας κλοπὰς, ὥστε νὰ παρατηρηθῇ πολλαὶ κεραιαὶ 12 ἰσχυρῶν ἐκ σίρκου ὑπολυγισσομένου, ὅτι περιεῖχεν 78. Ἐπὶ ὅλων τούτων θὰ ἐπιρροισθῇ ἄπλετον τὸ φῶς τῆς ἀληθείας, θὰ καταφανοῦν δ' αἰ εὐθύναι. Ἰὰ καὶ τότε θὰ καταδικασθῇ πάντως ἐπιπεφανεστάτα, ὅτι δικαίως ὁ Ἕλληνας λαὸς ἀποδέκεται πρὸς τὸ κύμα τῶν Φιλελευθέρων, ὡς τὸ ἀποτελοῦν, ἀνεξαρτήτως τῆς μεγαλοφυΐας ἄλλης πολιτικῆς του, τὴν ἀπύλυτον ἐγγύτησιν τῆς χώρας διὰ τὴν φειδῶ τῶν κοινῶν.

ζέλος προσπαθοῦσε νὰ αντιμετωπίσει συγκυριακὰ το πολιτικὸ ἐμπλέκοντα ἐπὶ τούτοις τῆς «εγγυήτριες» Δυνάμεις στο θέμα τῆς εκθρόνισις το Κωνσταντίνου, χωρίς επιπτώσεις για τὴ δυναστεία τῶν Γλίξμπουργκ. Παρ' ὅλ' αὐτὰ, σὶν Ἀθῆνα το παλάτι ἐξακολουθοῦσε νὰ μεθοδεύει τὴ σύμπραξι με τῆς κεντρικῆς αυτοκρατορίας. Ενθερμοὶ υποστηρικτῆς τῆς πλήρους ἀντίστασις, σὶν φάσι αὐτῆ, σὶς δυνάμεις τῆς Ἀντάντι ἀναδείχθησαν ἡ βασιλίσσα Σοφία (ἀδελφὴ το Κάιζερ Γουλιέλμου), ὁ Μεταξάς, ὁ Δουσιμαντῆς καὶ ὁ πρέσβης σὶν Βερολίνο Ν. Θεοτόκης.

Ὁ Κων. Ρακτιβάν σε σκίτσο το Νοῖρ. Στο κέντρο, κύριο ἄρθρο τῆς Εφημερίδας «Ἔθνος» (8 Φεβρουαρίου 1916) ποὺ χαιρετίζει τὴν ἀφιξὴ το στρατηγού Σαρταί

Λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν ἀναγγελία τῆς ἐκπτώσις το Κωνσταντίνου ἀπὸ τὸ θρόνο, οἱ λαϊκῆς συνελύσεις, φίλα προσκείμενες σὶν κυβέρνησι τῆς Τριανδρίας, ποὺ εἶχαν συγκληθῆ, προέβησαν σὶν σύναξι πολυἀριθμῶν ψηφισμάτων μεσα ἀπὸ τὰ οἱοῖα ἀποκέρυσσαν τὸν ἀνώτατο ἀρχοντα καὶ τὴ γερμανόφιλη πολιτικὴ του. Τα περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ διασώθηκαν κάρη σὶν μέρημα το Γ. Φιλάρτου. Σε σχετικὸ ψήφισμα, σὶα ἔλην Νοεμβρίου 1916, τοὺ λαοῦ τῆς Κρήτις, ὁ Κωνσταντίνος χαρακτηρίζοταν ὡς «τύραννος» καὶ «ἀδελφοκτόνος». Σὶο συγκλονιστικὸ αὐτὸ κείμενο μνημονεύοιαν, μετὰξὺ ἄλλων, καὶ τὰ ἀκόλουθα: «(... Ὁ Κρητικὸς λαὸς) παραδίδει εἰς τὸ αἰώνιον ἀνάθεμα το Ἑλληνικὸ ἔθνος τὸν πρωτεργάτην τῆς ἀπὸ το Φεβρουαρίου 1915 συνιελουμένης ἐθνικῆς προδοσίας βασιλέα Κωνσταντίνου καὶ τοὺς συνεργάτας καὶ συμβοηθοὺς αὐτοῦ».

«Κηρύσσει τὸν βασιλέα Κωνσταντίνον ἐκπίωτον το ἑλληνικὸ ἄθρονος ὡς προδόσαντα τὸ

Βενιζέλος: «Ἐσωτερικῶς διατελούμεν ἐν συνταγματικῷ ἐκτροχιασμῷ καὶ ἀποσυνδέσει, ἐξωτερικῶς δὲ ἐν μονῶσει καὶ καταφρονήσει»

Ἐθνος καὶ τὴν πατρίδα, σιρέγαντα τὰ ὅπλα τὸ Ἑλληνικὸ σιρατοῦ κατὰ τῶν τέκνων ἐκείνων, τὰ οἱοῖα διὰ τοῦ ἱμίου αἱματός τῶν πλευθέρωσαν τὴν Ἑλλάδα... ἐπιδιόξαντα δὲ συστηματικῶς νὰ ἐπιβάλη ἐν Ἑλλάδι τὴν ἐφαρμογὴν πολιτικῆς ἀντικειμένης εἰς τὰς παραδόσεις, τὰ συμφέροντα καὶ τοὺς πόθους το Ἑλληνικὸ Ἔθνος, διὰ τῆς οἱοῖας καὶ μόνον θα ἦτο δυνατόν νὰ εὐνοηθῶσι καὶ ἐξυπηρετηθῶσι αἱ τυραννικαὶ αὐτοῦ βλῆψεις. Εἰξίουν συγκλονιστικὰ καὶ τὰ ψηφίσματα τῶν λαϊκῶν Επιτροπῶν Ἀνδρου καὶ Ἰμβρου: α) «... Κηρύσσουν ἐκπίωτον τὸν ἀπαίσιον γερμανόδουλον τύραννον τῶν Ἀθηνῶν διὰ τὴν προδοτικὴν σίασιν τοῦ ἀπέναντι το Ἐθνος ἡμῶν...», β) «... Ἀποκηρύττουν τὸν βασιλέα Κωνσταντίνον ὡς προδότην τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων καὶ δολοφόνον Ἑλλήνων πολιτῶν... καὶ κηρύττουν αὐτὸν ἐκπίωτον το

Ἀθηνῶν... ἐδημιούργησαν μετὰξὺ το ἀμοισαγοῦς βασιλέως καὶ το Ἐθνος χάσμα το λοιποῦ ἀγεφύρωτον. Ὁπως ἐπιβάλη τὴν τυραννίδα τοῦ δὲν ἐδίστανσε νὰ θυσιάσῃ τὰ ὑπέρτατα συμφέροντα τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τοὺς ἐθνικοὺς ἀναιπαυητίας μας με τὴν πρόθεσιν νὰ βοηθήσῃ τὴν γερμανικὴν νίκην, ἐφ' ἧς καὶ μόνης πδύνατο νὰ ἐδραιώσῃ τὴν ἐλέω Θεοῦ βασιλείαν το».

«...Ἐποφελούμενος δὲ τῆς ευκαιρίας ἐξαπέλυσε τὸν βασιλικὸν το σιρατόν εἰς σφαγὴν ἐκείνων, οἱοῖνες διετήρησαν ἀκαμπτῶν μέχρι ἔλθου το ἐθνικῶν φρόνημα. Ἀπὸ τῆς σιτηγῆς αὐτῆς ὁ βασιλεὺς Κωνσταντίνος εἶναι ἐκπίωτος το θρόνου το. Δὲν ἀμφιβάλλομεν ὅτι ὁ λαὸς, πανδημῶς συνηρόμενος, θα ἐπιδοκιμάσῃ τὴν ἐκπίωσιν αὐτῆν ἡὶς ἀφορὰ προσωπικῶς τὸν τύραννον βασιλέα καὶ ὀχι τὴν δυναστείαν». Προέκυπτε ἐπομένως ὅτι ὁ Βενι-

Ὁ πρωθυπουργὸς τῆς κυβερνήσεως τῶν Ἀθηνῶν μέχρι το Σεπτέμβριο το 1916, Νικόλαος Καλογερόπουλος

Πάνω, ο έμπιστος πληρεξούσιος της Προσωρινής Κυβέρνησης στο Παρίσι Αθως Ρωμάνος. Δίπλα, ο Αλέξανδρος Διομήδης. Βολιδοσκοπήσε την Αντάντ για λογαριασμό της Προσωρινής Κυβέρνησης, σχετικά με το πολιτειακό

Η στάση του στέμματος οδήγησε στα «Νοεμβριανά»: σφαγή στον Πειραιά ανάμεσα στα στρατεύματα της Αντάντ και τους φιλοβασιλικούς

ελληνικού θρόνου».

Στο μεταξύ η Προσωρινή Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης εξακολουθούσε να βολιδοσκοπεί τους αξιωματούχους της Αντάντ για τις άμεσες διαθέσεις τους στο πολιτειακό μέσω του πληρεξουσίου της Αλέξανδρου Διομήδη. Στα τέλη Ιανουαρίου 1917, ο τελευταίος ενημέρωνε τον Βενιζέλο σχετικά: «... Το συμπέρασμα το οποίον γενικώς εξήγαγα εκ των μέχρι τούδε συνομιλιών, φιλικώς διακειμένων κύκλων, είναι, ότι -Είναι ανάγκη να αποδειχθώμεν απώς ότι η Ελλάς δεν είναι η Ελλάς του Κωνσταντίνου, την οποίαν μόνην γνωρίζουν και αισθάνονται, αλλ' η Ελλάς της Θεσσαλονίκης. Μόνον δε εάν δι' εντειταμένης στρατιωτικής παρασκευής κατορθώσωμεν εντός χρόνου τινός να προσφέρωμεν πολεμικήν ενίσχυσιν ανάλογον, τότε μόνον θα εννοήσουν απώς ότι η Ελλάς, η ακολουθούσα υμάς, είναι πράγματι Ελλάς και πράγματι αξία σημασίας και τότε μόνον ο Ελληνικός παράγων θα ληφθῆ υπ' όψιν και εις τους σημερινούς ακόμη υπολογισμούς και συνδυασμούς».

Όμως οι διεθνείς συνθήκες διαγράφονταν όλο και

πιο αρνητικά για την Αυλή των Αθηνών. Η ανατροπή του φίλα προσκειμένου τσάρου Νικολάου (Ρομάνοφ), η κήρυξη του πολέμου εναντίον της Γερμανίας από τον πρόεδρο Γουίλσον και η συμπαράσταση του Γάλλου πρωθυπουργού Ριμπό στην κυβέρνηση της Τριανδρίας απομόνωσαν σε μεγάλο βαθμό τον Κωνσταντίνο. Σ' αυτή τη συγκυρία αρκετοί αξιωματικοί και έφεδροι, που είχαν προσχωρήσει στην Εθνική Αμυνα, πρωτοστάτησαν στη Θεσσαλονίκη υπέρ της ανακήρυξης της δημοκρατίας. Σύμφωνα με περιγραφές του Φιλάρτου: «...Εγένετο εν Θεσσαλονίκη (23 Απριλίου 1917) συλλαλητήριον κατά το οποίον συνετάγησαν ψηφίσματα δι' ών εκηρύχθη έκπιωτος του θρόνου ο βασιλεύς Κωνσταντίνος και εζητήθη να ανακηρυχθῆ η Δημοκρατία παρά τας οδηγίας τας οποίας είχε δώσει εις τους οργανωτάς εκ των προτέρων ο ίδιος ο Βενιζέλος».

Παρόμοιες πρωτοβουλίες είχε επωμιστεί στη συμπρωτεύουσα και ο ελληνικός «Πολιτειακός Σύλλογος». Ωστόσο η Αγγλία, μέσω του υφυπουργού των Εξωτερικών Χάρδιγκ, πίεζε την κυβέρνηση της Τριανδρίας να περιφρουρήσει τη συνταγματική βασιλεία και το βασιλικό θεσμό. Αυτός ήταν, άλλωστε, και ο κύριος λόγος που ο Βενιζέλος χειριζόταν το επίμαχο καθεστωτικό ζήτημα με υπέρμετρη μετριότητα. Οι θέσεις του πάνω σ' αυτό, που ντε φάκτο είχε τεθεί, αποτυπώθηκαν σε σχετικό διάβημά του (την άνοιξη του 1917) προς τον έμπιστο πληρεξούσιο της Προσωρινής Κυβέρνησης Αθω Ρωμάνο, στο Παρίσι: «... Ως εκ των δηλώσεων άς εκάμαμεν, εν αρχή του κινήματος, ότι τούτο δεν έχει χαρακτήρα αντιδυναστικών δεν δυνάμεθα σήμερα να δηλώσωμεν επισήμως εις τας φίλας κυβερνήσεις ότι αποκρούομεν πάσαν λύσιν εντός της σημερινής δυναστείας».

«Βέβαιον, εν τούτοις, είναι ότι πάσα ρύθμισις των καθ' ημάς πραγμάτων ήτις δεν θ' απεμάκρυνε οριστικώς την σημερινήν δυναστείαν (των Γλιξμπουργκ), θα ήτο λύσις νόθος, ήτις δυσκόλως θα επέτρεπεν εις το Έθνος να επιτύχῃ την ψυχολογικήν εκείνην κάθαρσιν άνευ της οποίας δύσκολον θα είναι να ορμήσῃ η Ελλάς, μετά την παρούσαν δοκιμασίαν, εις νέον πολιτικόν βίον ικανόν να επιτύχῃ την ανάπλασιν της. Δυστυχώς εν Αγγλία φαίνονται δυσφόρος έχοντες προς την ιδέαν ριζικής μεταβολής εν Ελλάδι. Εάν δε σήμερα ο βασιλεύς απεφάσιζε να παραιτηθῆ του θρόνου εγκαταλείπων διαρκώς την Ελλάδα και αφήνων τον υιόν του να εφαρμόσῃ την εθνικήν πολιτικήν, φοβούμαι ότι τοιαύτη λύσις θα εθεωρείτο παραδεκτὴ εν Αγγλία και δυσκόλως θα δυνάμεθα να την αποκρούσωμεν ημεῖς. Ελπίζω μόνον ότι ο βασιλεύς δεν θα κάμῃ εγκαίρως τοιοῦτο διάβημα και όταν τυχόν αποφασίσῃ να το κάμῃ θα είναι πλέον αργά

Ο Γ. Φιλάρτος προέτρεπε τον Βενιζέλο να ανακινήσει καθεστωτικό ζήτημα

και θα έχη ήδη ωριμάσει η ιδέα της καταλύσεως όλης της δυναστείας».

«Καιτοι δε η εν Ρωσία επανάστασις με κάμνει να αποκρούω ολιγώτερον παρά πριν την ιδεάν της δημοκρατίας και φρονώ μάλιστα ότι αν η Ρωσία αποδεχθή το δημοκρατικόν πολιτευμα ουδένα θα παρουσιάσζη δι' ημάς κίνδυνον η αποδοχή της δημοκρατικής μορφής του πολιτεύματος, εξακολουθώ ουχ ήτιον φρονών ότι αρίστη διά τα συμφέροντά μας λύσις θα ήτο η διατήρησις του σημερινού πολιτεύματος με βασιλέα λαμβανόμενον εκ του βασιλικού Οίκου της Αγγλίας. Αλλ' εάν τούτο δεν είναι δυνατόν, τότε δεν νομίζω ότι υπολείπεται άλλη λύσις παρά την Δημοκρατίαν διά την οποίαν θεωρώ ώριμον τον Ελληνικόν λαόν και την οποίαν εκ διεθνών μόνον λόγων απέστεργα εφ' όσον πάσαι αι μεγάλαι Δυνάμεις, πλην μιας, είχαν μοναρχικήν μορφήν πολιτεύματος».

Τελικά, έπειτα από παρέμβαση της Ανιάντι μεθοδεύτηκε η σιρανηγική τής εκθρόνισης του Κωνσταντίνου, την οποία επιφορτίστηκε να υλοποιήσει ο Γάλλος γεροισιαστής Ζονάρ. Ως πρόφαση για τη νομιμοποίηση αυτής της μεθόδευσης χρησιμοποιήθηκε η προσπάση του Ελληνικού Συντάγματος (που είχαν εγγυηθεί στο παρελθόν οι «προστάιδες» Δυνάμεις) από τις αυθαιρεσίες του στέμματος. Ο Ζονάρ επωρίστηκε τη λεπτή αυτή αποστολή υπό την ιδιότητα του ύπατου αρμοστή της Γαλλίας και της Αγγλίας, κατόπιν της σύσκεψης που πραγματοποιήθηκε στο Λον-

δίνο (τέλη Μαΐου 1917) όπου αποφασίστηκε, επιπλέον, τον εκθρονιζόμενο Κωνσταντίνο ΙΒ' να διαδεχτεί ο δευτερότοκος γιος του **Αλέξανδρος Α'.**

Ετσι στις 14 Ιουνίου 1917 ο Ελευθέριος Βενιζέλος, έπειτα από τραυματικές για την Ελλάδα εμπειρίες, εγκατέλειψε τη Θεσσαλονίκη επανερχόμενος πανηγυρικά στο πρωθυπουργικό αξίωμα όπου τον είχε τάξει ο ελληνικός λαός μετά τη νίκη του κόμματος των Φιλελευθέρων στις εκλογές της 31ης Μαΐου 1915. Ήταν μοιραίο, ωστόσο, οι δυσχερείς διεθνείς συνθήκες να μην επιτρέψουν την οριστική επίλυση του καθεστωπικού ζητήματος, γεγονός που ζημίωσε κατάφωρα την Ελλάδα και τον Ελληνισμό και στη μεταγενέστερη συγκυρία 1920-1923. Με την εκθρόνιση του Κωνσταντίνου Γλίμπουργκ έκλεισε ο πρώτος κύκλος του ολέθριου Εθνικού Διχασμού. Στην ουσία επρόκειτο για πρωτοφανή άρνηση του στέμματος να αποδεχτεί τους κανόνες του συνταγματικού πολιτεύματος, καταργώντας με τη στάση του αυτή απροκάλυπτα την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας. Επιπλέον επιχειρήθηκε από μέρους του, μέσα από αθέμιτα μέσα, ο αναπροσανατολισμός της χώρας προς εχθρικό απέναντι στην Ελλάδα συνασπισμό, ο οποίος αναδειχτηκε, μάλιστα, σε μεγάλο ηττημένο του ευρωπαϊκού πολέμου. Υπό τις συνθήκες αυτές, ο ελληνικός λαός πλήρωσε ακριβά το τίμημα της υπονόμευσης της εθνικής πολιτικής του Ελ. Βενιζέλου από την ξενόφερτη δυναστεία. ■

Εγκωμιαστική ξένη γελοιογραφία για τον Βενιζέλο, που τον παρουσιάζει να «ξεδοντιάζει» το γερμανικό μιλιταρισμό και τον Κάιζερ μαζί με τον Αμερικανό πρόεδρο Γουίλσον

Ο Γάλλος γεροισιαστής Καρ. Ζονάρ

Ένα νόμισμα για δύο κυβερνήσεις

Ο Του ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΧΕΚΙΜΟΓΛΟΥ
 διδάκτορος Οικονομικού Τμήματος του
 Παν/μίου Θεσσαλονίκης, συγγραφέα

1 επαναστατικές κυβερνήσεις που ασκούν έλεγχο σε μια περιοχή ενός κράτους αποτελούν σύνηθες φαινόμενο στην πολιτική ιστορία. Αλλά επαναστατικές κυβερνήσεις που να μοιράζονται με τις «νόμιμες» την ίδια εκδοτική τράπεζα, το ίδιο νόμισμα και τους ίδιους φόρους είναι μάλλον σπάνιο φαινόμενο. Ίσως μοναδικό. Η πρωτοτυπία ανήκει στην Τριανδρία της Θεσσαλονίκης.

Δραχμή ή φράγκο;

Μόλις στα τέλη του 1915, η δραχμή άρχισε σταδιακά να επικρατεί στις καθημερινές συναλλαγές του πληθυσμού της Θεσσαλονίκης. Τουλάχιστον ως το καλοκαίρι του 1915 η Εταιρεία Εκμειταλεύσεως Υδάτων της Θεσσαλονίκης χρέωνε το νερό σε χρυσά γρόσια. Αν και είχε καθοριστεί με νόμο του 1914 ότι οι απαιτήσεις που είχαν συνολοποιηθεί σε χρυσές λίρες Τουρκίας θα εξοφλούνταν σε δραχμές, ακόμη και στο 1917 υπήρχαν περιπτώσεις που οι πιστωτές απαιτούσαν λίρες.

Η παραμονή μεγάλου αριθμού συμμαχικών στρατευμάτων στη Θεσσαλονίκη έκανε υπο περιπλοκο το νομισματικό πρόβλημα. Οι υψηλές στρατιωτικές δαπάνες επηρέαζαν την ενεργό ζήτηση και τη νομισματική κυκλοφορία. Αν οι πληρωμές των Συμμάχων δεν γίνονταν σε δραχμές αλλά σε συνάλλαγμα (και μάλιστα σε φράγκα, αφού οι Γάλλοι στρατιώτες ήταν πολυπληθέστεροι), υπήρχε σαφής κίνδυνος υποτίμησης του φράγκου έναντι της δραχμής. Οι Γάλλοι έκαναν ό,τι μπορούσαν για να αποτρέψουν αυτό το ενδεχόμενο. Αλλά και από ελληνικής πλευράς εκδηλώθηκε ενδιαφέρον να ανιαλλάσσουν οι Σύμμαχοι τα ξένα νομίσματα με δραχμές, μέσω των τραπεζών, και στη συνέχεια να εκταμιεύουν δραχμές για τις αγορές τους. Διαφορετικά η πρόσφατη και ευαίσθητη νομισματική ενσωμάτωση των Νέων Χωρών στο ελληνικό κράτος κινδύνευε σοβαρά, αφού όλη η Μακεδονία θα πλημμύριζε με γαλλικά φράγκα.

Το Φεβρουάριο του 1916 η γαλλική κυβέρνηση και η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος συμφώνησαν

να καταβάλλει η δεύτερη 10 εκατομμύρια δραχμές, ανά δεκαπενθήμερο, στις τοπικές γαλλικές αρχές, μέσω του υποκαταστήματός της στη Θεσσαλονίκη. Η γαλλική κυβέρνηση πίστωνε την Εθνική Τράπεζα με το ισοποσό στο Παρίσι.

Φαίνεται ότι η συμφωνία αυτή, σε όποιο βαθμό εφαρμόστηκε, δεν κάλυπτε το σύνολο των συμμαχικών αναγκών. Τόσο οι αγγλικές όσο και οι γαλλικές αρχές προσκόμιζαν στα υποκαταστήματα όλων των τραπεζών της Θεσσαλονίκης περισσότερο συνάλλαγμα προς δραχμοποίηση. Επιπλέον, πολλές συναλλαγές γίνονταν απ' ευθείας σε φράγκα. Μέχρι την άνοιξη του 1917 κυκλοφορούσαν στη Μακεδονία τουλάχιστον 50 εκατομμύρια φράγκα, κατά τις ελληνικές αρχές, ενώ οι γαλλικές υπολόγιζαν το ποσό σε 120 εκατομμύρια τον Αύγουστο της ίδιας χρονιάς. Από το ποσό αυτό μόνον τα 55 εκατομμύρια βρίσκονταν «εν τοις ταμείοις, των λοιπών κυκλοφορούντων ή μάλλον αποταμιευθέντων παρά διαφόρων».

Ο «Μεγάλος
 Έλληνας
 Πατριώτης», σε
 πρωτοσέλιδο του
 «Petit Journal»
 της 29ης
 Οκτωβρίου 1916

Το συνάλλαγμα: «Δύναται να προκαλέση την επέμβαση των ξένων...»

Ο εφοδιασμός της Θεσσαλονίκης με το ελληνικό νόμισμα εξαρτιόταν αποκλειστικά από την έγκαιρη άφιξη χρηματιστολών από την Αθήνα, οι οποίες γίνονταν συχνά μέσω γαλλικών πολεμικών πλοίων. Ήδη, την 1η Σεπτεμβρίου 1916 το χρηματικό υπόλοιπο του υποκαταστήματος της Εθνικής Τράπεζας στη Θεσσαλονίκη είχε περιοριστεί στο ελάχιστο και η διεύθυνσή του γνωστοποιούσε με εμπιστευτική επιστολή στην Αθήνα ότι μέχρι την άφιξη χρηματιστολής έπαιε την αγορά συναλλάγματος.

Στις 24.11.1916, ο επί των Οικονομικών σύμβουλος της Τριανδρίας **Μιλιτιάδης Νεγρεπόντης** ζήτησε από την Εθνική Τράπεζα, με έγγραφό του προς το υποκατάστημα της Θεσσαλονίκης, την εγγύησή της ότι θα εξαγόραζε κάθε εβδομάδα συνάλλαγμα αξίας 6.000.000 δραχμών. Αν η τράπεζα δεν συμφωνούσε, ο Νεγρεπόντης διαβεβαίωνε ότι θα εξασφάλιζε την επάρκεια του αναγκαίου χαρτονομίσματος «δι' άλλων συνδυασμών».

Η διακοπή των επικοινωνιών μεταξύ Αθήνας και Θεσσαλονίκης δεν επέτρεψε να διαβιβαστεί το έγγραφο του Νεγρεπόντη στη διοίκηση της τράπεζας στην Αθήνα. Στο μεταξύ, ο σύμβουλος επανήλθε στις 2 Ιανουαρίου 1917, με νέο έγγραφο, και ζήτησε την αναλογική συμμετοχή της Τριανδρίας στα κέρδη της ΕΤΕ από την άσκηση του εκδοτικού προνομίου. Στο ίδιο έγγραφο ο Νεγρεπόντης επισήμανε ότι οι τιμές αγοράς συναλλάγματος από την ΕΤΕ στη Θεσσαλονίκη ήταν αυθαιρέτως χαμηλές, ζήτημα «όπερ δύναται να προκαλέση την επέμβαση των ξένων και λήψην μέτρων υπ' αυτών διγόντων καιρίως και το κράτος και αυτά τα συμφέροντα της Τραπεζής».

Ionian Bank: μια τράπεζα που δεν ήθελε να γίνει εκδοτική

Όταν ο Νεγρεπόντης μιλούσε για «άλλους συνδυασμούς» προκειμένου να επιτευχθεί η επάρκεια του ελληνικού χαρτονομίσματος, είχε υπόψη του τη λύση να ανατεθεί μέρος του εκδοτικού προνομίου στην Ionian Bank Ltd. Στα μέσα Δεκεμβρίου, η Τριανδρία ζήτησε από τη διοίκηση της τράπεζας αυτής στο Λονδίνο να εκδώσει χαρτονόμισμα. Η νομική βάση ήταν ο νόμος ΓΧΜΒ του 1910, ο οποίος επέτρεπε στην ΕΤΕ (άρα και σε οποιαδήποτε άλλη τράπεζα) να εκδίδει χαρτονόμισμα ύστερα από κυβερνητική απόφαση, προκειμένου να αγοράσει συνάλλαγμα και να το πουλήσει με την καθιερωμένη ισοτιμία (1 δραχμή = 1 γαλλικό φράγκο). Ουσιαστικά επρόκειτο για έκδοση υγιούς χαρτονομίσματος, αφού οι δραχμές καλύπτονταν από ισόποσο συνάλλαγμα. Όμως, η Ionian απάντησε ότι θα ήταν συμφωνητό μόνο αν έδινε τη συγκατάθεσή της και η βρετανική κυβέρνηση. Παρά τις πιέσεις της Τριανδρίας στο Λονδίνο, η συγκατάθεση αυτή δεν δόθηκε ποτέ.

Η παραμονή μεγάλου αριθμού συμμαχικών στρατευμάτων έκανε ακόμη πιο περίπλοκο το νομισματικό πρόβλημα

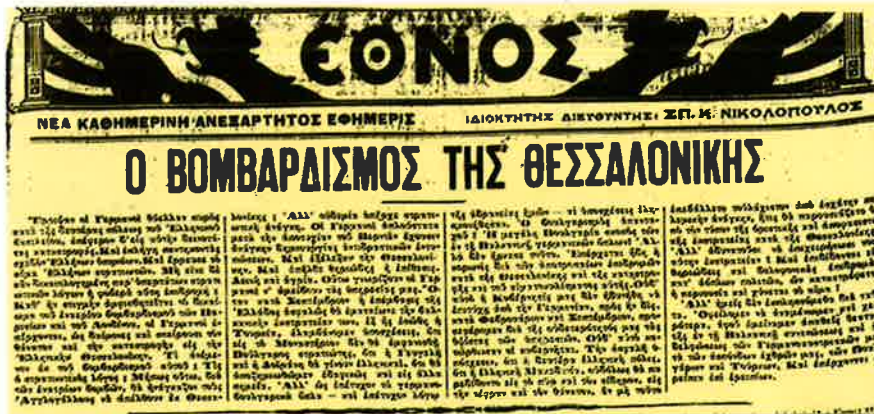
Στο μεταξύ, μέσα στο Δεκέμβριο του 1916, με φροντίδα της Αγγλικής Ναυτικής Υπηρεσίας, η διοίκηση της ΕΤΕ έστειλε στη Θεσσαλονίκη 20.000.000 δραχμές. Στο μεταξύ διέρρηξε η πληροφορία ότι οι Γάλλοι σκέφτονταν να εισαγάγουν στη Θεσσαλονίκη αναγκαστική κυκλοφορία του φράγκου, το οποίο ήταν υποτιμημένο και δεν το ήθελαν ούτε οι κάτοικοι ούτε και οι Άγγλοι.

Διά χειρός Φωκίωνος Δημητριάδου

Στις 10 Ιανουαρίου κατατέθηκε στην Εθνική Τράπεζα αίτημα του Γενικού Ταμείου του αγγλικού στρατού, να εφοδιαστεί το κατάστημα Θεσσαλονίκης με μικρά χαρτονομίσματα των 5 και των 10 δραχμών, για τα οποία υπήρχε «παντελής έλλειψη» στην πόλη, «του πλείστου μέρους αυτών διασκορπισθέντος εν τη υπαίθρῳ χώρα, (...) εις βαθμόν ώστε να δοθῆ αφορμή εις τους αργυραμοιβούς όπως κερδοσκοπήσιν επ' αυτών». Οι Άγγλοι συμφώνησαν να μεταφέρουν με πολεμικό πλοίο στον Πειραιά δύο

Το αμερικανικό προξενείο στη Θεσσαλονίκη την περίοδο της εισόδου της Ελλάδας στον Πόλεμο

Πρωτοσέλιδο δημοσίευμα του «Εθνους» για το βομβαρδισμό της Θεσσαλονίκης από τους Γερμανούς και την «απάθεια» της ελληνικής κυβέρνησης

υπαλλήλους του υποκαταστήματος για να παραλάβουν τα μικρά χαρτονομίσματα. Οι υπάλληλοι αυτοί δεν ήταν παρά ο δημοσιογράφος Νικόλαος Φωτόπουλος και ο μεγάλος σκιτσογράφος Φωκίων Διμητριάδης.

Στα τέλη Ιανουαρίου του 1917, η Εθνική Τράπεζα απάντησε μάλλον περιφρονητικά στο αίτημα που είχε υποβάλει η Τριανδρία, δηλαδή να συμμετάσχει στα κέρδη από την άσκηση του εκδοτικού προνομίου: παρέπεμψε το θέμα σε συνεδρίαση του Γενικού Συμβουλίου, αλλά σε ό,τι αφορούσε τα μελλοντικά και όχι τα προηγούμενα κέρδη, όπως ζητούσε η Τριανδρία. Ως προς το ζήτημα της επάρκειας ελλη-

Οι συναλλαγές γίνονταν με γαλλικό και όχι με ελληνικό χαρτονόμισμα, εξαιτίας της στάσης της Εθνικής Τράπεζας

νικού χαρτονομίσματος, περιορίστηκε να υπενθυμίσει τη σύμβασή της με τη γαλλική κυβέρνηση για ανταλλαγή 10.000.000 ανά δεκαπενθήμερο.

Φόροι σε γαλλικό χαρτονόμισμα...

Ο Νεγρεπόντης απάντησε με μια οργισμένη επιστολή, την οποία κοινοποίησε με δικαστικό κλητήρα. Κατηγόρησε την Εθνική Τράπεζα για κωλυσιεργία «επί ζητημάτων σπουδαιοτάτων και σοβαροτάτων διά τα συμφέροντα της χώρας». Επισήμανε ότι στο εσωτερικό της Μακεδονίας ο γαλλικός στρατός «ευρίσκει εις την ανάγκη να κάμνη χρῆσιν Γαλλικού χαρτονομίσματος εις τας μετὰ των εγχωρίων συναλλαγάς του» και κάλεσε την τράπεζα να αποδεχθεί μέσα σε δέκα μέρες και τα δύο αρχικά αιτήματα, δηλαδή: (α) σύμβαση με την Τριανδρία για την έκδοση τραπεζικών γραμματίων, (β) αναγνώριση του δικαιώματος της Τριανδρίας επί των κερδών του εκδοτικού προνομίου. Αν η προθεσμία περνούσε άπρακτη, η Τριανδρία θα ήταν ελεύθερη να «ενασκήση παν δικαίωμα ανήκον εις αυτήν».

Στο κέντρο: Κουντουριώτης, Βενιζέλος, Δαγκλής και οπαδοί της Τριανδρίας φωτογραφίζονται μαζί τον Οκτώβριο του 1916

Η οργή του Νεγρεπόντη και η αγωνία του εξηγούνται από τις εκθέσεις των οργάνων της Τριανδρίας στους νομούς Κοζάνης-Φλώρινας αφ' ενός και Καστοριάς αφ' ετέρου. Ο δημόσιος ταμίας Καστοριάς ανέφερε στην έκθεσή του ότι στην περιφέρειά του «πάσα εν γένει χρηματική κίνηση ενεργείται διά γαλλικών τραπεζογραμματίων». Γι' αυτό αναγκαζόταν να τα δέχεται στο ταμείο, ώστε να αποφεύγει συγκρούσεις με το Γάλλο φρούραρχο, στον οποίον διατύπωναν παράπονα οι οφειλότες το Δημοσίου, οσάκις ο ταμίας αρνιόταν να δεχθεί τα γαλλικά χαρτονομίσματα.

Ανάλογες ήταν και οι επισημάνσεις του κυβερνητικού επιτρόπου Κοζάνης-Φλώρινας, ο οποίος επίσης ανέφερε ότι όλες σχεδόν οι συναλλαγές γίνονταν με γαλλικό χαρτονόμισμα, ενώ το ελληνικό είχε εκτοπιστεί. Οι Γάλλοι έκαναν επιάξεις και πλήρωναν με φράγκα. Η Τριανδρία είχε δώσει εντολή στα δημόσια ταμεία να δέχονται μόνο δραχμές, τόσο για τις οφειλές προς το Δημόσιο όσο και για την πώληση αλεύρων

Οπαδός του Βενιζέλου (επετειακή γελοιογραφία του για την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης) ο Φωκίων Δημητριάδης (κάτω) μεταβαίνει στη Θεσσαλονίκη ως υπάλληλος της επαναστατικής κυβέρνησης

χρηματιστολιές ελληνικών χαρτονομισμάτων στη Θεσσαλονίκη, με τα οποία αγοράστηκε συνάλλαγμα. Έτσι κυκλοφόρησε μέχρι τις αρχές Μαρτίου επαρκής ποσότητα δραχμών στη Μακεδονία.

Μοιράζουμε τους φόρους;

Η Προσωρινή Κυβέρνηση ακολούθησε τη μέχρι το 1916 φορολογική νομοθεσία. Με τις υφιστάμενες όμως διατάξεις δεν μπορούσε να φορολογήσει την ύλη επιχειρήσεων, των οποίων η έδρα βρισκόταν στην Αθήνα ή σε άλλες πόλεις της Ελλάδας, αλλά οι οποίες είχαν υποκαταστήματα στις Νέες Χώρες. Εμφανιζόταν έτσι το παράδοξο, ότι οι φόροι επιτη-

από το τελευταίο. Η άρνηση του Δημοσίου να δεχθεί γαλλικό χαρτονομίσμα «εδημιούργησε ...μεγίστην δυσφορία

παρά το εργαζόμενο λαώ, όστις μόνον γαλλικά χαρτονομίσματα δύναται να έχη εις χείρας του, και η δυσφορία αυτή οφείλεται εις το γεγονός ότι ουδέ οι έμποροι και οι παντοπώλαι και οι διάφοροι μικροπωληταί εδέχοντο γαλλικά χαρτονομίσματα». Ο επίτροπος αναγκάστηκε να διατάξει το διευθυντή της αστυνομίας να «ειδοποιήση αμέσως διά κήρυκος ότι πάντες οφείλουν να δέχονται τα γαλλικά χαρτονομίσματα», αντιμετωπίζοντας αμέσως τα παράπονα των εμπόρων ότι το μέτρο αυτό ήταν άδικο, εφόσον το ίδιο το Δημόσιο δεν δεχόταν τα φράγκα στις συναλλαγές του. Ο επίτροπος εκτιμούσε ότι αν η Τριανδρία δεν έδινε εντολή στα δημόσια ταμεία να δέχονται τα γαλλικά χαρτονομίσματα, υπήρχε κίνδυνος να επιβληθεί τούτο από τις γαλλικές αρχές.

Η στάση της ΕΤΕ απέναντι στα αιτήματα της Τριανδρίας έμεινε σταθερά αρνητική. Εκείνο που άλλαξε είναι ότι μέσα στο Φεβρουάριο και ως τις αρχές Μαρτίου 1917 πραγματοποιήθηκαν μεγάλες

Η ιδέα του Ελευθερίου Βενιζέλου να στηριχθεί οικονομικά στον παροικιακό Ελληνισμό δεν έλαβε σάρκα και οστά

δεύματος, κερδών και τα τέλη χαρτοσήμου, που έπρεπε να καταβληθούν ένεκα επιχειρηματικής δραστηριότητας μέσα στα γεωγραφικά όρια του κράτους της Θεσσαλονίκης, δεν περιέρχονταν στην Τριανδρία, αλλά στην κυβέρνηση της Αθήνας. Και τούτο διότι η παραπάνω φορολογητέα ύλη συμπεριλαμβανόταν στους φόρους και στα τέλη που κατέβαλλαν τα κεντρικά καταστήματα των επιχειρήσεων στην Αθήνα. Το ίδιο βέβαια συνέβαινε και με τα υποκαταστήματα αλλοδαπών εταιρειών.

Για να διασφαλίσει τα διαφύγοντα φορολογικά έσοδα, η Τριανδρία εξέδωσε διατάγματα, σύμφωνα με τα οποία η καταβολή των φόρων και των τελών των υποκαταστημάτων της περιοχής της θα περιέρχονταν αναδρομικώς στην ίδια.

Η εφαρμογή αυτής της φορολογίας συνάντησε πολλά προβλήματα στην πράξη, διότι ένα υποκατάστημα δεν αποτελεί αυτοτελή οργανική μονάδα και, ως εκ τούτου, οι δαπάνες και τα έσοδά του δύσκολα μπορούν να διαχωριστούν από τα συνολικά μεγέθη

της επιχείρησης στην οποία ανήκει. Είναι χαρακτηριστική η περίπτωση του υποκαταστήματος της ΕΤΕ, το οποίο ύστερα από τριμηνες διαπραγματεύσεις -μόλις στα τέλη Μαΐου 1917- συμφώνησε με τα όργανα της Τριανδρίας μια βάση υπολογισμού για τη φορολόγησή του.

Το προσωρινό δάνειο των 25.000.000

Για το έτος 1917 το έλλειμμα του προϋπολογισμού της Τριανδρίας είχε υπολογιστεί σε 13.800.000 δραχμές. Οι αρμόδιοι εκτιμούσαν ότι το έλλειμμα θα ήταν τελικώς μεγαλύτερο, τόσο διότι προέκυπταν νέες δημοσιονομικές ανάγκες όσο και διότι υπήρχε μείωση στις εισπράξεις των έμμεσων φόρων. Δεδομένου ότι η βοήθεια των Συμμάχων ήταν μικρή, εκτιμιευόταν δύσκολα και περιοριζόταν σε στρατιωτικές δαπάνες, μοναδική λύση ήταν η προσφυγή στη δημόσια πίστη.

Ετσι λοιπόν, προς το τέλος του εφήμερου βίου της, η Τριανδρία εξέδωσε δάνειο 25.000.000 δραχμών. Στόχος της ήταν να προσελκύσει τον παροικιακό Ελληνισμό, γι' αυτό και το μεγαλύτερο μέρος των ομολόγων εκδόθηκε σε λίρες, φράγκα και δολάρια. Το επιτόκιο ορίστηκε 5,5% και η διάρκεια τριετής.

Η προίτηση προς τη δημόσια πίστη ίσως οφειλόταν στην αδυναμία της Τριανδρίας να συνάψει δάνειο απ' ευθείας από τραπεζικό οίκο. Σύμφωνα με την αιτιολογική έκθεση που υπέβαλε ο Νεγρεπόντης προς τον **Ελευθέριο Βενιζέλο**, υπήρχε «τάσις προς περιουλογήν του χρήματος εκ μέρους των μεγάλων πιστωτικών ιδρυμάτων», καθώς και «δυσχέρεια εις την σύναψιν μεγάλου δανείου».

Για τους τόκους -όχι όμως και για το κεφάλαιο- του δανείου υπήρχε πρόβλεψη εξόφλησής τους από τις εισπράξεις των τελωνείων Μυτιλήνης, Χίου και Σύρου. Στο επίπεδο του 5,5% το επιτόκιο ήταν μάλλον χαμηλό («εις τας σημερινάς περιστάσεις ηδύνατο να δικαιολογηθή και παροχή τόκου μεγαλύτερα»), αλλά οι ασφάλειες θεωρήθηκαν ικανοποιητικές και «λαμβάνομένης υπόψη της πα-

Γαλλική γλώσσα στην πίσω πλευρά του χαρτονομίσματος των 100 της Ιονικής Τράπεζας

τριωτικής μορφής του δανείου» δεν θεωρήθηκε σκόπιμο να παραχωρηθεί μεγαλύτερο επιτόκιο.

Το σχετικό διάταγμα υπογράφηκε από την Τριανδρία στις 4 Ιουνίου 1917 και κυρώθηκε με νόμο στις 28 Αυγούστου του ίδιου έτους. Από τα 25.000.000 πραγματοποιήθηκε δανεισμός μόνο 7.300.000 δραχμών από την ΕΤΕ, για να καλυφθεί το έλλειμμα των χρήσεών της Τριανδρίας. Ετσι, η ιδέα του Ελευθερίου Βενιζέλου να σιπριχθεί οικονομικά στον παροικιακό Ελληνισμό, του οποίου είχε την πολιτική υποστήριξη, δεν έλαβε σάρκα και οστά.

Επίλογος

Στα επίσημα κείμενα και έντυπά της, η κυβέρνηση του Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη αυτοχαρακτηρίστηκε έμμεσα ως ακόμη μια κυβέρνηση του Βασιλείου της Ελλάδος. Κυβέρνηση «προσωρινή» και όχι «επαναστατική». Κυβέρνηση χωρίς δικό της νόμισμα, με προσωρινή νομοθεσία που εντάχθηκε εκ των υστέρων στην ελληνική νομοθεσία. Μια κυβέρνηση διατεθειμένη να μοιραστεί τους φόρους -όπως μοιράστηκε την επικράτεια- με αυτή, την «άλλη» κυβέρνηση που αμφισβητούσε. ■

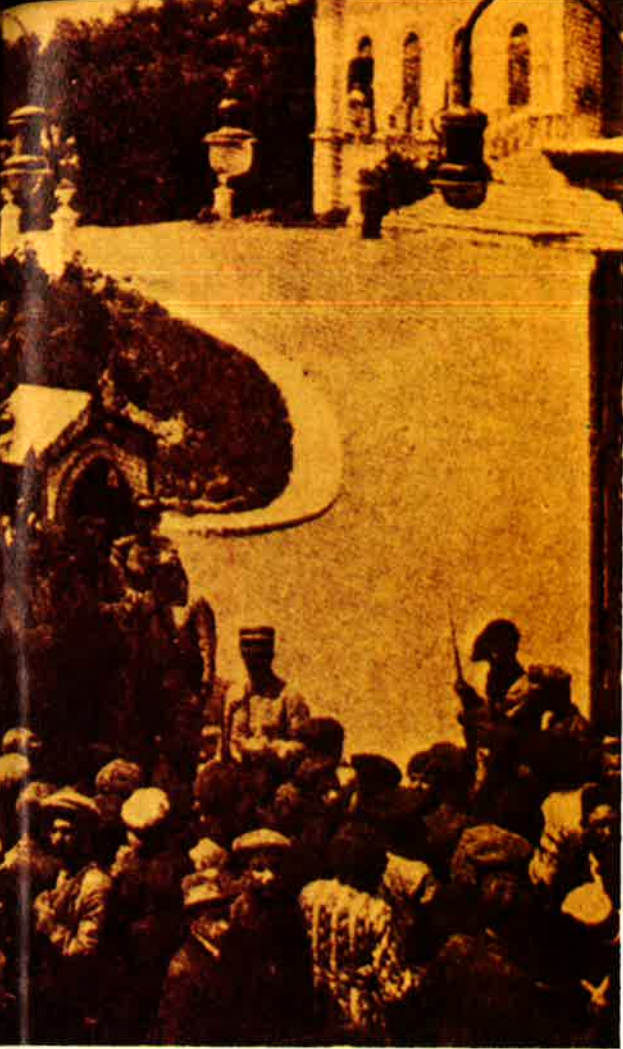
Ανακαλύπτοντας τη μακεδονική επικράτεια

Του ΒΑΣΙΛΗ ΓΟΥΝΑΡΗ
διδάκτορος Ιστορίας

1 πολιτικές διαστάσεις του φιλοβενιζελικού κινήματος στη Θεσσαλονίκη και ο δαιδαλός των διπλωματικών διεργασιών του μακεδονικού μετώπου, που οδήγησαν τελικά στην κλημακωτή και περιπεπλεγμένη έξοδο της Ελλάδας στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, δικαιολογημένα αποσιπούν το ενδιαφέρον των ιστορικών και των φιλιστόρων σε βάρος των εξίσου σημαντικών εξελίξεων που συνέβησαν κατά την ταραγμένη περίοδο 1916-17 στο εσωτερικό της Μακεδονίας. Η περιοχή αυτή από πολ-

να. Η άφιξη των στρατευμάτων της Αντάντι το φθινόπωρο του 1915 και οι συνακόλουθες πολεμικές επιχειρήσεις περιέπλεξαν την κατάσταση ακόμη περισσότερο. Οι περιπλοκές όμως αυτές του πολιτειακού δικασμού, της επιστράτευσης, του εφοδιασμού, της διοίκησης και του διογκούμενου προσφυγικού ρεύματος από όλες και προς όλες τις διευθύνσεις ανάγκασαν την κυβέρνηση της Εθνικής Αμυνας να εξετάσει βαθύτερα τη μακεδονική ενδοχώρα που αποτελούσε το μεγαλύτερο μέρος του «κράτους της Θεσσαλονίκης». Βέβαια, στην πράξη, μέχρι τη λήξη των επιχειρήσεων, ο τομέας της Δυτικής Μακεδονίας αποτελούσε τα μειόπισθεν του μακεδονικού μετώπου και ήταν επίσημα χαρακτηρισμένος ως πολεμική ζώνη, την οποία ήλεγχαν οι Γάλλοι και οι Ιταλοί. Ο στρατιωτικός νόμος ίσχυε επίσης και σε ορισμένους νομούς της Κεντρικής Μακεδονίας, ενώ από τα τέλη Αυγούστου 1916 ο βουλγαρικός στρατός κατέλαβε και κράτησε ως το τέλος σχεδόν του πο-

Ο στρατηγός Σαράιγ για να φυλάξει τα νότια του είχε κηρύξει στρατιωτικό νόμο στη Θεσσαλονίκη

Τα εμπόδια εγκαθίδρυσης ενός κράτους δικαιοσύνης και ισονομίας ξεπερνούσαν τις δυνατότητες των Σοφούλη και Δραγούμη

λές απόψεις αποτελούσε *terra incognita* για το Ελληνικό Δημόσιο και αυτό ήταν απολύτως φυσιολογικό. Ο ρυθμός διεϊσδυσης των μηχανισμών του Δημοσίου –και όχι απλώς της κυκλοφορίας των εγκυκλίων– ήταν εξ ορισμού αργός, ενώ η παραδοσιακή αποστασιοποίηση των αγροτικών κοινοτήτων από το κράτος επιβράδυνε ακόμη περισσότερο τη διαδικασία αυτή. Ο **Κωνσταντίνος Ρακτιβάν**, υπουργός Δικαιοσύνης και αντιπρόσωπος της ελληνικής κυβέρνησης στη Μακεδονία κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους, είχε ήδη το 1913 αναγνωρίσει την αδυναμία της κεντρικής διοίκησης να ανιληφθεί τις συνθήκες στην περιφέρεια και άφησε μεγάλα περιθώρια αυτενέργειας στις επιτόπιες αρχές. Στην αυτενέργεια αυτή προσπάθησαν να προσδώσουν το χαρακτήρα πατρικού ενδιαφέροντος οι πρώτοι γενικές διοικητές, ο **Θεμιστοκλής Σοφούλης** και ο **Στέφανος Δραγούμης**, αλλά τα πρακτικά εμπόδια εγκαθίδρυσης ενός κράτους δικαιοσύνης και ισονομίας ξεπερνούσαν τις δυνατότητες τους.

Πράγματι το ελληνικό κράτος είχε να αντιμετωπίσει μια ιδιόρρυθμη κατάσταση. Για να διοικήσει με ευνομία έναν πληθυσμό του οποίου σημαντικό ποσοστό αποτελούσαν ακόμη οι μουσουλμάνοι και οι βουλγαρίζοντες, έπρεπε να αναζητήσει στηρίγματα σε αυτή τη μερίδα του πληθυσμού, που είχε κάθε λόγο να θέλει να εκδικηθεί τα δεινά της Τουρκοκρατίας και το αίμα του Μακεδονικού Αγώ-

λέμου την Ανατολική Μακεδονία και για μικρό χρονικό διάστημα τα βόρεια του Νομού Φλώρινας μέχρι και την Κορυτσά. Όμως η μικρή έκταση της επικράτειας της Τριανδρίας ήταν αντιστρόφως ανάλογη προς την άγνοια που είχε το Δημόσιο γι' αυτήν.

Την ανακάλυψη ανέλαβε για λογαριασμό της Προσωρινής Κυβέρνησης ο **Παύλος Καλλιγιάς**, ο οποίος σε σειρά αναφορών του για τη Δυτική Μακεδονία, ως κυβερνητικός επίτροπος, κατέγραψε εξαιρετικά ενδιαφέρουσες πληροφορίες για την περιοχή αλλά και για την οπτική γωνία της διοίκησης.¹ Τα κείμενά του επιβεβαιώνουν ότι πράγματι οι επιδιώξεις της Προσωρινής Κυβέρνησης ήταν ανέφικτες με τα μέσα και τον περιορισμένο χρόνο που διέθετε. Την περίοδο 1916-17 ο **Ελευθέριος Βενιζέλος** και οι συνεργάτες του έπρεπε να κερδίσουν καθυστερημένα όχι μόνον την ανοχή του αγροτικού πληθυσμού της Μακεδονίας, αλλά και την αποφασιστική συμμετοχή του στην πολεμική προσπάθεια. Έπρεπε επίσης, ως Φιλελεύθεροι, να αποδείξουν στους συμμάχους τους ότι είχαν τη δυνατότητα να διοικούν σωστά «αλλόφυλους» πληθυσμούς σε μια μεταβατική περίοδο και μάλιστα να τους επιστρατεύουν χωρίς την άσκηση μεθόδων που θα έθιγαν τα δημοκρατικά αισθήματα των Αγγλογάλλων.

Η λέξη «μεταβατική» στην πραγματικότητα είναι ευφημισμός για το χάος που επικρατούσε και το ο-

Μεταφορά σερβικού ιππικού στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης

ποίο επέτεινε η αβεβαιότητα αν τελικά τα μακεδονικά εδάφη θα παρέμεναν στην ελληνική επικράτεια. Την αβεβαιότητα αυτή αισθάνονταν τόσο οι διοικούμενοι όσο και οι διοικούμενοι και μεγεθυνόταν, βέβαια, λόγω της ισχυρής παρουσίας των ξένων στρατιωτικών και αστυνομικών δυνάμεων, αλλά και των πολυπληθών Βουλγάρων αιχμαλώτων, έναντι του φοροεισπράκτορα και του εγκάθετου παρέδρου, που, κατά τον Καλλιγά, ήταν οι μόνοι ορατοί και ελάχιστα αγαπητοί εκπρόσωποι της Ελλάδας. Οι αρνητικές εμπειρίες των υπηκόων από την τουρκική διοίκηση ήταν ελάχιστα βοηθητικές: οι προστριβές με τις αρχές, η υπονόμευση των διοικητικών οργάνων, η διαβολή και προ παντός η έλλειψη ευρύτερης κοινωνικής συνοχής, φυσικό επακόλουθο του προαιώνιου πολιτισμικού καταμερισμού της εργασίας, ήταν η μία όψη του προβλήματος. Συντεχνίες και έμποροι, λαϊκά στρώματα και τσορμπατζήδες, βουλγαρίζοντες και ελληνίζοντες, χριστιανοί και μουσουλμάνοι, απόδημοι και μόνιμοι κάτοικοι ήταν αδύνατον να γεφυρώσουν τις διαφορές τους εν όψει

Οι αἰθβανίζοντες και οι Αἰθβανοί ήταν «οχληροί», καθώς απέβλεπαν, πλέον, φανερά στην ίδρυση δικού τους κράτους

των ιδιαίτερων συνθηκών. Μάλλον τις εκμεταλλεύονταν για να υπερισχύσουν αλλήλων, όπως δείχνουν διάφορα περιστατικά που μνημονεύονται. Π.χ. οι εμπορευόμενοι της Κοζάνης ήταν απρόθυμοι να περιορίσουν το κέρδος τους για να μειωθεί η τιμή του σιταριού προς όφελος των φτωχότερων, ενώ στο Μπλάτσι οι μόνιμοι κάτοικοι θεωρούσαν τους απόδημους συμπατριώτες και συγγενείς τους στη Ρουμανία ως Ρουμάνους, προκειμένου να τους κρατήσουν μακριά από τις κοινοτικές βοσκές και τα αξιώματα που οι ίδιοι απολάμβαναν ως Έλληνες.

Και από την αντίθετη οπτική γωνία, της Προσωρινής Κυβέρνησης, τα προβλήματα δεν ήταν λίγα. Η ενσωμάτωση της Μακεδονίας, όπως και κάθε νέας επαρχίας, ήταν μια διαδικασία που ήθελε χρονική άνεση, κεφάλαια, ικανούς υπαλλήλους, που θα έπρεπε να θεωρήσουν την εργασία τους στο μέρος αυτό εθνικό λειτούργημα, αλλά και την κατάλληλη ιδεολογία, που θα επέτρεπε να ξεπεραστούν σύντομα οι παραδοσιακές αντιπάθειες και επιφυλάξεις. Ελάχιστα από τα εφόδια αυτά ήταν διαθέσιμα. Ο χρόνος ήταν βραχύς, πολεμικός, γεμάτος απρόοπτα, η αγορά αποδιοργανωμένη και κολοβωμένη. Τα οικονομικά της Προσωρινής Κυβέρνησης άθλια και τα νομισματικά της προβλήματα δυσεπίλυτα. Ακόμη ο-

μως σημαντικότερη ήταν η έλλειψη και η απροθυμία των δημόσιων λειτουργών. Ειρηνοδίκες χειραγωγούμενοι από τοπικούς πάτρωνες, νομιάτριοι που αγνοούσαν τις επιδημίες, οι οποίες αποδεκάτιζαν τον πληθυσμό δυο βήματα μόλις από την έδρα τους, νομάρχες που διοικούσαν ως κατακτητές και εκδικητές μια ξένη χώρα και βίαια αστυνομικά όργανα, ελάχιστα συνέβαλαν στη σύσφιξη των δεσμών κράτους και πολιτών.

Ειδικά το θέμα της εκπαίδευσης αποτελούσε πραγματικό καρκίνωμα, αφού ο αριθμός των σχολείων στη Μακεδονία είχε μειωθεί σημαντικά σε σύγκριση με την Τουρκοκρατία, τα εκπαιδευτικά βιβλία σπάνιζαν και το διδασκαλείο αρρένων Κοζάνης είχε παύσει να λειτουργεί. Οι τρομακτικές αυτές ελλείψεις κατά ένα ειρωνικό τρόπο δικαιολογούσαν το γεγονός ότι και οι επιθεωρητές της εκπαίδευσης επίσης ήταν ανύπαρκτοι. Οξύς ήταν ο Καλλιγάς και προς τους λειτουργούς της Εκκλησίας, προς όσους τουλάχιστον έβλεπαν τη διά νόμου μεταστροφή των εξαρχικών κοινοτήτων στην ελληνική Εκκλησία ως πηγή νέων εσόδων.

Το πρόβλημα βέβαια αυτό, της συμπεριφοράς, δηλαδή, των κρατικών λειτουργών, ήταν μέρος του

Διαδήλωση στη Θεσσαλονίκη εναντίον των Βουλγάρων στις αρχές του αιώνα και στην Κοζάνη τον Οκτώβριο του 1916 υπέρ της κυβέρνησης της Τριανδρίας

νικό στρατό ήδη γεγονός, για τους ρουμανίζοντες της περιφέρειας Γρεβενών, τους αλβανίζοντες της Φλώρινας και κυρίως για τους βουλγαρίζοντες οι χειρισμοί για την ελληνική διοίκηση ήταν δυσκολότεροι. Ειδικά το θέμα της αναβίωσης της ρουμανικής προπαγάνδας συνδεόταν με την πολιτική της συμμαχού Ιταλίας στο χώρο της Ηπείρου, αλλά και με τη στάση της επίσης συμμαχού Ρουμανίας. Οι λιποτακτούντες ρουμανίζοντες έπρεπε από τη μια να συνεισθούν παραδειγματικά, αλλά από την άλλη να μη διγούν οι προστάτες και υποκινιτές τους. Οι αλβανίζοντες και οι Αλβανοί ήσαν επίσης «οχληροί», καθώς απέβλεπαν πλέον φανερά στην ίδρυση κράτους. Η ελληνική διοίκηση έπρεπε λοιπόν να σεβαστεί τις προσδοκίες τους αυτές και τις ενέργειές τους επίσης, αν ήθελε να τους κρατήσει διαφοροποιημένους από τους υπόλοιπους μουσουλμανικούς πληθυσμούς που περίμεναν από την Κωνσταντινούπολη τη φυσική τους προστασία.

Εξίσου λεπτό ήταν το θέμα της ισορροπίας με τη σερβική πολιτική. Ήταν προφανές και καταμαρτυ-

Οι Σέρβοι κατέλαβαν χωριά, εξεδίωξαν δασκάλους, επανέφεραν τη λειτουργία στα σλαβικά, ταπείνωσαν τη χωροφυλακή

ευρύτερου ιδεολογικού ζητήματος της διοίκησης πολυάριθμων αλλόγλωσσων και αλλόθρησκων πληθυσμών, των οποίων η απομάκρυνση δεν ήταν ούτε ορατή ούτε επιθυμητή, από οικονομικής τουλάχιστον σκοπιάς. Η Προσωρινή Κυβέρνηση όφειλε κατ' αρχάς να χειριστεί το ζήτημα των μουσουλμάνων. Ήταν μια μεγάλη πληθυσμιακή ομάδα σημαντικότητας για την πολεμική προσπάθεια, αλλά και για τη γεωργική παραγωγή, όχι αναγκαστικά ανυδρασική προς την ελληνική διοίκηση. Ο Καλλιγιάς, που εκτιμούσε την ευρωστία τους, πίστευε ότι θα μπορούσαν να ενταχθούν στον ελληνικό στρατό όπως οι Μαροκινοί στο γαλλικό, αλλά για την ευρύτερη ένταξή τους στο σύστημα είχε αντιρρήσεις. Λίγο μετά την κίνηση της Εθνικής Αμυνας συγκέντρωσε τους μουσουλμάνους κοινωνικούς άρχοντες της περιοχής Πτολεμαΐδας και ζήτησε την πλήρη υποταγή τους έναντι της εγγύησης των ανθρωπίνων και των κοινωνικών τους δικαιωμάτων. Ήταν όμως εντελώς απρόθυμος να εισηγηθεί στην κυβέρνηση δικαίωμα ψήφου για όσους πληθυσμούς δεν γνώριζαν τα ελληνικά. Η υποταγή τους, έγραφε, πρέπει να είναι τυφλή και ασυζήτητη.

Αν για τους μουσουλμάνους ο χειρισμός ήταν σχετικά εύκολος και η συμμετοχή τους στον ελλη-

νημένο ότι η παρουσία σερβικών δυνάμεων στη Μακεδονία, ειδικά στη δυτική και την Αλμωπία, άνοιγε ένα νέο κύκλο μειοδοτικών και εδαφικών αξιώσεων. Οι Σέρβοι αποσκοπούσαν με κάθε ευκαιρία να μειώσουν κι αυτή τη μικρή ελληνική κρατική παρουσία όπου σιάθμευαν τα στρατεύματά τους. Σέρβοι κληρικοί, εκπαιδευτικοί, διοικητικοί υπάλληλοι και αστυνομικοί εμφανίστηκαν σε διάφορα χωριά, κατέλαβαν εκπαιδευτήρια, εξεδίωξαν τους Έλληνες δασκάλους, επανέφεραν περιστασιακά τη λειτουργία στα σλαβικά, αποθάρρυναν την καταβολή των φόρων, ταπείνωσαν επανειλημμένα τη χωροφυλακή, πάντοτε αφήνοντας να πλαναίει η αίσθηση μιας αβεβαιότητας για το μέλλον των εδαφών.

Πλήρης απαισιοδοξία επικρατούσε αναφορικά με τη στάση των βουλγαρίζοντων. Με τον όρο αυτό περιγράφονταν εκείνοι οι πληθυσμοί που είχαν παραμείνει εξαρτικοί μέχρι το 1912 και φαινόταν ακόμη να προσδοκούν τη μεταβολή των συνόρων σε όφελος της Σόφιας. Μερικοί από αυτούς μάλιστα, που είχαν αποχωρήσει με το βουλγαρικό στρατό, επέστρεψαν δυναμικότεροι και φαναικότεροι. Η λήξη της ελληνοβουλγαρικής προσέγγισης έλυσε τα χέρια των Ελλήνων, όχι βέβαια για να ασκήσουν βίαιο προσπλυτισμό, αλλά για να δουλέψουν συστη-

Ο Παύλος Καλλιγιάς συνέταξε τις αναφορές για την κατάσταση στη Δ. Μακεδονία

Ιχνη της
τουρκικής
παρουσίας στη
Θεσσαλονίκη

ματικά προκειμένου να «κερδίσουν τις ψυχές» των απροσιάτων πλέον Βουλγαριζόντων. Τίποτε όμως απολύτως δεν έγινε μέχρι το τέλος του Μεγάλου Πολέμου και οι πληθυσμοί αυτοί -που έμελλε να ανταλλαχθούν μερικά χρόνια αργότερα- δεν έκρυβαν διόλου τις συμπάθειές τους προς τη Βουλγαρία.

Τα προβλήματα αυτά της Προσωρινής Κυβέρνησης επιδεινώνε η στάση του ελληνικού πληθυσμού και μάλιστα η εμπλοκή της διαδικασίας κοινωνικής ενσωμάτωσης στο πλαίσιο του πολιτικού διχασμού του έθνους. Η εμμονή στην άποψη ότι ο ελληνικός πληθυσμός πρέπει να απολαύσει ό,τι απολάμβανε πριν το 1912 ο τουρκικός, ότι για το σκοπό αυτό πρέπει να θυσιάσει η αρχή της ισονομίας και η σύνδεση όλων των ιδιοτελών αξιώσεων με το τραχύ κομματικό παιχνίδι, ήταν η χειρότερη υποθήκη για το μέλλον της Μακεδονίας. Η κομματική αφοσίωση των φιλελευθέρων στελεχών στην ενδοχώρα ήταν εξαιρετικά αμφίβολη και οι ενώσεις τους προσομοίαζαν μάλλον προς εμπορικούς παρά προς πολιτικούς συλλόγους. Τόση ήταν

η έλλειψη ιδεολογίας σε αυτόν τον «οπισθοδρομικό», όπως τον χαρακτήριζε ο βενιζελικός εκπρόσωπος, πληθυσμό.

Ο Καλλιγιάς είχε δίκαιο σε πολλές από τις αυστηρές κρίσεις και αρκετές από τις απαισιόδοξες σκέψεις του θα είχαν ίσως επαληθευθεί, αν οι ανταλλαγές των πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας, Τουρκίας και Βουλγαρίας δεν άλλαζαν εντελώς το δημογραφικό τοπίο. Μολονότι όμως ο ίδιος διέθετε την ικανότητα να αναλύει βαθύτερα τα στοιχεία και να καθοδηγεί τον κρατικό μηχανισμό σε έναν ομαλότερο δρόμο, ωστόσο αδυνατούσε να υπερβεί την εποχή του. Πίστευε ότι η «εκπολιμιστική αποστολή» της Προσωρινής Κυβέρνησης ήταν να συνθίσει το λαό να εμπιστευτεί το κράτος και να προσδοκά την εξυπηρέτηση των συμφερόντων του μέσα από την αυστηρή εφαρμογή του νόμου. Αλλά, από την άλλη, δεν ευνοούσε τη μεταφορά πολιτικής δύναμης στο λαό, γιατί, έλεγε, δεν είχε ακόμη τα απαραίτητα πνευματικά προσόντα και, το κυριότερο, εκμεταλλευόμενος την εκλογική του δύναμη, στρεφόταν κατά των αρχών, ειδικά όταν δεν ικανοποιούνταν τα συμφέροντά του. Πίστευε ότι το Κόμμα των Φιλελευθέρων διεξήγε «εθνικό αγώνα» εναντίον «αντεθνικών στοιχείων», εννοώντας τους Λαϊκούς, και γι' αυτό έπρεπε να επιβάλει τις ιδέες του και διά της βίας ακόμη, διότι, έγραφε, «...η άσκησης της βίας, υπό τας σημερινάς συνθήκας, εξυπηρετεί και την ελευθερίαν και το Εθνικόν συμφέρον». Οι ανυλήψεις για την πατρική κειραγώγηση αγροτικών και «ψυχικώς διεφθαρμένων» πληθυσμών ήταν ίσως αναμενόμενες από έναν ευπαρίδιη και η γοητεία της βίαιης εφαρμογής των νόμων φυσιολογική για μια επαναστατική κυβέρνηση. Όμως ο Καλλιγιάς θα μπορούσε να αναρωτηθεί σοβαρά αν η επίκληση του εθνικού συμφέροντος, όπως το αντιλαμβανόταν η Προσωρινή Κυβέρνηση, ήταν επαρκής δικαιολογία για τη βίαιη εφαρμογή των νόμων ενός κράτους που αδυνατούσε παντελώς να ικανοποιήσει στοιχειωδώς τις υποχρεώσεις του προς τους πολίτες. Με όλα της τα προβλήματα, η πολιτική και η διπλωματία της Προσωρινής Κυβέρνησης Βενιζέλου εφαρμόστηκαν και έφεραν πολλούς και εντυπωσιακούς καρπούς για την Ελλάδα και το Κόμμα των Φιλελευθέρων. Σε αυτούς όμως δεν συμπεριλήφθηκε για αρκετά χρόνια η ψήφος εμπιστοσύνης μεγάλου μέρους του πληθυσμού της Μακεδονίας.

Π. Καλλιγιάς: «Η άσκησης της βίας υπό τας σημερινάς συνθήκας εξυπηρετεί και την ελευθερίαν και το εθνικόν συμφέρον»

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

1. Αντίγραφα των εκθέσεων αυτών, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν για τη συγγραφή της παρούσης μελέτης, φυλάσσονται στο αρχείο του Κέντρου Ερευνας Μακεδονικής Ιστορίας και Τεκμηρίωσης, στο Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα (Θεσσαλονίκη).

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΗΣ Γ.,
Η Θεσσαλονίκη των εφημερίδων,
Εκφραση/ University Studio
Press, Θεσσαλονίκη 1994

ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ Π.,
Απομνημονεύματα, Αθήνα 1970

ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Α.,
*Η Θεσσαλονίκη στα 1430, 1821 και
1912-1918*, Θεσσαλονίκη 1947
*Ιστορία της Θεσσαλονίκης 316 π.Χ.-
1983*, Θεσσαλονίκη 1983

ΒΑΚΑΣ Δ.,
Ο Βενιζέλος, πολεμικός ηγέτης,
Αθήνα 1965

ΒΕΝΤΗΡΗΣ Γ.,
Η Ελλάς του 1910-1920, Α'-Β' τόμ.,
γ' έκδ., Ικαρος, Αθήνα (1970)

ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ Ν.,
*Η Εθνική Αμυνα Θεσσαλονίκης
του 1916*, Αθήνα 1960

ΔΡΟΓΙΑΔΗΣ Δ.,
*Θεσσαλονίκη 1897-1997, τα τελευταία
εκατό χρόνια της νεότερης
πολιτιστικής προεξούσας της
Ευρώπης*, University Studio Press,
Θεσσαλονίκη 1996

ΕΝΕΠΕΚΙΑΔΗΣ Π.,
Η δόξα και ο δικασμός (1908-1916),
Αθήνα 1962

ΖΑΒΙΤΖΙΑΝΟΥ Κ.,
*Αι αναμνήσεις του εκ της ιστορικής
διαφωνίας Βασιλέως
Κωνσταντίνου και Ελευθερίου
Βενιζέλου όπως την έζησε (1914-
1922)*, Α'-Β' τόμ., Αθήνα 1946, 1947

ΖΑΦΕΙΡΗΣ Χ.,
Εν Θεσσαλονίκη 1900-1960,
Εξάντας, Αθήνα 1994

ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ Ν.,
*Ελευθέριος Βενιζέλος στη
Θεσσαλονίκη, το κίνημα της
εθνικής άμυνας στη
Θεσσαλονίκη στο ιστορικό
του πλαίσιο*, Κυριακίδης,
Θεσσαλονίκη 1997
—*Η Θεσσαλονίκη μετά το
1912*, Πρακτικά Συμποσίου,
Θεσσαλονίκη, 1-3 Νοεμβρίου
1985, Δήμος Θεσσαλονίκης,
Θεσσαλονίκη 1986
—*Θεσσαλονίκη 1912-1940,
Βιομηχανία και πόλη*,

Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα
ΕΤΒΑ, Θεσσαλονίκη 1989
—*Θεσσαλονίκη 1850-1918, η πόλη
των Εβραίων και η αφύπνιση των
Βαλκανίων*, Εκάτη, Αθήνα 1994
—*Ιστορία του Εθνικού Δικασμού
(1915-1935) όπως την εξέδεσαν εις
σειράν άρθρων των ο Ελευθέριος
Βενιζέλος και ο Ιωάννης Μεταξάς*,
Αθήνα 1953

ΚΑΚΚΑΒΟΣ Δ.,
Απομνημονεύματα, Θεσσαλονίκη
1946

ΚΕΝΤΡΟ ΜΑΡΕΙΣΤΙΚΩΝ
ΕΡΕΥΝΩΝ,
*Η σοσιαλιστική οργάνωση
«Φεντερασιόν» Θεσσαλονίκης 1909-
1918, Ζητήματα γύρω από τη δράση
της*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1989

ΜΕΤΑΞΑΣ Ι.,
*Η ιστορία του εθνικού δικασμού
και της μικρασιατικής καταστρο-
φής*, Αθήνα 1935

ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ Ν.,
Θεσσαλονίκη 1900-1917, Εκδόσεις
Μ. Μόλχο, Θεσσαλονίκη 1981
—*Ο Ελευθέριος Βενιζέλος στη
Θεσσαλονίκη, η προσωρινή κυβέρ-
νηση 1916-1917*, Εθνική Τράπεζα
της Ελλάδος, Πολιτιστικό Κέντρο
Βορείου Ελλάδος, Θεσσαλονίκη
1994

ΠΑΝΑΓΑΚΟΣ Π.,
*Συμβολή εις την ιστορίαν της
δεκαετίας 1912-1922*, Αθήνα 1961

ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΣ Λ.,
Αναμνήσεις 1896-1920, Αθήνα 1933

ΠΙΠΙΝΕΛΗΣ Π.,
*Περισσότερον Φως. Η εθνική μας
πολιτική κατά τον πρώτον
Παγκόσμιον πόλεμον*, Αθήνα 1961

ΡΕΠΟΥΛΗΣ Ε.,
*Ομιλία περί της εν Αθήναις τυραν-
νίας και του αγώνος της Εθνικής
Αμύνης*, Θεσσαλονίκη 1916

ΣΠΑΗΣ Λ.,
Πενήντα χρόνια στρατιώτης,
Αθήνα 1970

ΣΤΑΜΟΥΛΗΣ Γ.,
*Η ζωή των Θεσσαλονικέων πριν
και μετά το 1912, Λαογραφικά-ήθη-
έθιμα*, Διόσκουροι, (Θεσσαλονίκη)
1984

ΤΟΜΑΝΑΣ Κ.,
*Χρονικό της Θεσσαλονίκης 1875-
1920*, Θεσσαλονίκη-Νησίδες,
Θεσσαλονίκη 1995

ΦΕΣΣΟΠΟΥΛΟΣ Γ.,
*Διχόνια και διάλυσις του στρατού
μας*, Αθήνα 1934

ΑΒΒΟΤ Γ.Φ.,
Greece and the Allies, 1914-1922,
Λονδίνο 1922

ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ Ε.,
*La Grèce devant le Congrès de la
Paix, 30 Décembre 1918*, Παρίσι
1918

ΚΟΣΜΕΤΑΤΟΣ Σ.Ρ.,
*Dossiers secrets de la Triple
Entente. Grèce 1914-1922*, Παρίσι
1969

ΚΟΣΜΙΝ Σ.,
*L'Entente et la Grèce pendant la
Grande Guerre (1914-1919)*, I-II,
Παρίσι 1926

ΛΕΟΝ Γ.,
*Greece and the Great Powers,
1914-1917*, Θεσσαλονίκη 1974

ΠΑΛΜΕΡ Α.,
*The Gardeners of Salonica. The
Macedonian Campaign 1915-
1916*, Λονδίνο-Ν. Υόρκη 1965

ΡΟΡΤΟΛΟΣ Δ.,
*Greek Foreign Policy from
September 1916 to October
1918*, ανέκδ. διδακτορική δια-
τριβή, Birkbeck College,
Λονδίνο 1974

ΤΗΟΔΟΥΛΟΥ Σ.,
*Greece and the Entente
August 1, 1914-Septembre
25, 1916*, Θεσσαλονίκη 1922

Ο Κωνσταντίνος παίρνει το δρόμο της εξορίας,
μέσω Μεσσηνίας της Σικελίας

Αγαπητά «Ιστορικά»

Η απάντηση του κ. Μ. Δρουσιώτη (τ. 7/9/2000) στην επιστολή μου -με την οποία διαμαρτύρομαι για την χωρίς τεκμήρια προβολή της μνήμης του πατέρα μου- υποκαθιστά, όπως το περίμενα, την αποδεικτική μέθοδο του ιστορικού, με τα τεχνάσματα της στρατηγικής του παράλογου. Εκείνο που εγώ εζήτησα ήταν να αποδείξει δημόσια και με σαφή και εμπεριστατωμένα τεκμήρια τους ισχυρισμούς του για τις «διασυνδέσεις» του Σάββα Λοϊζιδη με τους Γερμανούς κατακτητές. Αντ' αυτού ο κ. Δρουσιώτης κατέφυγε στη στρατηγική των προκλητικών υπονοούμενων, διανθίζοντας αυτή τη φορά το λόγο του με ηθικολογίες του συρμού, οι οποίες αντικαθιστούν ελλείμματα ιστορικής γνώσης αλλά και γνώσης στοιχειωδών κανόνων του Διεθνούς Δικαίου. Αισθάνομαι λοιπόν υποχρεωμένη να απαντήσω στον κ. Δρουσιώτη τα εξής:

1) Ο ίδιος αποδέχεται μεν ότι ο Σάββας Λοϊζιδης «ως δικηγόρος έσωσε ζωές Ελλήνων πατριωτών οι οποίοι ήταν κατηγορούμενοι σε γερμανικά στρατοδικεία» αλλά δεν μπορεί να δεχτεί «ότι η απαλλαγή κατηγορουμένων από τα στρατοδικεία των ναζί μπορούσε να επιτευχθεί μόνο με νομικά επιχειρήματα». Αν υποψιάζομαι σωστά όσα υπονοεί αλλά δεν τολμά να διξει -διότι προφανώς φοβάται την οργή επιζώντων αντιστασιακών ή απογόνων τους- οι Έλληνες πατριώτες που έκαναν πράξεις δολιοφθοράς εναντίον ενός σκληρότατου στρατού κατοχής και επομένως ήταν αποφασισμένοι για όλα, καταδέχονταν να γίνουν αντικείμενο των οποιωνδήποτε αιμωνικών δοσοληπιών μεταξύ στρατοδικείων και του Σ.Λ. για να σώσουν τη ζωή τους! Τόση εκτίμηση τρέφει -ο κατά τα άλλα κοιτόμενος κ. Δρουσιώτης- για τον ηρωισμό και την αυτοθυσία της Ελληνικής Αντίστασης.

2) Τονίζει επίσης ότι «αυτή και μόνο η παραδοχή του Σ.Λ., ότι δηλαδή αναγνώριζε τη δικαιοδοσία των γερμανικών στρατοδικείων για αξιόποινες πράξεις στην Ελλάδα» και το γεγονός ότι «προσαρμόστηκε στους διοικητικούς μηχανισμούς των κατακτητών», είναι αρκετή για να δικαιολογήσει την αναφορά που έγινε στο κείμενό του για τις «διασυνδέσεις» του Σ.Λ. με τους Γερμανούς. Σύμφωνα λοιπόν με τη λογική του, οι Έλληνες αντιστασιακοί -πολλοί από τους ο-

ποίους έγιναν μετά καπεταναίοι στον εμφύλιο- θα έπρεπε να είχαν εγκαταλειφθεί στο έλεος των γερμανικών στρατοδικείων, οι Κύπριοι αγωνιστές να αντιμετώπιζαν τις αποικιοκρατικές αρχές χωρίς καμία υπεράσπιση και κατά την περίοδο της απριλιανής χούντας, κανένας δικηγόρος να μην πατούσε το πόδι του στα δικαστήρια για να μη θεωρηθεί ότι «συνυπάρχει» με το δικτατορικό καθεστώς! 3) Ο Σάββας Λοϊζιδης δεν «παραδέχεται» τα όσα γράφει στο βιβλίο του «Ατυχη Κύπρος» για τη δράση του στη γερμανική κατοχή, αλλά δίδει οικειοθελώς και με ήσυχη τη συνείδηση όσα στοιχεία νομίζει ότι μπορεί να ενδιαφέρουν τον αναγνώστη. 4) Ο κ. Δρουσιώτης αναφέρει στην επιστολή του ότι «στις 25 Φεβρουαρίου 1940 μεταδόθηκε από το ραδιοφωνικό σταθμό του Βερολίνου "Γράμμα από την Κύπρο", που έφερε την υπογραφή Σάββας Λοϊζιδης και το περιεχόμενό του ήταν προπαγανδιστικό υπέρ των Γερμανών». Ωστόσο, για το περιεχόμενο του «Γράμματος» δεν κάνει καμία νύξη και αντ' αυτού μας παραπέμπει για έρευνα στο Βρετανικό Δημόσιο Αρχείο με τα ανεπαρκή για ηλεκτρονική πρόσβαση στοιχεία CO 67/308/979193. Επειδή οι αναγνώστες που θα ενδιαφερθούν να μάθουν τη σύγχρονη ιστορία της Κύπρου μόνο από τα αρχεία της βρετανικής προπαγάνδας είναι δύσκολο να μετακινηθούν στο Λονδίνο, γι' αυτό το λόγο θα συνιστούσα στον κ. Δρουσιώτη να ανακοινώσει ο ίδιος το περιεχόμενο του «Γράμματος από την Κύπρο». Εγώ διευκρινίζω απλώς ότι εκείνη την περίοδο ο πατέρας μου ζούσε ως εξόριστος όχι στην Κύπρο, αλλά στην Αθήνα. Θα χρειαστεί να του υπενθυμίσω επίσης ότι το Φεβρουάριο του 1940 η Ελλάδα ήταν ακόμα «άψογα ουδέτερη», ότι 6 μήνες μετά έγινε ο τορπιλισμός της «Ελλης», 8 μήνες μετά η επίθεση της Ιταλίας κατά της Ελλάδας και τον Απρίλιο του 1941 η εισβολή των γερμανικών στρατευμάτων. Οσο χρονικό διάστημα η Ελλάδα έμενε ουδέτερη, από την Κύπρο και κυρίως από τα γραφεία της Εθναρχίας Κύπρου στην Αθήνα, διοχετευόταν στην Ευρώπη προπαγανδιστικό υλικό υπέρ του αγώνα και όχι υπέρ των Γερμανών, σε συνεργασία με επίσημα ξένα πρακτορεία τύπου (Ρόιτερ, Ασοσ. Πρεσ, Γαλλικό και Γερμανικό Πρακτορείο). Από τη στιγμή όμως

που η Ελλάδα τάχθηκε στο πλευρό της Αγγλίας και των συμμάχων, η προπαγανδιστική αυτή δραστηριότητα σταμάτησε και χιλιάδες Κύπριοι (μεταξύ των οποίων και ο Σωκράτης Λοϊζιδης, αδελφός του Σάββα) κατατάχθηκαν στον ελληνικό και συμμαχικό στρατό με την ελπίδα ότι η Μ. Βρετανία θα παραχωρούσε ως αντάλλαγμα μία δίκαιη επίλυση του ενωπικού αιτήματός τους. Εάν λοιπόν οι Αγγλοι είχαν σοβαρή απόδειξη φιλογερμανικής προπαγάνδας του Σάββα Λοϊζιδη, δεν θα διέτασσαν άρση του διατάγματος εξόρισης το 1946 και δεν θα του επέτρεπαν να επιστρέψει ελεύθερα στην Κύπρο μαζί με άλλους συνεξόριστους, όπου τον περίμενε εξαιρετικά θερμή υποδοχή. Αυτό ήταν εξάλλου και το μόνο «αντάλλαγμα» τους για την εθελοντική συμμετοχή 30.000 Κυπρίων στο πλευρό των συμμάχων.

Τελειώνοντας, θέλω να εκφράσω τη λύπη μου για τον τρόπο με τον οποίο καλύφθηκε από τα «Ιστορικά» ο τελευταίος άτυχος αλτρωπικός αγώνας του νέου Ελληνισμού. Διότι άλλο πράγμα είναι να επισημαίνει ο ιστορικός -εάν φυσικά πρόκειται για ιστορικό- τα λάθη μιας αδιάλλακτης ή άστοχα ενδοτικής πολιτικής και άλλο να ερμηνεύει την ιστορία ως «μαύρο θρίλερ» με ήρωες μόνο πρόδοτες, πράκτορες και δωσίλογους. Τέτοιου είδους αφηγήσεις υπονομεύουν τη σχέση ενός λαού με το ιστορικό παρελθόν του, αδρανοποιούν την μνήμη του και τον καθιστούν παθητικό δέκτη των «λύσεων» που άλλοι ετοιμάζουν για του επιβάλλον.

Νίκη Λοϊζιδη

τακτική καθηγήτρια

Αριστοτελείου Πανεπιστημίου

Θεσσαλονίκης

ΥΓ. Ο κ. Δρουσιώτης θα πρέπει να ελέγξει καλύτερα τα πέντε τελευταία στοιχεία του φακέλου που μας δίνει, διότι παραπέμπουν... στο σιδηρόδρομο της Βαγδάτης (πλ. υλικό για Μέση Ανατολή) και μάλιστα το 1920! Στα στοιχεία που ωστόσο εγώ ανακάλυψα και σύντομα θα μου σταλούν από το Δ.Β.Α., απλώς πιθανολογείται ο Σ.Λ. ως συγγραφέας κάποιου γράμματος και αυτό από αόριστες διαδόσεις διαφόρων «πληροφοροδοτών» του καφενείου.